

3 MONTHLY SCIENTIFIC, ECONOMICAL AND CULTURAL MAGAZINE

TÜRKİSTAN

SAYI: 6
YIL : 2
1989
3000TL

ÜÇ AYLIK İLMÎ EKONOMİK DERGİ

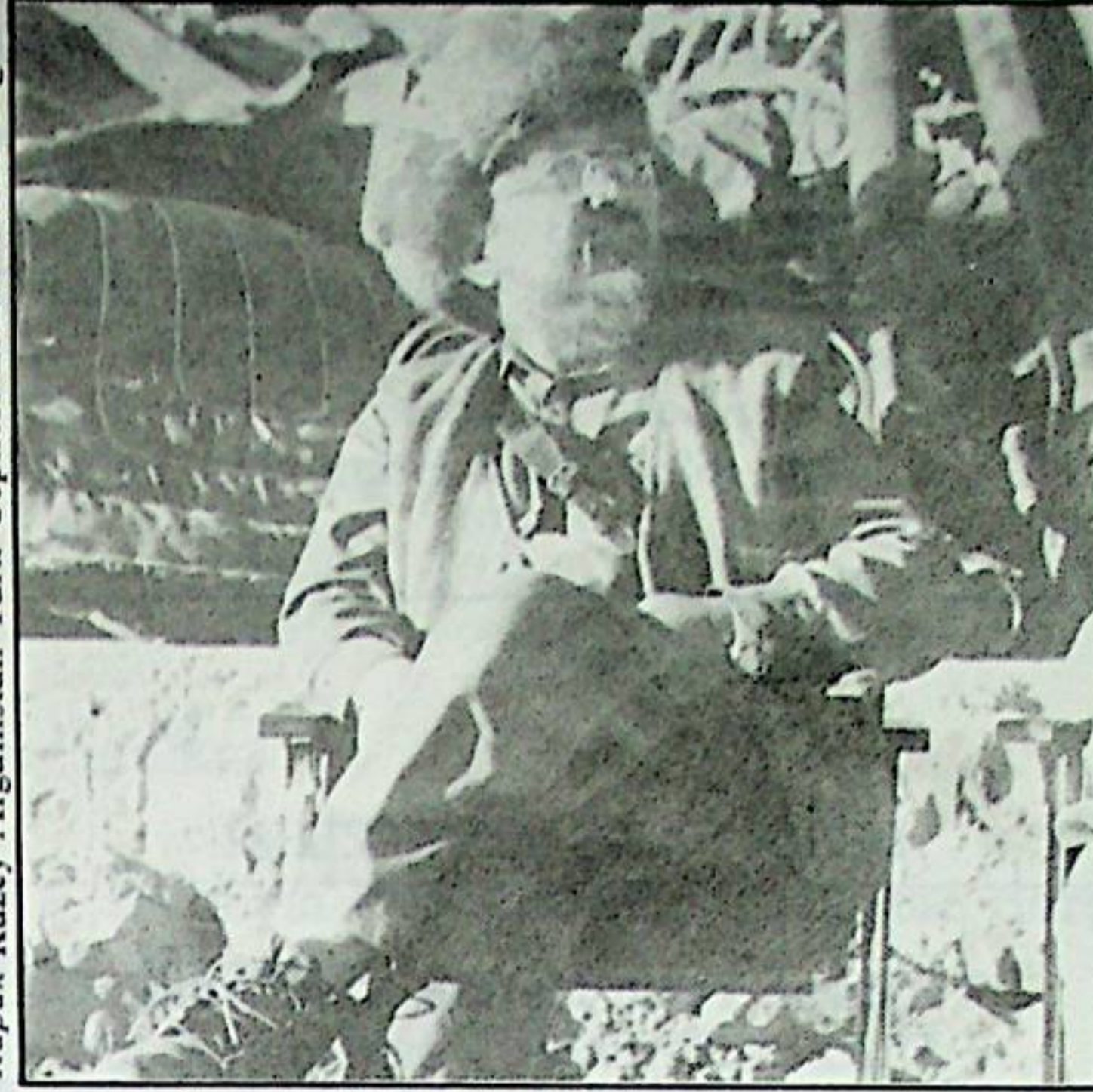

YIL:2 SAYI: 6 1989 Fiyatı: 3000 TL.

TÜRKİSTAN

3 AYLIK İLMİ EKONOMİK KÜLTÜREL DERGİ

Kapak Kuzey Afganistan Türk Cephesi Lideri Azad Beg

İÇİNDEKİLER

MACARİSTAN'DA TÜRKOLOJİ GELENEĞİ VE PROF. DR. GEORGES HAZAI İLE KONUŞMALAR	4	Erol Kaymak
TÜRKİSTAN MİLLÎ EDEBİYATINDA ARAL DENİZİ TRAJEDİSİNİN YANSIMALARI	16	R.N'den Tercüme Doç. Dr. Ahat Andican
NATIONAL GEOGRAPHIC MAGAZINE'DE YAYINLANAN TÜRLERE AİT MAKALELER	26	Canat Göktürk
SÖZLERİN ÖZÜ-ATALAR SÖZÜ	27	Serap İlarslan
TÜRKİSTAN TÜRK ŞİİRİNDEN	28	Sabir Karger
ÖLMES KAYALAR (ROMAN)	29	Çev: Timur Kocaoğlu
TÜRK DÜNYASINDA KİTAPLAR	37	Araş. Gör. Emel Aşa
TARİHİ BİR KAMPANYANIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ VE PAKİSTAN GEZİSİ NOTLARI	41	Doç. Dr. Ahat Andican
İSLÂM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE TÜRKİSTAN	46	Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı
AZERBAYCAN MEKTUBU	51	Oktay Türkoğlu
KÖNGÜL (ŞİİR)	52	Süleyman Çolpan
TÜRK İSTİKLÂL HARBİ'NDE SÜLEYMAN ÇOLPAN	53	Hüseyin Özbay
REFLECTIONS ON THE ARAL SEA TRAGEDY IN THE NATIONAL LITERATURE OF TURKESTAN	56	R.N

Adres: Türkistan Yayın Merkezi-Cerrahpaşa Cad. No. 37/1 Aksaray-İstanbul Tel: 589 01 81- Yazışma: P.K.-
13 Cerrahpaşa-İstanbul Dizgi: DAMLA DİZGİ LTD .ŞTİ. Baskı: Yalçın Ofset- İlan Tarifesi: Tam
Sayfa Renkli (Dış Kapak) 300.000- TL. Tam Sayfa Renkli (İç Sayfa) 250.000- TL. Tam Sayfa Siyah Beyaz
(İç Sayfa) 150.000- TL. sürekli ilanlarda % 25 iskonto yapılır. Hesap No: 1006- 300-1236081. T. İş Bankası,
Bakırköy, Şubesi- İstanbul Posta Çeki No: Türkistan Yayın Merkezi. 341029

Türkiye
12000 TL.

Yıllık Abone Bedeli:
Almanya
40 Mark.

U.S.A.
20 \$.

S. Arabistan
100 Riyal.

YURT DIŞI TEMSİLCİLİKLERİ

U.S.A	:	Abdullah Kwaja, 100 Horizon Dr. Boonton,NJ,07005 Tlf.: (201) 792-3007 Home: (201) 334-0452
ALMANYA	:	Çağatay Koçar, Kölner Platz, 2-800,MÜNCHEN. Tlf: (89) 309163
S. ARABİSTAN:		Abdul Hakim Karı, P.O.Box : 567, MEDİNE Tlf.: 8362003 Ekber Yassa, P.O.Box: 107, RİYADH 11411 Tlf.: 4764429 Home: 4763109
PAKİSTAN	:	Dr. Abdul Cabbar, P.O.Box: 1120, PESHAWER, Tlf.: (521) 42218 Home: (521) 40415

DERGİ SATIŐ MERKEZLERİ

İSTANBUL	:	Türkistan Yayın Merkezi,Cerrahpaşa Cadd.37/1,Aksaray. FARABİ KİTABEVİ, Vezneciler Cadd. Beyazıt. ENDERUN KİTABEVİ, Beyaz Saray, Beyazıt.
ANKARA	:	DİYANET KİTABEVİ, Sıhhiye, Ankara. TÖRE KİTABEVİ, Sakarya Cadd. No: 30, Ank. ECDAT KİTABEVİ-Yayım, Pazarlama-MithatpaŐa Cad. Lades Han. No. 46/8 Kızılay-Ankara
KONYA	:	SERDENGEÇTİ NEŐRİYAT, Zafer meydanı, Hacı Hasan Koyuncu kitapçılar çarŐısı P/22, Konya. OTAÇ KİTABEVİ, Bedesten içi, Ahi Baba sok. 22/A, Konya. MİLLİ ÜLKÜ YAYINEVİ, Matbaacılar içi, Hasan RüŐtü sok, No: 11/B Konya.

YIL. 2 •• SAYI: 6 • 1989 Fıatı: 3000 TL.

TÜRKİSTAN Türkistan Yayın Merkezi Adına İmtiyaz
Sahibi **Emin Mindan** Sorumlu Yazı İşleri
3 AYLIK İLMİ EKONOMİK KÜLTÜREL DERGİ Müdürü **Erol Kaymak** Genel Koordina
tör **A. Ahat Andıcan** Teknik DanıŐman **Kenan Yavan** Fotoğraflar **İlhan**
Karabıyık Grafik-Dizayn **Erol Kaymak**

Yazı Kurulu:

Prof. Dr. A. BİCAN ERCİLASUN
Doç. Dr. A.Ahat ANDİCAN
Prof. Dr. Abdülkadir DONUK
Dr. Baymirza HAYİT
EŐref Bengi ÖZBİLEN

İkbal KURBAN
Doç. Dr. Kıyamüddin BARLAS
Prof.Dr. Mehmet SARAY
Doç. Dr. Orhan KAVUNCU
Doç. Dr. Timur KOCAOĞLU

Gönderilen yazılar iade edilmez, yazılar yazı kurulunun onayı ile yayımlanır.

Değerli Okuyucular,

Dergimizin 6. sayısıyla karşınızdayız. Türkistan dergisi giderek kökleşiyor ve güçleniyor.

Bu sayımızda ilginizi çekeceğini umduğumuz yazılar var. Özellikle "Aral Denizi" ve "Aral'ın giderek yokolmasının Türkistan'da ortaya çıkardığı problemleri" bütün güncelliği ve çarpıcılığıyla ortaya koyan yazı gerçekten çok önemli.

Türkiye'de Dış Türklere yardımla ilgili ilk sivil kampanyanın Türk ocaklarıyla birlikte tarafımızdan gerçekleştirildiğini daha önceki sayımızda bildirmiştik. Bu kampanyayla ilgili düşünceler ve Pakistan gezimizle ilgili değerlendirmeleri de bu sayımızda bulacaksınız.

Ayrıca dünya çapında tanınmış Macar Türkolog GEORGES HAZAI ile, editörümüz Erol Kaymak'ın yaptığı röportaj ve bu bilim adamının yayınlarıyla ilgili bibliyografya Türk tarihi ile ilgilenen bilim adamları için çok yararlı olacaktır.

Ayrıca beğeneceğinizi umduğumuz birçok güzel yazı.

Sayın okuyucular,

Derginiz sizin katkılarınızla, eleştirilerinizle giderek daha gelişecek ve güçlenecektir. Derginin tanıtılması yayılması konusunda yardımlarınızı bekliyoruz.

Bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle saygılar sunuyoruz.

Doç. Dr. Ahat Andican

Macaristan'da Türkoloji Geleneği ve Prof. Georges Hazai ile konuşmalar

Erol Kaymak

Türkçeyi kullanmaktaki ustalığı, Türkoloji sahasındaki derinliği, konuşmamız boyunca kesintisizliğin farkına vardığımda büyük Liszt'in orkestra konserinden yeni çıkmış gibiydim.

“Doğu'ya Açılış” daha 17. yy'da başlar Cizvit papazlarının öncülüğünde. Bunu bir dizi “Doğu üzerine araştırma cemiyetleri takip eder. Londra'daki Coğrafya cemiyeti ve Social Center Asia ile ilmî hüvviye'te kavuşur oryantalizm. Doğal olarak Türkoloji'de bundan kısa zamanda etkilenmekte gecikmeyecektir. Belçika'lı esir subay gitmeseydi Asya'ya Türklüğün şahikası Orhun Abidelerinden ne zaman haberimiz olacaktı?

19 yy'da Macar Türkolog Vambery'in siyasî faaliyetlerini bir yana bırakırsak, Türkoloji çalışmalarını Türkiye'de ilk ivmeyi kazandıran kişi diyebiliriz. Bunun ötesinde (1770) J. Sajnovics, (1844) Gyarmathi ile başlayan çalışmalarda Ural-Altay veya Fin-Ugor dilleri için harcanan mesai ile Türkoloji gelişmeye başlar Macaristan'da.

Dünya dillerinin otantikliğine ulaşabilmek, Ural-Altay dillerini sistematik bir temele yerleştirmek üzerine gerek felsefe, gerek antropoloji linguistik tartışmalarının ötesinde -Şu anda bizi ilgilendiren- Türkoloji'nin başlaması ve gelişmesinde Macar bilim adamlarının özel bir yere sahip oldukları gerçeğidir. Geçmişte olduğu gibi günümüz

Türkoloji çalışmalarında da bu durum kendini korumaktadır.

Macaristan ve Macar bilim adamlarının bu çalışmalarının temel nedeni ne idi? 17. yy'ın sonlarıyla 18. yy'ın başlarında Macaristan Türkoloji çalışmaları eşiğindeyken daha, belirli bir grup doğmuştu. Buna bir tür Türkoloji ekolü demek, en azından, gösterilen çabalar ve katkılar yönüyle ele aldığımızda, pek de yanlış bir kanaat olmasa gerek.

Macaristan'da oluşan bu yeni Türkoloji okulu, Türklük bilimini muhteva ve metod bakımından incelemeye ve sorgulamaya tabi tuttu. Bununla birlikte Türklüğün kökleri yeni bir bilim şubesinin oluşumuna önderlik etmiş oluyordu. Bir yandan uluslararası siyasî ve kültürel ilişkiler diyalektik gelişim zincirini takip ederken, diğer yandan buna paralel olarak sosyal bilimler yeni bulgu ve yöntemlerle geliyordu.

Günümüz Macaristan üniversiteleri ve Macar İlimler Akademisi köklü ilktenci Türkoloji çalışmalarını kesintisiz biçimde günümüze kadar getirdi.

Tarihten edebiyata, folklor-dan sanat tarihine kadar bir bütün teşkil eden tarihî malzeme-yi gözardı etmeksizin başlatılan

Türkoloji ilmî anlayışına uygun hareket, bu gün Georges Hazai ve diğerleriyle devam etmektedir.

Milletlerarası Türkoloji kongresine seçkin bir Türkologlar ekibiyle katılan komitenin içindemuhakkak Georges Hazai'nin özel bir yeri vardır. Bu özel yeri, Türkoloji etüdlerine başladığı 1954'ten, 1988'e kadar yayınladığı makale, kitap ve kongre manifestolarının meydana getirdiği uzun bibliyografya da haklı çıkarmaktadır.

Kibarlığıyla, “Mavi Tuna”nın zarif ritmine uyabilecek kadar aristokrat, kemikli yapısı ve mütevaziliğiyle Çardaş oynayabilecek kadar sade bir Macar köylüsünü andıran Hazai, hüzünlü mavi gözleriyle parlak bir ilim adamı kariyerinin tartışılmaz bilim adamı tipiydi.

Türkoloji üzerine konuşmamızda, Türkçeyi kullanmaktaki ustalığı, Türkolojideki derinliği, konuşmamızdaki kesintisizliğin farkına vardığımda büyük Liszt'in orkestra konserinden yeni çıkmış gibiydim.

Sonbahar güneşinin sıcaklığı, kalabalık delegasyon ve izleyiciler arasında Hazai ile konuşmaya başladığımızda, “Hayat hikâyem gayet kısa olacak” di-

ye başlıyor Hazai.

Georges Hazai, 1932'de Budapeşte'de doğar. 1950'de Budapeşte Üniversitesi'nin Avrupa Tarihi bölümüne yazılır. Fakat üniversitenin ünlü hocaları Türk kaynaklarının ne derece önem taşıdığını anlatmaktadırlar. Bunun üzerine başta tarihi seçen genç Hazai, bu telkinler sonucu Türkoloji'ye geçer. Bu tercih ediş, Türkoloji sahasında ulaşacağı zirvenin ilk başlangıcı olur. Kısa zamanda Türkoloji'nin otoriteleri arasına girmekte gecikmeyecektir.

Budapeşte Üniversitesi mezuniyetinin hemen akabinde Hazai, Sofya (Bulgaristan) üniversitesine ders vermek için çağrıldığı zaman daha 24 yaşında

**Türkoloji,
Macaristan'da her
zaman kuvvetli bir
bölüm olmuştur.
Bilinen en eski
devirlerden bu yana
Macarlarla-Türkler
arasında
zannedildiğinin çok
ötesinde derin
bağlar vardır.**

genç bir ilim adamıdır. Hazai'nin Sofya yıllarıyla 1956 Macar ihtilâli aynı döneme rast gelir. O dönem Sofya Üniversitesi'nde seviyeli ve geniş kapsamlı bir Türkoloji eğitimi yapılmaktadır. "Sofya'da yüzden fazla öğrencim vardı. Bir yandan öğrencilerle, diğer taraftan Türkoloji

araştırmalarına devam ettim" diyor. İki yıllık Bulgaristan'da kalıştan sonra yeniden Macaristan'a döndüğünde Macar İlimler Akademisi'nde uzman olarak göreve başlar. Bu görev, uzun bir vatandan ayrılışı gerektirecek 1963 yılına kadar devam eder. Doğu Berlin Üniversitesi:

Bibliographie des Publications de GEORGES HAZAI 1954-1986

Abréviations:

AAL	= Asien, Afrika, Lateinamerika
AAS	= Asian and African Studies
AO	= Archivum Ottomanicum
AOH	= Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
BR	= Budapester Rundschau
DLZ	= Deutsche Literaturzeitung
EI	= Elet és Irodalom
EL	= Egyetemi Lapok
FK	= Filológiai Közönlöny
IU	= Irodalmi Újság
MN	= Magyar Nemzet
MIO	= Mitteilungen des Instituts für Orientforschung
MT	= Magyar Tudomány
MTANYIÖK	= Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-és Irodalom-tudományi Osztályának Közleményei
NyK	= Nyelvtudományi Közlemények
OLZ	= Orientalistische Literaturzeitung
PIAC Newsletter	= Permanent International Altaistic Conference Newsletter
RO	= Rocznik Orientalistyczny
SSlav	= Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae
SzI	= Szovjet Irodalom
TA	= Turkologischer Anzeiger
TD	= Türk Dili
TDAYB	= Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
UAb	= Ural-altaische Jahrbücher
VF	= Vostocnaja Filologija
WZKM	= Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes
ZfB	= Zeitschrift für Balkanologie
ZfPhK	= Zeitschrift für Phonetik und Kommunikationsforschung

1954

[Felzólalás a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének az egyetemi tankönyvek kérdéseiről rendezett vitaülésén.] In: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értésítője 5.10-12.1954.216-217.

[Compte-rendu] Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. 1-2 (1950-1952). In: Oriens 7.1954.397-339.

1955

Journées des Orientalistes Hongrois. In: AOH 5.1955.313-314

A Topkapi Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. I. In: Levéltári Közlemények 26.1955.286-295.

[Compte-rendu] L.Fekete, Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. 1-2. Budapest 1953. In: AOH 5.1955.335-340.

1956

[Hozzászólás Németh Gyula akadémikusnak az I. Magyar Orientalisztikai Konferencián elhangzott "Bulgária török nyelvjárásainak felosztásához" c. előadásához.] In: MTANYIÖK 10.1956.64-66.

Türklerin kullandığı alfabeler. In: Yeni Işık 12.40.1956.3.

[Compte-rendu] A "szijákát" írás a török pénzügyigazgatásban. Fekete Lajos Kossuth-díjas munkája. In: MN 12.72.1956.5.

1957

Les manuscrits, conservés á Sofia, des remainements, médiévaux de Marvazi et C'aufi. In: AOH 7.1957.157-197.

Macaristanda sarkiyatçılık. In: Yeni Hayat 4.2.1957.7-8.

1958

A bulgáriai cirillbetűs török emlékek problémái [Ertekezés a tudományok kandidátusa fokozat elnyeréséért]. Budapest 1958.2+321 p. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár Diss. 869.

nin davetlisidir bu defa.

Ve 1963 Doğu Berlin: Türkoloji kürsüsünün başkanlığına getirilir. Orada 20 yıl kalır. Hüzünlü gözleri bir daha mı hüzünleniyor ne? "Orada nisbeten uzun kaldım 1982'ye kadar" derken. D. Berlin Üniversitesi'nde derslerin yanında ünlü "Turfan Külliyesi" araştırma grubunun çalışmalarını yürütür. 1982'de Macar İlimler Akademisi'nin çağrısı üzerine Budapeşte'ye döner. Bu uzun gurbet hayatı dönüşünde Macar İlimler Akademisi'nin üyeliği beklemektedir Hazai'yi. Bir yıl sonra da Akademi'nin genel yayın müdürlüğüne getirilir. Akademi değişik çalışma seksiyonlarından meydana gelen büyük bir kuruluştur. Hazai'nin idaresi altında sekizyüz kişi çalışmaktadır. Bu seksiyonlardan biri de Türkoloji bölümüdür. Hazai halen Akademi'nin yayın müdürlüğü yanında Türkoloji çalışmalarını birlikte sürdürmektedir.

Macaristan'daki Türkoloji çalışmalarında gerek Hazai, gerekse Akademi'nin çalışmalarını diğer ülke çalışmalarından ayıran husus, Türkoloji sahasında orijinal kuramsal görüşler veya metodik düşünsel düzenlemelerin yanında, çok yönlü değişken konular içinde beşerî bilimlerdeki gelişmeyi statükoculuğun katı kalıplarından kurtararak, yeni gelişmeleri takip etmedeki başarısıdır. Bu çalışmaların son durumunu ve nicelik olarak konumunu ise şöyle açıklıyor Hazai.

— Türkoloji, Macaristan'da her zaman kuvvetli bir bölüm olmuştur, olmaya da devam ediyor. En önemli bilim dalıdır bizde Türkoloji. Bunun temel nedenini şöyle özetleyeyim: Bilinen en eski devirlerden bu yana Macarlarla-Türkler zannedildiğinin çok ötesinde derin bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. Bu bağı kopartamayız, ancak daha da güçlendirmek zorundayız.

Bu sebeple Türklük bilgisiyle ilgili her zaman yeni bir konu çıkıyor karşımıza. Bu sahanın konuları geçmişte olduğu gibi halen gençleri çok çekiyor ve sürekli olarak genç Türkologlar çıkıyor. Bu durum bir anane şeklinde devam ediyor.

Kongreye onbeş kişilik bir ekiple katılan Macaristan, Türkolojiye olan ilgisini de ispatlamış oldu. Milletlerarası Türkoloji çalışmalarında da en genç nesil olarak kendilerini kabul ettirmiş bulunuyorlar. Bunun yanında şu anda katıldığımız VI. Milletlerarası Türkoloji Kongresi yeni temalar kurmak yönünden olsun, diğer ülke Türkologlarının ne gibi konuları işlediklerini bilmek yeni gelişmeleri takibetme yönüyle fevkalâde iyi oldu.

Türkoloji'yi; folklor, dil, tarih, edebiyat, sanat tarihi ile geniş tabanda bir uzmanlık dalı haline gelmesinde Macaristan'ın önemi büyüktür. Prof. Hazai'nin çalışmalarında

1959

Les dialectes turcs du Rhodope. In: AOH 9.1959.205-229.
A bulgárai cirillbetüs török emlékek problémái. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest 1959.4 p.

1960

Sovieto-Turcica. Beiträge zur Bibliographie der türkischen Sprachwissenschaft in russischer Sprache in der Sowjetunion 1917-1957. Mit Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und unter Mitwirkung einer Arbeitsgemeinschaft des Turkologischen Instituts der Universität Budapest redigiert von Georg Hazai. Budapest 1960. 319 p.
In: RO 32.2.1960.83-100.

Beiträge zur Kenntnis der türkischen Mundarten in Mazedonien. Textes turcs du Rhodope. In: AOH 10.1960.185-229.
Prinos kám váprosa za klasifikacijata na balkanskite turski govori. In: Ezikovedsko-etnografski izsledovanija v pamet na akad. St. Romanski. Sofia 1960, 505-510.

Monuments linguistiques osmanlis-turcs en caractères cyrilliques dans les recueils de Bulgarie. In: AOH 11.1960.221-233.

Kiril harfleriyle yazılan Türk metinleri. In: VIII. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildiriler. 1957. Ankara 1960.83-86.

Rodop Türk ağızları. In: VIII. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildiriler 1957. Ankara 1960, 127-130.

Rodop Türk ağızları. In: VIII. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildiriler 1957. Ankara 1960, 127-130.

Rumeli ağızlarının tarihi üzerine. In: TDAYB 1960.205-211.

A moszkvai Nemzetközi Orientalista Kongresszus. In: Valóság 3.6.960. 102-104.

Fő cél: az oktatás és a gyakorlati élet kapcsolata. Széjegyzetek az egyetemi reformtervezethez. In EL 2.21.1960.3.

Hevenyészett vitaindító előadás - szívonalas vita. In: EL 2.20.1960.3.

1961

Remarques sur les rapports des langues slaves des Balkans avec le turc-osmanli. In: SSLav 7.1961.97-138.

Contribution à l'histoire d'une limite dialectale dans les Balkans. In: Orbis 10.1961.15-19.

Über den osmanisch-türkischen Abschnitt des dreisprachigen Sprachführers von Saloniki. In: UAJb 33.1961.66-72.

Notes sur le "Tarih-i Ungurus" de Terdzümán Mahmüd. In: AOH 13.1961.71-84.

Tarih-i Ungurus (Macar Bilimler Akademisi Doğu Kütüphanesinde bulunan Tercüman Mahmud'un eseri üzerine notlar). In: VI Türk Tarih Kongresi, 20-26 Ekim 1961 - Ankara, Bildiri özetleri. Ankara 1961, 57-58.

[Felszólalás a nyelvtudomány elvi kérdéseiről rendezett vitaülésen]. In: MTANYIÖK 18.1961.81-84.

Mecdut Mansuroğlu (1910-1960). In: Onoma 7.1961. [1958-1959]. 511-512.

Mecdut Mansuroğlu. In: Orbis 10.1961.254-256.

Az ezeregynap legszebb meséi. "Az ezeregynap" című perzsa mesegyűjtemény nyomán írta Vázsonyi Endre. Szakmailag ellenőrizte Hazai György. Budapest 1961.295 p.

Nem Cahit - Dzsáhit! In: EI 5.19.1961.2.

Enciklopédikus anyag helyett korszerű ismereteket. Szél-

da görüleceği gibi dil'den tarihe uzanan etüdlerinde belli bir tarih perspektifi içinde asıl konuyu yakaladığı görülür. Onun çalışmaları sistematik élit kuramına tam bağlı değildir belki-fakat, Türkoloji'nin değişik saha-larında ortaya koyduğu eserler gözden geçirildiğinde belli bir bütünlüğe ulaşmış olduğu kesin. Bu yönüyle ele alındığında Türkoloji gerek Hazai olsun, gerek diğer Macar Türkologların çalışmalarında genel hatlarıyla oryantalizm dışında yeni bir ampirik yöntem ve entellektüel bir kimliğe kavuşuyordu. Bu durum Türkoloji araştırmalarında, geliştirilmiş saha çalışmalarıyla belki bilinç altındaki gurun arkasındaki gücünün ortaya çıkardığı Turanî bir ilhamdı. Hazai'nin tarih ve dil etüdlerinde "Abidelerin transkripsiyonlanmasında metod çalışmaları", "Codex Cumanicus", "Altaic Languages", "Kiril ve La-

19. yüzyıldan itibaren Türkoloji bizde millî bir bilim kolu olarak kabul edilmiştir. Önceden de ifade ettiğim gibi Türk-Macar ilişkilerinin kökleri tarihin derinliklerine uzanır.

tîn Harfleriyle Türkçe Metinler" Ottoman Diplomacy in Hungary" ve eklenebilecek yüzlerce eserde bu Hun ruhunu yakalayabiliyoruz. Neden diye soruyorum.

— Evet Macaristan Türkoloji sahasında hakikaten birinci derecede rol oynadı. 19. yy.'dan itibaren Türkoloji bizde millî bir bilim kolu olarak kabul edilmiştir. Biraz önce yukarıda da söylediğim gibi Türk-Macar ilişkilerinin kökle-

ri tarihin derinliklerine uzanır.

19 yüzyıl; diğer Türk il-lerinde nasyonalizmin doğuşuyla Macaristan'da Türkoloji'nin millî bilim kolu kabul edilişi senkronik olması oldukça dikkat çekicidir. Uzun süren Osmanlı İmparatorluğu mihverinin parçalanması da aynı dönem içindedir. Latin, Cermen ve Slav taarruzlarına karşı koymanın tek çaresi millî kimliği oluşturmaktır.

— Türkiye'de Türkoloji bizden sonra başladı sayılır. Gene de başlangıçta iyi temaslar ol-

jegyzetek az egyetemi nyelvészeki oktatas reformjának vitájához. In: EL 3.1.1961.1.1,5.

[Edition et traduction] Szenvedélyek tengere. A török költészet antológiájá. Válogatta és szerkesztette Hazai György és Arpád Imre. Az utószó Rásonyi László müve. Török eredetiböl a nyersfordításokat készítette, valamint a jegyzeteket írta Hazai György. Budapest 1961. 456 p.

1962

A propos d'un changement phonétique dans le moyen-osmanli. In: AOH 15.1962.147-154.

Gyula Németh. In: Németh Armağanı. Ankara 1962, 1-14.

Gyula Németh'in eserleri. In: Németh Armağanı. Ankara 1962, 15-41.

J. Krizanić'in "illyria" başlıklı eserindeki Lâtin harfleriyle yazılı bir Türkçe metin hakkında. In: Németh Armağanı. Ankara 1962, 257-262 + 1 Tab.

A Jászság hódoltságkori történetének török forrásai. In: Jászkunság 8.2.1962.57-62. [Avec G. Fehér].

[Articles] Tatár nyelv, 378; Török népek, 481; Török népek irodalma, 481-482; Török nyelvek, 481; Törökország. Történet, 484-487; Törökország. Irodalom, 487-488; Turki nyelvek, 523-524. Türkmén nyelv, 529; Türkmén SZSZK. Irodalom, 530; Ujgur irodalom, 543; Ujgur nyelv, 543; Üzbég SZSZK. Irodalom, 577-578. In: Uj Magyar Lexikon 6.

A szovjet népek irodalmának teljesebb megismeréséért. In: EI 6.15.1962.12.

Dimiter Talev, Szultána. Fordította Karig Sára. Az utószót és a jegyzeteket írta Juhász Péter. A mü török szóanyagát gon-

dozta Hazai György. Budapest 1962. 287 p.

Indokolatlan elfogódottság. In: EL 4.3.1962.3.

[Compte-rendu] Arabische, türkische und persische Handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava. Bearbeiteten: unter der Redaktion Jozef Blaskovic's die arabischen Handschriften Karel Petráček, die türkischen Handschriften Jozef Blaskovic, die persischen Handschriften Rudolf Veselý. Bratislava 1961. In: AOH 14.1962.336-337.

[Compte-rendu] A. Sklajić, Türcizmi u narodnom govoru in narodnoj knjizevnosti Bosne i Hercegovine. 1-2. Sarajevo 1957. In: SSLav 8. 1962.202-205.

[Compte-rendu] J.Zaimov, Mestnite imena v Pirdopsko. Sofia 1959. In: SSLav 8.1962.199-202.

[Compte-rendu] Egy csuvas költő útja (Peder Huzangaj: Az Ap-traman család. Cseboksarü 1959). In: Nagyvilág 7.1962.121-123.

[Edition] Török irodalom (Összeállította Hazai György). In: Világirodalmi Antológia, A XX. század irodalma, II. rész, 2. kötet. Budapest 1962, 708-709.

1963

Tarih Boyunca Macar-Türk bağlan. Budapest 1963. 31 + 5 p.

Armin Vámbéry 1832-1913. A Biobibliography (Micropublications of the Library of the Hungarian Academy of Sciences - A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Mikrokiadványai, 3). Budapest 1963. 1 microfiche. 30 p.

Kam njakoi vaprosi na osmansko-turskite zaemki v juznoslavjanskite ezici. In: SSLav 9.1963.387.391.

du. Meselâ Wambéry Türkiye'de iki yıl geçirdi. Siyasî temasları bir yana, ilim adamlarıyla görüştü. Sonra Orta Asya'ya gitti, oralardan geniş materyaller elde etti. Gerçi Türkoloji Türkiye'de görünmeyen bir şekilde vardı ama teşkilatlanmamıştı daha. Asıl çalışmalar Cumhuriyet sonrası başladı. Bundan sonra bir çok Türk âlimi Macaristan'a geldiler. Meselâ, merhum İbrahim Kafesoğlu, Tayyib Gökbilgin, Hasan Eren tahsillerinin bir kısmını Macaristan'da tamamladılar. Ondan sonra Macaristan ve Türkiye arasında daha sağlıklı bir bağ kuruldu.

Sonuç itibarıyla kısa sayılmayacak bir barış dönemi, uluslararası ilişkilerin yoğunluğu Türkoloji kongrelerinde istenilen hedeflere ulaşmada bütün eksikliklere rağmen, mevcut şartlar altında akademik bir "détenté" yumuşama ve geliş-

me yolunda hızlanıyor. Değişik ülkelerde ve Türkiye'de geniş konumda Türkoloji kongreleri düzenleniyor, yeni gelişme ve materyaller arasında mobilite oluşturulmağa çalışılıyor. Bu hareketlilik içinde Türkoloji çalışmalarını Hazai şöyle değerlendiriyor:

— Türkologlar arasındaki bağlar gayet iyi. Macar Türkologlar Türkiye'deki eserleri ve gelişmeleri titizlikle takip ediyorlar. Ellerinden geldiği kadar da tercüme edip tanıtmaya çalışıyorlar. Fakat bence karşılıklı fikir teatisi yeterli değil. Çünkü her iki memlekette de bir çok şey yapılıyor ve her iki tarafı ilgilendiren çalışmalar var. Bunları daha sistematik ve sürekli bir şekilde tanıtmaya fırsatı bulursak muhakkak ki her iki memleket için faydalı olur kanaatindeyim.

Öte yandan, dünyanın değişik yerlerinde Türkoloji çalışmaları istikbal

için sevindirici. Yeni Türkoloji kürsüleri açılıyor. İlimler Akademisi yoğun şekilde çalışıyor. Bunlar gelişmenin müsbet tarafları. Gelişimin menfi tarafı: Türkoloji bu durumla çok dağınık bir halde bulunuyor. Türkologların en önemli çabalarından biri milletlerarası işbirliğini kuvvetlendirmek ve bu dağınıklıktan meydana gelen konsekanları gidermek olmalıdır. Bu dağınıklığı biz birbirimiz arasındaki enformasyon bağlarını daha da kuvvetlendirerek giderebiliriz. Sistematik bir şekilde bilmemiz lâzım ki, bunun strüktürünü kuralım ve hemen işbirliği halinde Türkoloji'ye yeni katkılarda bulunalım.

Türkiye'de Türkoloji çalışmalarına gelince: Büyük ilerleme var. Meselâ ben asistan iken sadece Ankara ve İstanbul'da Türkoloji bölümleri vardı. Şimdi Edirne'den, Erzurum'a kadar

Aktualne zagadnienia dokumentacji i bibliografii w dziedzinie altaistyki. In: *Przegląd Orientalistyczny* 47.1963.181-189.

K periodizacii istorii tureckogo jazika. In: *Trudi Dvadcat' Pjatogo Mezhdunarodnogo Kongressa Vostokovedov*, Moskva 9-16 Avgusta 1960, Tom III, Zasedaniya sekcij X, XI, XIII. Moskva 1963, 358-359.

Kiss Lajos "A suffixum nélküli deverbális főnevek az orosz nyelvényben" c. kandidátusi értekezésének vitája. In: *MTANYIÖK* 20.1963.366-370.

Megemlékezések Vámbéry Arminről. In: *NyK* 65.1963.196-198.

Büyük türkolog Armin Vambéry (1832-1913). In: *Kitap Belleten, Yeni Seri* 2 (26). 1963.3-4.

Gábor Bálint (1844-1913). In: *TD* 143.1963.780-781.

[Traduction, préface] Yaşar Kemal, A Sovány Mehmed. *Fordította Koryürek (Komoly) Péter [A fordítást a török eredetivel egybevetette és az előszót írta Hazai György]*. Budapest 1963.505 p.

[Traduction] Haldun Taner, Holdfényben a Csaliskur. *Fordította Hazai György*. Budapest 1963.145 p.

Vihar egy török regény körül. In: *Nagyvilág* 8.1963.317-318.

a kun Miatyánk. In: *Elet és Tudomány* 18.1963.459-460.

[Compte-rendu] Akademişyen Lajos Ligeti'nin 60'inci doğum yıldönümüne armağan. In: *TD* 143.1963.781-782.

[Compte-rendu] Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen) 1550-1580. Türkischer Text. Herausgegeben von L. Fekete und Gy. Káldy-Nagy. Budapest 1962. - Budai török

számadáskönyvek. *Közzétette Fekete Lajos és Káldy-Nagy Gyula*. Budapest 1962. In: *NyK* 65.1963.486-487.

[Compte-rendu] H. and R. Kahane, A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*. *Urbana* 1958. In: *RO* 26.2.1963.163-165.

Regény a török Rózsa Sándorról. *Yaşar Kemal: Ince Memed (Sovány Mehmet)*. In: *Nagyvilág* 8.1963.1104-1105.

1964

Harsányi-Nagy Jakab török szövegei. A XVII. századi oszmán-török nyelv problémái. Ertekezés a tudományok doktora fokozat elnyeréséért. BudaPEST 1964. 628 p. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár Diss. 2993.

Tarih Boyunca Macar-Türk bağları *Budapest 1963 [1964]. 39+6 p.*

Contribution à l'histoire des dialectes osmanlis-turcs (= *Studia Orientalia Fennica* 28.4.). Helsinki 1964.9 p.

Mes enquêtes sur les parlers turcs des Balkans. In: *Communications et rapports du Premier Congrès International de Dialectologie Générale (louvain du 21 au 25 août, Bruxelles les 26 et 27 août 1960) organisé par Sever Pop, publiés par A.J. Van Windekens, Deuxième partie*. Louvain 1964.85-90.

Remarques supplémentaires sur un changement phonétique dans le moyen-osmanli. In: *AOH* 17.1964.139-144.

O nekotor'ih aktual'niñ voprosah issledovaniya balkano-tureckih dialektov. In: *Balkansko Ezikoznanie* 9.1.1964.57-69.

Rumeli ağızları tarihinin iki kaynağı üzerine. In: *TDAYB* 1963 [1964]. 117-120+8 Tab. [= 120a-120g].

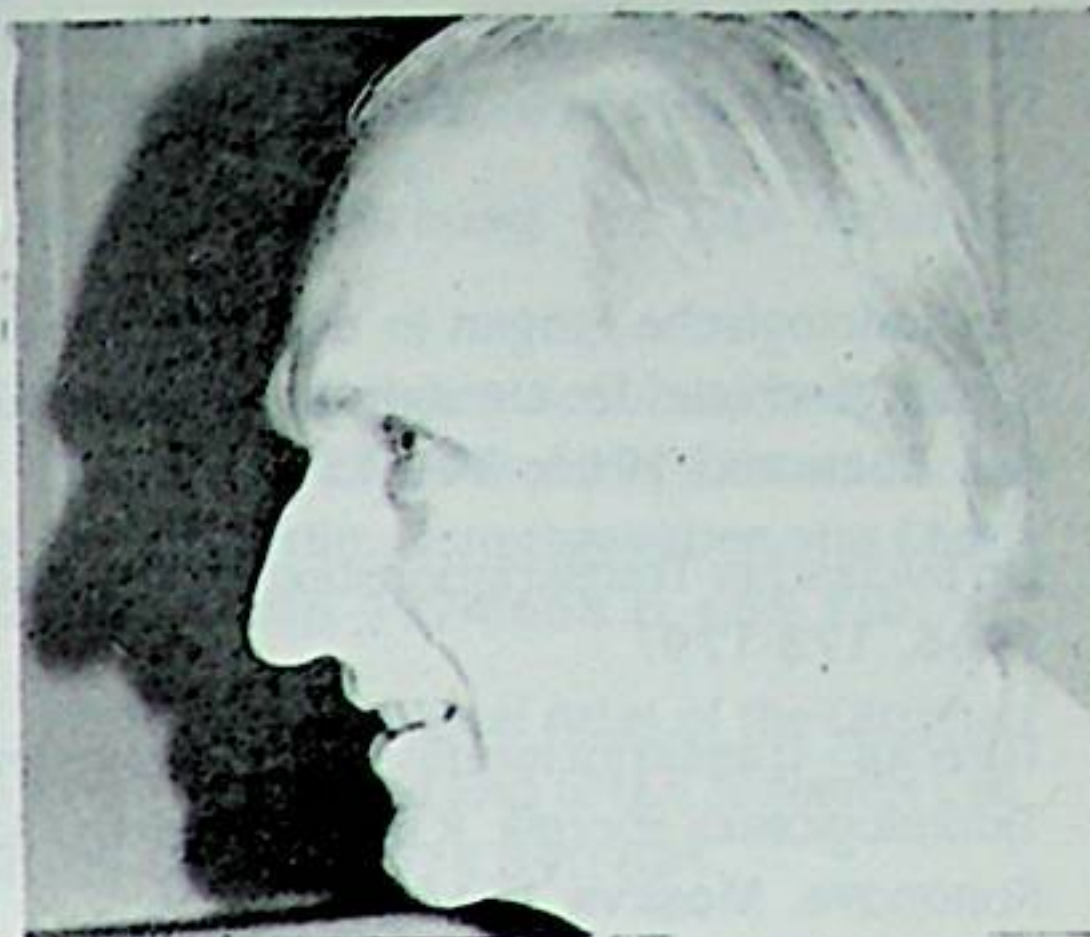

bir çok üniversite bünyesinde bölümler açılmış bulunuyor. Fakat, milletlerarası çalışmalarda ki dağınıklık Türkiye'de de hissediliyor. Yine de bunlar gelişmenin normal problemleridir.

Tarihçi Hexter "Biz tarihsel veri toplamaktan şikâyetçi değiliz, fakat onlar üzerinde düşünmekten nefret ediyoruz" şeklindeki önermesini doğrulayacak iyi niyet sahibi Hazai. Ne var ki Edirne'den Erzurum'a uzanan üniversitelerin Türkoloji çalışmalarının niteliği tartışma dışında. Gerçekler kendileri içinde.

Radlof'un kuramsal yeniliği, Nemeth'in geleneksel Türkoloji'yi yeniden gözden geçirmesi, Hazai'nin araştırmalardaki derinliği Türkoloji'ye ni kuşaklara aktarmada yer-

Türkologların en önemli çabalarından biri milletlerarası işbirliğini kuvvetlendirmek ve bu dağınıklıktan meydana gelen konsekanları gidermek olmalıdır.

leri büyük. Akademinin yayınevi yönetimi dışında yeni çalışmalarınız vardır hocam mutlaka diyorum. Bitmemiş bir senfoniyi bir an önce bitirebilmenin ya da bitirememeye heyecanı duyan bir kompozitör gibiydi, son çalışmasından bahsederken;
— Tarihi kronikler üzerinde çalışıyorum. Ayrıca geçen yıl

Alman Türkolog Kerner'le birlikte çıkardığımız Türkoloji Bibliyografyalarının 2. cildini hazırlıyorum. 16. yy.'a ait bir kroniğin transkripsiyonuyla tercümesini bitirdim, yakında neşretmek istiyorum. Bu arada çeşitli tarih konuları var. Bunlar kongre bildirimleri mahiyetinde.

Türk dilinde tarihsel gelişme dönemleri. In: X. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildirimler 1963. Ankara 1964, 57-60.

Dokumentation und Bibliographie in der Altaistik. In: UA]b 35.1964. 403-416.

Az altajisztikai dokumentáció és bibliográfiai munka néhány aktuális problémájáról. In: FK 10.1964.192-199.

A matematika nyelvészeti vonatkozásainak bibliográfiájához. I. In: MTANYIÖK 21.1964.329-359. [Avec J. Dénes].

Ignacz Kunos ve Nasreddin Hoca. In: Türk Folklor Araştırmaları 180. 1964.3444-3445.

Milyen volt a kunok nyelve. In: Itt a Rádiólexikon! Válogatta és szerkesztette az 1959-1962 évi rádióadások anyagából Simonffy Géza. Budapest 1964, 156-158.

Gül Baba. In: Itt a Rádiólexikon! Válogatta és szerkesztette az 1959-1962 évi rádióadások anyagából Simonffy Géza. Budapest 1964, 156-158.

Bücher und Zeitschriftenschau. In: UA]b 35.1964. 425-439 [Avec H. Braun, K.H. Menges, O. Pritsak.]

Nasreddin Hodzsa. In: Itt a Rádiólexikon! Válogatta és szerkesztette az 1959-1962 évi rádióadások anyagából Simonffy Géza. Budapest 1964, 76-77.

A héttorony története. In: Itt a Rádiólexikon! Válogatta és szerkesztette az 1959-1962 évi rádióadások anyagából Simonffy Géza. Budapest 1964, 23-24.

[Compte-rendu] St. Stachowski, Przyrostki obcego pochodzenia w jeziku serbohorvackim. Kraków 1961. In: SSlav 10.1964.472-473.

[Compte-rendu] A. Knezević, Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben. Meisenheim am Glan 1962. In: SSlav 10.1964.212-215.

[Compte-rendu] H. and R. Kahane, A. Tietze, The Lingua Fran-

ca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin. Urbana 1958. In: NyK 66.1964.228-230.

1965

Harsanyi-Nagy Jakab török szövegei. A XVII. századi oszmán-török nyelv problémái. Doktori értekezés tézisei. Budapest 31 p.

Urkunde des Friedensvertrages zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488. In: Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vlkskunde und Literaturforschung, Wolfgang Steinitz zum 60. Geburtstag am 28. Februar 1965 dargebracht. Berlin 141-145 + 2 Tab.

Un texte en transcription latine du XVIIe siècle. In: AAS 1.1965.104-111.

Beiträge zu einigen Problemen der Lehnwörterforschung in den osmanisch-türkischen Mundarten des Balkans. In: AOH 18.1965.183-190.

Zur Geschichte der osmanisch-türkischen Mundarten. In: Second International Congress of Dialectologists, Marburg/L 5-10.9.1965, Papers to be Read. Marburg/L 1965, 7.

Prilog istorijatu morfeme - LUK. In: Zbornik za filologiju i lingvistiku 7.1965.59-62.

About a Term in Old-Anatolian and Rumelian Turkish. In: Indo-Asian Studies, Part 2:12. New Delhi 1965, 1-2.

Nemzetközi Orientalista Kongresszus Indiában (New Delhi 1964. január 4-10). In: FK 11. 1965.231-233 [Avec E. Galla].

Török népek. In: A föld országai (=A kultúra világa 10). Budapest 1965, 742-764.

[Edition, traduction] Aziz Nesin, Fordítások és fordítások. Válogatta Arpád Attila és Hazai György. Fordította Fehér Gézané, Gerics Tamás, Hazai György, Pintér Ferenc, Szende Tamás. Budapest 1965. 182 p.

[Compte-rendu] J. Neméth, Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion. Budapest 1965. In: MTANYIÖK 23.1965.335-336.

[Compte-rendu] K. Steuerwald, Untersuchungen zur türkischen Sprache der Gegenwart. Teil I. Die türkische Sprachpolitik seit 1928. Berlin 1963. In: OLZ 60.1965.176-179.

1966

Methodologische Fragen in der Peridisierung der türkischen Sprachgeschichte. In: *Omăgiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*. Bucuresti 1966, 349-451.

Ein kyrillischer Transkriptionstext des Türkischen. In: *SSlav* 12. 1966, 173-179.

Tureckij. transkripcionnij tekst, napisannij kirillicej. In: *Tjurkologiceskij sbornik. K sestidesjatiletiju Andreja Nikolaevica Kononova*. Moskva 1966, 128-134.

Probleme und Aufgaben der Balkan-Turkologie (Sprachwissenschaft). In: *Ier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est-Européennes*, Sofia, 26 Août - 1 Septembre 1966, *Résumés des communications*, Linguistique. Sofia 1966, 92-100.

Die V. Tagung der Fragen der Dialektologie der türkischen Sprachen (Pjatoe sovescanie po voprosam dialektologii tjurkskih jazikov, 5-8 oktjabrja 1959 g., Baku). In: *orbis* 15.1966.288-291.

Mikes Kelemen, Törökország levelek és misszilis levelek. Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. A török vonatkozások c. részt és a tárgyi jegyzetekben a török szó- és névanyag magyarázatait készítette Hazai György. Budapest 1966. 863 p.

1967

Die sprachwissenschaftlichen Probleme der Balkan-Turkologie auf dem Balkanologen-Kongress. In: *Orbis* 16.1967.269-272 [Avec A. Bombaci].

Dil çalışmalarının makineleştirilmesi. In: *TDAYB* 1966 [1967]. 259-265.

Kiril harfleriyle yazılı bir Türkçe metin üstüne. In: *TDAYB* 1966 [1967]. 143-155.

Tarih-i Ungurus. Macar Bilimler Akademisi Doğu Kütüphanesinde bulunan Tercüman Mahmud'un eseri üzerine notlar. In: *VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-26 Ekim 1961, Kongreye sunulan bildiriler*. Ankara 1967, 355-358.

[Traduction] Türkische Volksmärchen. Herausgegeben von P.N. Boratav. Übersetzung von D. Schultz und Gy. Hazai. Berlin 1967. 360 p.

Zur Geschichte der osmanisch-türkischen Mundarten. In: *Verhandlungen des Zweignt Internationalen Dialektologenkongresses*, Marburg/Lahn 5.-10. Sept. 1965, Herausgegeben von Ludwig Erich Schmitt, I (= Zeitschrift für Mundartforschung. Beihefte. Neue Folge. Heft 3), Wiesbaden 1967, 342-345.

[Compte-rendu] K. Steuerwald, Untersuchungen zur türkischen Sprache der Gegenwart. Teil II. Zur Orthographie und Lautung des Türkischen. Berlin 1964. In: *OLZ* 62.1967.61-62.

[Compte-rendu] *Philologiae Turcicae Fundamenta* [Tomus II]. Wiesbaden 1964-1965. In: *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 219.1-2.1967.120-128.

[Compte-rendu] O. Böthlingk, Die Sprache der Jakuten, Bloomington - The Hague 1964. - J.K. Krueger, The Turkic Peoples. Bloomington - The Hague 1964. In: *OLZ* 62.1967.390-391.

[Compte-rendu] Ein neuer Beitrag zum Balkan-Türkischen. In: *UAJb* 39. 1967.119-121.

[Compte-rendu] N. Poppe, Introduction to Altaic Linguistics. Wiesbaden 1965. In: *AAS* 3.1967.198-201.

1968

Ein uigurisches Blockdruckfragment einer Einleitung zum Vajrachedi-kásutra. In: *AOH* 21.1968.1-14 [Avec P. Zieme].

Anadolu ve Rumeli Türkçesinin bir yadigârı üstünde. Jakab Nagy de Harsány'in dil kılavuzu (1672). In: *XI. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildiriler*. 1966. Ankara 1968, 13-16.

Probleme und Aufgaben der Balkan-Turkologie (Sprachwissenschaft). In: *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est-Européennes*, VI, Linguistique. Sofia 1968, 95-100.

Neuere Literatur über Volksepen der altaischen Völker in der Sowjetunion. In: *Volksepen der uralischen und altaischen Völker*, Vortäge des Hamburger Symposiums vom 16.-17. Dezember 1965, Im Auftrage der Societas Uralo-Altaica herausgegeben von Wolfgang Veenker. Wiesbaden 1968, 66-74.

Intensivierung der Turfan-Forschung. In: *MIO* 14.1968.127-128.

Permanent International Altaistic Conference. In: *MIO* 14.1968.507-508.

[Articles] Beyatlı, 57; Dağlarca, 102; Güntekin, 165; Nesin, 198; Orhan Veli, 310; Ömer Seyfettin 314; Sait Fa' 369; Taner, 408-409; Yaşar Kemal, 455. In: *A huszadik század külföldi írói*. Szerkesztette Köpeczi Béla, Pók Lajos. Budapest 1968.

[Compte-rendu] *Philologiae Turcicae Fundamenta* [Tomus II]. Wiesbaden 1964-1965. In: *AAS* 4.1968.176-180.

1969

[Compte-rendu] K. Steuerwald, Untersuchungen zur türkischen Sprache der Gegenwart. Teil III. Zur Ablösung des arabischen und persischen Grammatikgutes. Berlin 1966. In: *OLZ* 64.1969.376-377.

[Compte-rendu] *Usâqîzâde's Lebensbechreibungen berühmter Gelehrter und Gottesmänner des osmanischen Reiches im 17. Jahrhundert* (Zeyl-i Saqâ Ciq), hrsg. u. eingeleitet von H.J. Kissling. Wiesbaden 1965. In: *OLZ* 64. 1969. 587-588

On the Oriental Study in Hungary. In: *The Toyo Gakuho/Reports of the Oriental Society* 52.3.1969.54-78.

[Compte-rendu] Türkische Gewänder und osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert. Facsimile-Ausgabe des Codex "Les portraits des differents habillements qui sont en usage à Constantinople et dans tout la Turquie" aus dem Besitz des Deutschen Archäologischen Institutes in Istanbul. Vorwort von Rudolf Naumann. Hrsg. und eingef. v. Klaus Tuchelt. Graz 1966. In: *DLZ* 90.1969. 171-173.

1970

Ein buddhistisches Gedicht aus der Berliner Turfan-Sammlung. In: *AOH* 23.1970.1-21.

On Some Questions of the Turkish Historical Grammar. In: *Proceedings, VIIIth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, 1968, Tokyo and Kyoto, Volume II, Ethnology, Science Council of Japan [Tokyo 1970], 418-419.

Onbeşinci yüzyıl sonlarında Macar-Türk diplomatik münasebetleri üstüne. In: *VII. Türk Tarih Kongresi*, 25-29 Eylül 1970 - Ankara, Bildiri özetleri, Ankara, 47-48.

Congress of Orientalists. I-III. Wiesbaden 1963-1967. In: AAS 7 1971 [1973]. 149-155.

[Compte-rendu] D.G. Messerschmidt, Forschungsreise durch Sibirien 1720-1727. I-IV. Berlin 1962-1968. In: AAS 7 1971 [1973]. 235-237.

1974

Zum Geleit. In: Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker. Berlin 1974, 3.

Eröffnungsrede. In: Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker. Berlin 1974, 15.

Zu einer Stelle der Tonyukuk-Inschrift. In: Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker. Berlin 1974, 265-269.

Linguistics and Language Issues in Turkey. In: Advances in Language Planning (Ed.: Joshua A. Fishman) (= Contributions of the Sociology of Language 5). The Hague - Paris 1974, 127-161.

Der Dialekthintergrund der türkischen Literatursprache. In: III. Congrès International d'Etudes du Sud-Est-Européen, Résumés des Communications, Tome II, Linguistique, littérature, folklore, ethnographie, arts, droit et institutions. Bucarest 1974, 108.

Zum balkanischen Hintergrund der osmanisch-türkischen Transkriptionstexte von Bartholomaeus Georgievits. In: SSlav 20.1974.71-106.

Altaic Languages. In: The New Encyclopaedia Britannica in 30 Volumes, Micropaedia Volume I, Ready Reference and Index. Chicago-London-Toronto-Geneva-Sydney-Tokyo-Manila-Seoul-Johannesburg 1974, 635-640.

[Articles] Altai (Oïrot) Language: 1, 274; Azerbaijani (Azeri) Language: 1, 698; Bashkir Language: 1, 853; Buryat (Buriat) Language: 2, 396; Chuvash Language: 2, 931; Daghur (Dagur) Language: 3, 343; Evenki (Tungus) Language: 3, 1015; Gagauz Language: 4, 377; Kalmyk (Kalmuck or Kalmuk) Language: 5, 673; Karachay and Balkar Dialects: 5, 703; Karaim Language: 5, 704; Kara-Kalpak (Qaraqalpaq) Language: 5, 706; Kazakh (Kazak) Language: 5, 739; Khakass Language: 5, 781-782; Kirgiz (Kirghiz) Language: 5, 830; Kumyk Language: 5, 940-941; Lamut (Even) Language: 6, 14; Manchu Language: 6, 554; Manchur-Tungus Languages: 6, 555; Mogol Language: 6, 966; Mongol (Khalkha) Language: 6, 995; Mongolian Languages: 6, 993-994; Mongour Language: 6, 996; Mongol (Khalkha) Language: 6, 995; Mongolian Languages: 6, 993-994; Mongour Language: 6, 996; Nanai Language: 7, 177; Nogay (Nogai) Language: 7, 376; Oyrat Language: 7, 656; Santa Language: 7, 880; Tatar Language: 9, 838; Turkic Languages: 10, 195; Turkish Language: 10, 196; Turkmen Language: 10, 198; Tuvian (Tuva) Language: 10, 207; Uighur (New-Uighur) Language: 10, 237-238; Uzbek Language: 10, 320; Yakut Language: 10, 789. In: The New Encyclopaedia Britannica in 30 Volumes, Macropaedia Volume... Knowledge in Depth, Chicago-London-Toronto-Geneva-Sydney-Tokyo-Manila-Seoul-Johannesburg 1974.

Bartholomaeus Georgievits oszmán-török szövegeinek balkáni hátteréhez. In: NyK 76.1974.199-228.

Türksprachen. In: Lexikon der islamischen Welt (Herausgeg. von Klaus Kreiser, Werner Diem, Hans Georg Majer) 3. Band. (= Urban Taschenbücher, Reihe 80, Band 200/3). Stuttgart 1974, 152-154.

[Traduction] Török elbeszélők. Válogatta, az utószót, az életrajzi jegyzeteket és a jegyzeteket írta Rubovszky Edit. A szöveghezget ellenőrizte Hazai György. Budapest 1974.

10 Jahre der "Uralic and Altaic Series" der Indiana University Publications. In: AAS 9.1973 [1974]. 171-173.

Die Turfantexte und ihre Erforschung. In: Das Altertum 20.4.1974.230-236

[Edition] Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker. Protokollband der XII. Tagung der Permanent International Altaistic Conference 1969 in Berlin. Herausgegeben von Georg Hazai und Peter Zieme. Berlin 1974.668 p. + 55 Tab.

[Compte-rendu] D.E. Pitcher, An Historical Atlas of the Ottoman Empire from the Earliest Times to the End of the Sixteenth Century. Leiden 1972. In: DLZ 95.1974.890-891.

[Compte-rendu] H.J. Kornrumpf, Osmanische Bibliographie mit besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa. Leiden 1973. In: DLZ 95.1974. 194-195; Journal of Asian History 8.1974.165-167.

[Compte-rendu] R.H. Ünal, Les monuments islamiques anciens de la ville d'Erzurum et de sa région. Paris 1968. In: OLZ 69.1974.176-177.

[Compte-rendu] St. Shaw, Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807. Cambridge 1971. In: OLZ 69.1974-177-178.

[Compte-rendu] H.F. Hofman, Turkish Literature. A Bibliographical Survey. Section I. Part I-II. Vol. 1-16. Leiden 1969. In: OLZ 69.1974.62-64.

[Compte-rendu] N.I. Ashmarin, Thesaurus Linguae Tschuwaschorum. I-II. Bloomington - The Hague 1968. In: ZfPhK 26.1974.718-719.

[Compte-rendu] Grammatica Hungaro-Latina by Ioannes Sylvester Pannonius. Bloomington - The Hague 1968. In: ZfPhK 26.1974.719.

1975

Genel leksikografya açısından Kaşgârlı Mahmut hakkında düşünceler. In: I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına sunulan bildiriler 1972. Ankara 1975, 419-424.

Ignác Kúnos'un Türk folklor araştırmalarındaki yeri. In: I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi bildirileri. Ankara 1975, 159-162.

Fragmente eines uigurischen Blockdruck-Faltbuches. In: Altorientalische Forschungen 3 (= Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients). Berlin 1975, 91-108 + 9 Tab.

[Edition] Turkologischer Anzeiger (TA 1). In: WZKM 67.339-488. [Avec A. Tietze].

[Allocution] In: I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına sunulan bildiriler 1972. Ankara 1975, 48.

[Articles] Hakasz irodalom, 150, 407; İlhan Taurusz, 762. In: Világírodalmi Lexikon, Negyedik kötet, Budapest 1975.

[Compte-rendu] I. Stchoukine - B. Fleeming - P. Luft - H. Sohrweid, Illuminierte islamische Handschriften. Wiesbaden 1971. In: OLZ 70.1975. 280-281.

[Compte-rendu] H.W. Brands, Studien zum Wortbestand der Türksprachen. Lexikalische Differenzierung, Semasiologie, Sprachgeschichte. Leiden 1973. In: AAS 11.1975.269-271.

[Compte-rendu] W. Heissig, Mongolenreise zur spaeten Goethe-Zeit. Berichte und Bilder des J. Rehmann und A. Thesleff von

Zu einigen Fragen der Bearbeitung türkischer Sprachdenkmäler. In: *Acta Orientalia* 32. 1970. 125-140. [Avec P.Zome.]

[Articles] Abasıyanık, 6-7; Aundov, 105-106; Ataç, 535; Ahmed Burhaneddin, 102; Ahmed Edip bin Mahmud Yükneki, 102; Ahmed Fakih, 102; Ahmedi, 102-103; Ahmet Vefik Paşa, 104; Aka Gündüz, 124; Akif Paşa, 128; Ak Köbök, 124; Alpamış, 234; Altaji irodalom, 236; Anday, 291; Auezov, 558; Azerbajdzsán irodalom, 596-597; Bábur, 613-614; Balkár irodalom, 651; Baskir irodalom, 736-737; Baykurt, 759; Boratav, 1037; Çağlar, 1232-1233; Cahit Sitki, 1233. In: *Világirodalmi Lexikon*. Első kötet. Budapest 1970.

[Compte-rendu] The Memoirs of General Makriyannis 1797-1864. Ed. and transl. by H.A. Lideerdale. London-New York-Toronto 1966. In: *OLZ* 65. 1970.62-63.

[Compte-rendu] Das chwaresmische Sprachmaterial einer Handschrift der Muqaddimat al-Adab von Zamaxsari. 1. Text. Wiesbaden 1968. In: *MIO* 16. 1970.491-492.

[Compte-rendu] Türkische Handschriften. Teil 1. Beschrieben von Barbara Flemming. Wiesbaden 1968. - Türkische Handschriften. Teil 2. Beschrieben von Manfred Götz. Wiesbaden 1968. In: *MIO* 16.1970.325-327.

1971

Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gáthás des Meister Fu" nebst einem Anhang von T. Inokuchi. Berlin 1971. 86 p. + XL Tab. [Avec P. Zieme.]

Turkish. In: *Current Trends in Linguistics 6, Linguistics in South West Asia and North Africa*. The Hague 1971, 183-216.

Linguistics and Language Issues in Turkey. In: *Current Trends in Linguistics 6, Linguistics in South West Asia and North Africa*. The Hague 1971, 746-758.

Anadolu ve Rumeli Türk ağızlarının tasnifi üzerine. In: *Voprosi turkologii, K sestidesjatiletiju akademika AN Azerb. SSR M.S. Siralieva*. Baku 1971.84-86.

On Some Questions of the Turkish Historical Grammar. In: *Proceedings of the Twenty-Seventh International Congress of Orientalists*, Ann Arbor, Michigan, 13th-19th August 1967, Edited by Denis Sinor with the Assistance of Tania Jaques, Ralph Larson, Mary-Elizabeth Meek. Wiesbaden 1971, 596-597.

Zur Frage der historischen Entwicklung der Personalendungen im Osmanisch-Türkischen. In: *Studia Turcica*. Budapest 1971, 231-234.

[Aktuelle wissenschaftsorganisatorische Probleme der Permanent International Altaistic Conference] In: *PIAC Newsletter* No 6.1971.6-9.

[Compte-rendu] J. Matuz, L'ouvrage de Seyfi Çelebi, historien ottoman du XVI siècle. Paris 1968. In: *MIO* 17. 1971.155-157.

[Compte-rendu] Zwei neue Organe der Turkologie. In: *MIO* 17.1971.145-147.

[Compte-rendu] J.Németh, Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert. Budapest 1970. In: *DLZ* 92.1971.902-903.

1972

Sur un passage de l'inscription de Tonyuquq. In: *Turcica* 2.1972.25-31.

Berlin'de Turfan yazmaları üzerinde çalışmalar. In: *TDAYB* 1971 [1972]. 47-59

Eine neue Veröffentlichungsreihe für die Berliner Turfantexte. In: *PIAC Newsletter* No 7. 1972. 6-8.

Jakab Nagy de Harsányi'nin Lâtin harfleriyle yazılmış Türkçe metinleri. In: *TDAYB* 1971 [1972].47-59

A labiális illeszkedés az oszmán-török nyelvből a XVII. században. Harsányi-Nagy Jakab latinbetűs török szövegei. In: *NyK* 74.1972.417-426.

[Articles] Codex Cumanicus, 280; Csagatáj irodalom, 401-403. In: *Világirodalmi Lexikon*, Második kötet, Budapest 1972.

[Edition, préface] Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung. Text-Editionen und Interpretationen von Albert Augus von Le Coq, Friedrich Wilhelm Karl Müller, Willi Bang, Annemarie von Gabain, Gabdul Rasid Rachmati, Wilhelm Thomsen. Gesammelte Berliner Akademieschriften 1908-1938. Mit Vorwort von Georg Hazai. 1-2. Leipzig 1972. 623 p., 24 Tab.; 411 p., 15 Tab.

[Compte-rendu] A. Bodrogligeti, A Fourteenth Century Turkic Translation of Sa'fī's Gulistan. Budapest 1969. In: *NyK* 1972.267-271.

[Compte-rendu] V. Diószegi, Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberia. Budapest-Bloomington-The Hague 1968. In: *OLZ* 67.1972.376-377.

[Compte-rendu] J.Th. Zenker, Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch. 1-2. Hildesheim 1967. In: *OLZ* 67.1972.377-378.

1973

Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsányi. Budapest 1973.498 p. (biblio-theca Orientalis Hungarica 18) = The Hague - Paris 1973. 498 p. (Near and Middle East Monographs 15/1, Language Monuments of the Ottomans in Non-Turkish Scripts 1).

Zur historischen Morphonologie des Osmanisch-Türkischen In: *AO* 1.1969. [1973].92-104. [Avec I. Meyer].

A propos de la critique des monuments de la transcription du turc ottoman. In: *XXIXe Congrès International des Orientalistes/XXIXth International Congress of Orientalists*, Résumés des Communications/Abstracts of Papers, Sections 6-7, 6. Asie Centrale/Central Asia, 7. Inde/India. Paris 1973, 34.

Überlick über die mongolischen Turfan Texte. In: *Olon Ulsyn Mongolc erdemtnij II ix xural II bot'*. Ulaanbaatar 1973, 189-191.

XX. yüzyıl sonlarında Macar-Türk diplomatik ilişkileri üzerine. In: VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 25-29, Eylül 1970, Kongreye sunulan bildiriler, II. Ankara 1973, 596-601.

Ein kyrillischer Transkriptionstext des Osmanisch-Türkischen. In: *VF* 3. 1973.266-280.

Még egyszer a magyar turkológiáról. In: *Valóság* 16.11.1973.100-102.

A módszertani haladásról a nyelvtudományban. In: *MT* 18.973.746-749.

[Compte-rendu] *International Journal of Middle East Studies* 1 (1970). In: *OLZ* 68.1973.109.

[Compte-rendu] Fr. Babinger, Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Süd-osteuropas und der Levante. I-II. München 1962-1966. In: *OLZ* 68. 1973.603-604.

[Compte-rendu] *Proceedings of the Twenty-Sixth International*

der russischen Gesandtschafts-reise 1805/6. Wiesbaden 1971. In: AAS 11.1975.272-273.

[Compte-rendu] K. Steuerwald, Türkisch-deutsches Wörterbuch. Türkçe-Almanca sözlük. Wiesbaden 1972. In: OLZ 70.1975.281-283.

[Compte-rendu] W. Heissig, Schriftliche Quellen in Mogoli. 1. Teil: Texte in Faksimile. Opladen 1974. In: Tribus 24.1975.201-202.

[Compte-rendu] S. Kakuk, Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise. Budapest 1973. In: AAL 6.1975.1069.

[Compte-rendu] E. Birnbaum, Books on Asia from the Near East to the Far East. A Guide for the General Reader. Toronto - Buffalo 1971. In: WZKM 67. 1975.249.

[Compte-rendu] A. v. Gabain, Das Leben im uigurischen Königreich von Qoco (850-1250). Textband. Tafelband. Wiesbaden 1973. In: DLZ 96.1975.861-862.

1976

Vámbery Armin. Budapest 1976. 131 p. (= A múlt magyar tudósai. Főszerkesztő: Ortutay Gyula).

Kurzes Schriftverzeichnis von K. H. Menges 1932-1975. In: Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan. Aus dem Nachlaß von N. Th. Katanov, Herausgegeben von Karl Heinrich Menges. Aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse 1933 und 1936. Mit einem Vorwort zum Neudruck von Karl Heinrich Menges und einer Bibliographie der Schriften Menges' von Georg Hazai. Leipzig 1976, vii-xvi.

Liste von Verbesserungen zu den Originalausgaben. In: Ibid., xvii-xviii

[Stand der altaistischen Forschungen] Deutsche Demokratische Republik. In: Altaica Collecta. Berichte und Vorträge der XVII. Permanent International Altaistic Conference 3.-8. Juni 1974 in Bonn/Bad Honnef. Wiesbaden 1976, 26-31.

Bestandsaufnahme zu einer Erscheinung der Geschichte des Osmanisch-Türkischen. In: Turcologica. K. semidesjatiletiju akademika A.N. Kononova. Leningrad 1976, 200-203.

Some notes on the Turkish Texts in Non-Arabic Scripts. In: Etudes turques, Vol.2. (Actes du XXIXe Congrès International des Orientalistes. Section organisée par Louis Bazin). Paris 1976, 60-65.

Zur Rolle des Serbischen im Verkehr des Osmanischen Reiches mit Osteuropa im 5.-16. Jh. In: UA]b 48.1976.82-88 + 2 Tab.

Eine Urkunde der ungarisch-türkischen Friedensverhandlungen in der Zeit von Matthias Corvinus und Bayezid II. In: RO 38.1976.155-160.

Zu einigen balkanischen Momenten bei der Herausbildung der türkischen Literatursprache. In: Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Budapest 1976, 341-345.

al-Kasghari. In: The Encyclopaedia of Islam 4. 71-72.1976. 699-700.

Kazak. In: The Encyclopaedia of Islam 4.73-74. 1976.848-849. [L'article de W. Barthold remanié par G. Hazai.]

Ignác Kúnous'un Türk folklor araştırmalarındaki yeri. In: I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi bildirileri. I. cilt. Genel konular (= Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 16) Ankara 1976, 159-162.

Ein uigurisches Kolophon zu einem Avalokiteśvara-Lobpreis. In: Tractata Altaica Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata. Redigerunt Walther Heising, John R. Krueger, Felix J. Oinas, Edmond Schütz. Wiesbaden 1976, 273-276.

Tercüman Mahmud'un Tarih-i Ungurus adlı eseri üzerine yeni notlar. In: VIII. Türk Tarih Kongresi. 11-15 Ekim 1976 - Ankara. Ankara 1976, 86.

Ein uigurisches Blockdruckfragment der Berliner Turfan-Sammlung. In: Altorientalische Forschungen IV (= Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients.) Berlin 1976, 231-234 + 5 Tab.

[Edition] Turkologischer Anzeiger (TA 2). In: WZKM 68.1976.297-485.

[Avec A. Tietze]

[Edition] Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan. Aus dem Nachlaß von N. Th. Katanov. Herausgegeben von Karl Heinrich Menges. Aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 1933 und 1936. Mit einem Vorwort und einer Bibliographie der Schriften Menges' von Georg Hazai. Leipzig 1976.

[Préface] Ut'os'zo. In: Samim Kocagöz. A tízezrek visszatérése. Fordította Kelemen András. A szöveget az eredetivel egybevetette és az utószót írta Hazai György. Budapest 1976, 395-397.

[Articles] Jusuf Hasz Hadzsib, Jakut irodalom. In: Világirodalmi Lexikon. Ötödik kötet. Budapest 1976. [Avec E. Tasnádi et K.U. Köhalmi]

[Compte-rendu] G. Bayerle, Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda. 1590-1593. Bloomington 1972. In: ZfPhK 30.2.1977.204-205.

[Compte-rendu] B. Atsız - H.J. Kissling, Sammlung türkischer Redensarten. Wiesbaden 1974. In: AAS 12.1976.276-277.

[Compte-rendu] K. Steuerwald, Deutsch-Türkisches Wörterbuch, Almanca-Türkçe sözlük. Wiesbaden 1974. In: ZfB 12.2.1976.95-96.

[Compte-rendu] Islamkundliche Abhandlungen. Aus dem Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Ostens an der Universität München. Hans Joachim Kissling zum 60. Geburtstag gewidmet von seinen Schülern. München 1974. In: ZfB 12.2.1976.97-98.

1977

"Turkologischer Anzeiger" - eine Jahresbibliographie der osmanistischen Studien. In: PIAC Newsletter 1. 1977. 7-8. [Avec A. Tietze.]

Magyar-török diplomáciai kapcsolatok a XV. század végén. In: Székesfehérvár évszázadi, 3. Török kor. Székesfehérvár 1977, 7-14.

A Tarih-i Ungurus (Magyarország története) feldolgozásának kérdése. In: Székesfehérvár évszázadi, 3. Török kor. Székesfehérvár 1977, 31-36.

[Edition] L. Fekete, Einführung in die persische Paläographie. 10 persische Dokumente. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben von G. Hazai. Budapest 1977. 594 + 242 p. [Edition] Turkologischer Anzeiger (TA 3). In: WZKM 69. 1977. 300-460.

[Avec A. Tietze]

[Compte-rendu] J. Buri-Gütermann, Der Satzbau in der Sprache der osmanischen Urkunden aus der Zeit von Mehmed Fatih bis Suleyman-i Qanuni. Wien 1972. In: OLZ 72.1977.65-66.

[Compte-rendu] H. Birnbaum · S. Vryonis, Aspects of The Balkans. Continuity and Change. Contributions to the International Balkan Conference held at UCLA 23-28.9.1969. Den Haag-Paris 1972. In: **OLZ 72.1977.609-610.**

[Compte-rendu] Yusuf-i Meddah. Varqa ve Gülşah. A Fourteenth Century Anatolian Turkish Mesnevi. Edited with Translation, Glossary and Introduction by G.M. Smith, with 29 Facsimiles. Leiden 1976. 222 p. 29 Tab. In: **AAL 5. 1977.1089-1090.**

[Compte-rendu] G. Doerfer, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichts-quellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. IV. Wiesbaden 1975. In: **AAS 13.1977.250-252.**

1978

Kurze Einführung in das Stadium der türkischen Sprache. Budapest - Wiesbaden 1978. 190 p.

"Tarih-i Ungurus" - eine Handschrift aus der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. In: **Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951-1976. Budapest 1978, 89-93.** Turkologische Studien in Berlin. In: **Materialia Turcica 4.1978.91-92.**

[Edition] Turkologischer Anzeiger (TA 4). Turkology Annual. In: **WZKM 70. 1978^{X1}.X217. [Avec A. Tietze].**

[Compte-rendu] A. V. Gabain, Alttürkische Grammatik. Wiesbaden 1974. In: **ZfB 14. 1978.211-212.**

1979

Die Sprachernerung im Reformwerk Kemal Atatürks. In: G. Barthel (Herausgeb.), Der Kemalismus und die moderne Türkei (= Asia Africa Latin America. Special Issue 5). Berlin 1979, 82-87. Abidelerin transkripsiyonlanmasında metod çalışmaları. In: I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, (Istanbul, 15-20 X. 1973), Tebliğler, 2. Türk dili ve edebiyatı. İstanbul 1979, 464-469.

Kıpcak. In: **The Encyclopaedia of Islam 5. 79-80. 1980. 125-126.** [Préface/Preface] In: **Catalogue des études sud-est eurpéennes et de turcologie publié à l'occasion du Quatrième Congrès International du Sud-Est Europeen, Ankara, 13-18 août 1979/A catalogue of Southeast European and Turkic studies published on the occasion of the Fourth International Congress of Southeast Europe, held in Ankara, 13-18, August, 1979. Budapest 1979, 3.**

[Edition] Turkologischer Anzeiger (TA 5). Turkology Annual. In: **WZKM 71. 1989^{X1}.X264. [Avec A. Tietze.]**

[Compte-rendu] K.R.F. Burrill, The Quatrains of Nesimi, Fourteenth-Century Turkic Hurufi. With Annotated Translation of the Turkic and Persian Quatrains from the Hekimoğlu Ali Paşa Ms. The Hague - Paris 1972. In: **OLZ 74.1979.1.68-69.**

[Compte-rendu] J. Eckmann, Middle Turkic Glosses of the Rylands Inter-linear Translation. Budapest 1976. In: **AAS 15.1979.265-266.**

[Compte-rendu] Altaica collecta. Berichte und Vorträge der XVII. Permanent International Altaistic Conference. 3.-8. Juni 1974 in Bonn/Bad Honnef. Wiesbaden 1976. In: **ZfB 15.1979.218-219.**

[Compte-rendu] Tractata Altaica. Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata. Wiesbaden 1976. In: **ZfB 15.1979.219-220.**

1980

Ein Bericht über die Lage der ungarisch-türkischen Grenzgebiete in den letzten Jahren der Regierungszeit von Matthias Corvinus. In: **SSlav 25. 1979.183-187.**

Kirgiz. In: **The Encyclopaedia of Islam 5.81-82.1980. 134-136.** [L'article de W.Barthold remanié par G. Hazai]

Kuman. In: **The Encyclopaedia of Islam 5.83-84.1980.373.**

[Edition] K.-D. Wannig, Der Dichter Karaca Oğlan. Studien zur türkischen Liebeslyrik (= Studien zur Sprache, Geschichte und

Kultur der Türkvölker. Band 1. Herausgegeben von Georg Hazai). Freiburg 1980.12+737 p.

[Edition] E. Prokosch, Studien zur Grammatik des Os manisch-Türkischen unter besonderer Berücksichtigung des Vulgärosmanisch-Türkischen (= Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölker. Band 2. Herausgegeben von Georg Hazai). Freiburg 1980.10+267 p.

[Edition] Union Internationale des Etudes Orientales et Asiati-ques./International Union for Oriental and Asian Studies. Bulletin d'Information./Bulletin of Information. No. 1. Paris 1980.

[Compte-rendu] W. Kündig-Steiner, Die Türkei. Raum und Mensch, Kultur und Wirtschaft in Gegenwart und Vergangenheit. Tübingen-Basel 1974. In: **OLZ 75.1980.1.58-59.**

[Compte-rendu] B.Scherner, Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen. Wiesbaden 1978. In: **AAS 16.1980.278-279.**

[Compte-rendu] S.Kakuk, Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise. Budapest-The Hague-Paris 1973. In: **SSlav 26.1-2.1980.217-219.**

[Compte-rendu] Stand und Perspektiven der orientalistischen Bibliographie. ["A World Bibliography of Oriental Bibliographies. Edited by Th. Besterman. Revised by J.D. Pearson. Totowa 1975.] In: **OLZ 75.1980.5.421-432.**

[Avec B.Kellner-Heinkele.]

1981

Zur Herausbildung der labial-illabialen Angleichung im Osmanisch-Türkischen. In: **Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern. Wiesbaden 1981, 80-83.**

Tercüman Mahmud'un Tarih-i Ungurus adlı eseri üzerine yeni notlar. In: VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 11-15 Ekim 1976, Kongreye sunulan bildiriler, II. Cilt Ankara 1981, 1043-1047.

Macar ilimler Akademisinin kütüphanesinde Türk tarihi ile ilgili yazma eserler. In: IX. Türk Tarih Kongresi. 21-25 Eylül 1981 - Ankara. Bildiri özetleri. Ankara 1981, 64.

Edition des tekstes ouigoures de Tourfan à Berlin. In: **Journal Asiatique 269.1981.19-20.**

[Edition] Turkologischer Anzeiger (TA 7). Turkology Annual. In: **WZKM 73.1981^{X1}.X264. [Avec A. Tietze.]**

[Edition] Union Internationale des Etudes Orientales et Asiati-ques./International Union for Oriental and Asian Studies. Bulletin d'Information./Bulletin of Information. No 2. Paris 1981.

[Compte-rendu] Th. Besterman, A World Bibliography Oriental Bibliographies. Revised by J.D. Pearson. Totowa 1975. In: **WZKM 72.1981.229-231. [Avec Barbara Kellner-Heinkele.]**

1982

Eine türkische Sprichwortsammlung in Lateinschrift. In: **Studie Turcologica memoriae Alexii Bombaci Dicata (= Istituto Universitario Orientale. Seminario di Studi Asiatici. Series Minor XIX).Napoli 1982, 263-277.**

Nachträgliches Vorwort zu einer Veröffentlichungsreihe. In: **AO 6.1980. [1982].147-150.**

A Survey of Current Publications in Turkish Studies. In: **AO 6.980.[1982] 359-360. [Avec A. Tietze].**

Zum 150. Geburtstag von Armin Vámbéry. Turkologe, Weltreisender und Diplomat. In: **BR 16.45. (= 8.November 1982).6.**

Zwei Jahrzehnte an der Humboldt-Universität. In: **BR 16.39. (= 27.September 1982).6-7.**

[Compte-rendu] A. Halén, Handbook of Oriental Collections in

1984

Finland. (Manuscripts, Xylographs, Inscriptions and Russian Minority Literature). London-Malmö 1978. In: **WZKM 74.1982.310-311.**

[Edition] Turkologischer Anzeiger. (TA 8). Turkology Annual. In: **WZKM 74.1982.X1.X223.** [Avec A. Tietze.]

[Edition] Union Internationale des Etudes Orientales et Asiati-ques./International Union for Oriental and Asian Studies. Bulletin d'Information./Bulletin of Information. No.3. Paris 1982.

[Interview] Vámbéry Armin öröksége. Beszélgetés Hazai György-vel. In: **MN 38.283 (= 1982. december 2).**7.

[Interview] "Bırçok olayın kaynağını bulabilmek için Türk dili ve kültürünü incelemek zorunlu". Ünlü türkolog György hazai ile konuştuk. In: **Cumhuriyet 59.20893 (= 5 Ekim 1982).**4.

1983

Die Balkanologie braucht einen neuen "Miklosich". In: Ziele und Wege der Balkanlinguistik. Beiträge zur Taugung vom. 2.-6. März 1981 in Berlin. Herausgegeben von Norbert Reiter (= Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin. Balkanologische Veröffentlichungen. Band 8). Berlin 1983, 99-103.

Present-day views on Ottoman historical grammar and some of its prevailing problems. In: **AO 7.1982.** [1983].269-283. Eine Urkunde zur Geschichte der ungarisch-türkischen Beziehungen am Ende des 5. Jahrhunderts. In: **VF 5.1983.182-185.**

Abenteuer eines Iraers in Brasilien. In: **AOH 36.1982.[1983].251-226.**

Aventure d'un arab iraquien au service de la marine ottomane. In: **Revue d'Histoire Meghrebine 10.31-32.1983.219-221.**

Die Turfanforschung im Programm der Berliner Turkologie. In: Beiträge zur Zentralasienforschung (zum 100. Geburtstag von Sadreddin Aini). (= Humboldt-Universität zu Berlin. Sektion Asieswissenschaften) Berichte 20.[19] 83). [Berlin 1983] 80-84. Armin Vambéry. In: Armin Vambéry. (Selected Papers by Hungarian Scholars). Edited by Istvan Major. New Delhi [1983], 4-10.

Török elbeszélő források a hódoltság kori Magyarországról. In: **A Thököly-felkelés és kora.** Budapest 1983, 257-62.

Musztafa Kemál Atatürk. In: **Világtörténet 1983.2.67-74.**

Vámbéry Armin - a klasszikus üzbeğ irodalom kutatója. In: **SZI 1983.3.168-169.**

Europa aus der Sicht der Osmanen. Ursachen der türkischen Niederlage 1983. In: **Pannonia 11.2.1983.12-13.**

"Mahmut der Dolmetscher" und seine "Geschichte Ungars". In: **BR 17.10. (+ 7.März 1983).** 6.

A magyar turkológia századai. In: **MN 46.194 (= 1983. augusztus 17).** 9.

[Edition] Turkologischer Anzeiger. (TA 9). Turkology Annual. In: **WZKM 75.1983.X1.X247.** [Avec A. Tietze.]

[Edition] Union Internationale des Etudes Orientales et Asiati-ques. / International Union for Oriental and Asian Studies. Bulletin d'Information. / Bulletin of Information. No.4. Paris 1983.

[Interview] The Heritage of Vambéry Armin. An Interview with György Hazai. In: Armin Vambéry. (Selected Papers by Hungarian Acholars). Edited by Istvan Major. New Delhi. [1983], 4-10.

[Interview] "A tudományos munkában a legjobb nevelő maga a feladat". In: **MT 28.3.1983.** 200-203.

[Interview] Emlékezés az együttműködésre. A kapcsolatok köteleznek. Beszélgetés az 1986-os török évről. In: **Népújság (Eger) 34.282 (= 1983. november 30).** 4.

[Interview] A forrástól az elméletig. Hazai György akadémikus a kelet-kutatásról. In: **MN 46.287 (= 1983. december 6).** 5.

Fejlődési korszaktípusok és területi variánsok viszonya a török nyelv történetében. Akadémiai székfoglaló. 1983. május 23. Budapest 1984. 34 p. (= Ertekezések, Emlékezések).

[Summary of report]. [The Bulletin of Information of the International Union for Oriental and Asian Studies.] In: Proceedings of the Thirty-First International Congress of Human Sciences in Asia and North Africa, Tokyo-Kyoto, 31 August - 7th September 1983, Edited by Yamamoto Tatsuro, II. Tokyo 1984, 1110. Keletkutatásunk úttörője. In: **Népszabadság 42.80 (= 1984. április 4).** 9.

Gedanken zum Türkenjahr. Was wussten wir voneinander? In: **BR 17.36. (= September 1984).** 6.

[Edition] Turkologischer Anzeiger. (TA 10). Turkology Annual. In: **WZKM 76.1984. X1.X244.** [Avec A.Tietze.]

[Edition] Union Internationale des Etudes Orientales et Asiati-ques. / International Union for Oriental and Asian Studies. Bulletin d'Information. / Bulletin of Information. No. 5. Paris 1984.

[Interview] Összevonás után. Beszélgetés Hazai György akadémikussal, az Akadémiai Kiadó és Nyomda igazgatójával. In: **Olvasó Nép 1984.2.130-133.**

[Interview] Szolgálat itthon és a világban. In: **Népszabadság 42.35. (= 1984. február 11).** 16.

[Interview] Kiadó és nyomda egyesítése. Új akadémiai nyitány. Beszélgetés Hazai György főigazgatóval. In: **Magyar Hírlap 17.278.1984.6.**

[Interview] Beszélgetés Hazai György akadémikussal, az Akadémiai Kiadó és Nyomda új főigazgatójával. In: **Tudományos Magazin 1984.3.3-8.**

1985

Hogyan látták az oszmánok Európát és önmagukat? In: **A török orientáció a XVII. századi magyar politikában, Tudományos emlékülés, 1983. május 25-26. Vaja 1985,** 34-42.

A magyar-kirgiz kapcsolatok hőskaráról. In: **SZI 1985.9.17-19.** Alexander Csoma von Körös - Leben und Werk. In: **UA]b Neue Folge 5.1985. 237-240.**

[Edition] Turkologischer Anzeiger. (TA 11) Turkology Annual. In: **WZKM 77.1985. X1.X265.** [Avec A.Tietze]

[Edition] Union Internationale des Etudes Orientales et Asiati-ques. / International Union for Oriental and Asian Studies. Bulletin d'Information. / Bulletin of Information. No. 6 Paris 1985.

[Edition] Union Internationale des Etudes Orientales et Asiati-ques. / International Union for Oriental and Asian Studies. Bulletin d'Information. / Bulletin of Information. No.6. Paris 1985.

[Edition] Új reprintsorozat, árleszállítás. In: **Magyar Hírlap 17.96.1985.8.**

1986

Bibliographisches Handbuch der Turkologie. Eine Bibliographie der Bibliographien. Budapest-Wiesbaden 1986. 583 p. [Avec Barbara Kellner-Heinkele.]

Vámbéry Armin élete és munkássága. In: **Keleti értekezések 2. Budapest 1986, 7-18.**

Haldun Taner. 1915-1986. In: **Magyvilág 31.11.1986.1727-1728.**

Az idő munkája. In: **MN 48.172 (= 1986. június 15).** 9.

[Edition] Turkologischer Anzeiger. (TA 12) Turkology Annual. In: **WZKM 78.1986.X1.X205.** [Avec A. Tietze].

[Edition] Union Internationale des Etudes Orientales et Asiati-ques. / International Union for Oriental and Asian Studies. Bulletin d'Information. / Bulletin of Information. No. 7 Paris 1986.

[Interview] Cambridge Mülâkatları. In: **Tarih ve Toplum 26 Şubat 1986. 73-76.** [Avec Fahir İz et Halil İnalçık].

Türkistan Millî Edebiyatında ARAL DENİZİ TRAJEDİSİNİN YANSIMALARI

R.N'den Tercüme Doç. Dr. Ahat Andican

Bu yazımızda Türkistanlı yazarların Aral problemine nasıl yaklaştıklarını incelemeye çalışacağız. Konu Aral denizinin hızla küçülmesi ve buna eşlik eden problemlerin Türkistan da nasıl değerlendirildiğidir.

Aral problemine olan ilgi, göle yakınlık arttıkça büyümektedir. 1985 yılında, uzaydan alınan satelit fotoğraflarında denizin giderek küçüldüğü saptanmış ve bu konu uluslararası basında ekolojik bir problem şeklinde işlenmiştir. Sovyetler Birliği'nde merkezi basın olayı bir çok kez gündeme getirmiş ve geçen kasım ayında, Türkistan'ın Karkalpakistan bölgesindeki problem kısa fakat detaylı bir şekilde Sovyet televizyonunda işlenmiştir.

Tahmin edilebileceği gibi Aral'ın geleceği konusundaki en büyük kaygı, bu denizle yakın tarihi ve coğrafi bağları olan insanlar yani Türkistanlılar tarafından hissedilmektedir. Daha sonra da göreceğimiz gibi bölgesel Türkistan basını Aral problemi üzerine yoğun bir şekilde eğilmiş durumdadır. Son 2,5 yıl içerisinde bu konuyla ilgili olarak bölgesel basında binden fazla makale yayınlanmıştır. Bu büyük sayının, Aral denizi problemi ve bu olayın gelecekte doğuracağı tehlikeler konusunda Türkistanlıların nasıl yakın bir ilgi içerisinde olduklarını yansıtmaktadır.

türkistanlı yazarların, cumhuriyet sınırları ötesinde, kamu oyunu ve basını Aral problemine uygun bir çözüm bulunması konusunda harekettirmeye çalıştıklarını göstereceğim. Ayrıca ekolojik bir sorun olan Aral probleminin devletin tarımsal önceliklerini, bölgesel ekonomik gelişmeyi, nüfus ve sağlık konularını nasıl etkilediğini göstermeye çalışacağım. Son olarak Aral probleminin milli duyguları gün ışığına çıkararak bir araç olarak nasıl kullanıldığını da yansıtmak istiyorum.

İlk olarak, geçmişte Aral probleminin Türkistanlı yazarlarca işlenemediğini belirtmek istiyorum. 27-CPSU kongresinde olay gündeme gelmiş. Aral'ın korunabilmesi için kamuoyunun hareketlendirilmesi ve toplumun eğitilmesi konusu işlenmiştir. Bu yazının ikinci bölümünde görüleceği gibi geçmişte bazı Türkistanlı yazarlar Aral konusunu ve bölgede giderek artan su kaynağı sıkıntısını işlemişlerdir. Fa-

let sorunları tartışılırken veya ekonomik sektördeki ikili konuşmalar esnasında Aral gölü meselesi ve geleceğine yönelik kaygılar çok önemsiz bir konuymuş gibi geçiştirilmekteydi".

Yasak bir konu kabul edilen Aral denizi problemini Türkistanlı yazarlar nasıl böylesine ateşli bir şekilde gündeme getirebilmişlerdir. Aral denizi problemi ve ona eşlik eden bölgesel su ve ziraat problemlerinin bu aydınlar tarafından özel olarak canlandırılmasında etkili olan güçler, nelerdir.

Aral probleminin dramatik bir gelişme göstererek artık saklana-mayacak boyutlara ulaşması ve glastnost politikasının başlatılması iki önemli faktör olmuştur. Glastnost ve perestroika politikalarının tartışılmaya başlamasıyla birlikte, artık gizlenemeyecek kadar büyüyen bu problem gündeme gelmiştir.

Lenini "ulu dahi"miz veya "hürmetli liderimiz" şeklinde tanımlayan, Sovyet devletinin ve bolşevik ihtilalin kusursuz uşaklığına soyunmuş bazı yazarlar Türkistan milli varlığının önemli bir sembolü yok olup giderken sessiz oturamayacaklarını farkettiler. Özellikle Glastnost politikasının böylesi toplum meselelerinin tartışılmasını cesaretlendirdiği bir ortama Aral konusunda yazı yazmamak bölgesel değerlere ihanet kabul edilebilir, dolayısıyla büyük bir hata olabilirdi.

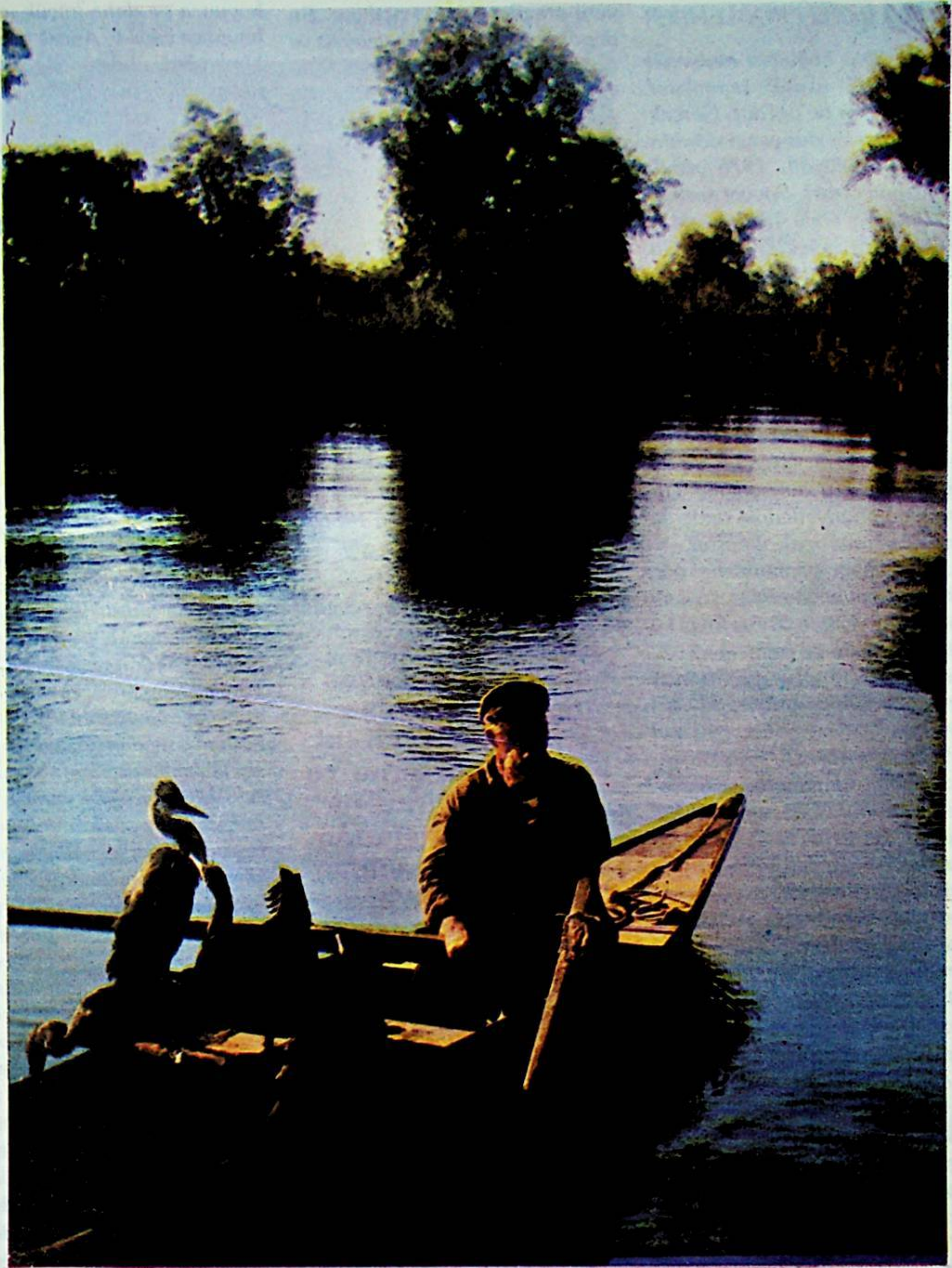
Fakat Kurumlaşmış Türkistanlı aydınların ayakları altındaki gerçek ateş özellikle milli bir problemdir. Aral problemi doğrudan doğruya Türkistanlıların kişilik duygularıyla ilgilidir. Zira aral denizi böyge tarihinin çok önemli bir parçasıdır. Burada iki Türkistan ata sözünü hatırlatmak istiyorum. İlki "Ay etekle kapatılmaz" sözüdür. Böylece Aral probleminin ve bununla ilgili

—”
**Türkistan
Cumhuriyetleri
arasındaki
geleneksel
sömürgeci-sömürge
ilişkisinde
sistemik
değişiklikler
yapılmadıkça Aral
problemi de olmak
üzere hiç bir ana
problem
çözülmez.**
—”

kat çok sınırlı sayıda olan bu çabalar Sovyet edebiyatında ve politikasında yoğun eleştirilere hedef olmuştur. Uzun yıllar yasak bir konu olarak kabul edilen Aral denizi olayında karakalpak yazar Tulep bergen Kaipbergenov'a teşekkür borçluyuz (1). Orazbay Abdurrahman da konuyu yazılı basında ilk dile getirenlerdendir. Kızıl orda olastından Türkistanlı Kazak A. Alzhanov Aral üzerindeki sessizliği şöyle açıklamaktadır.

"Konu üzerinde konuşulması gereken kapalı bir problem olarak kabul edilmekteydi. Dev-

gerçeklerin artık saklanamayacağı anlatılmaktadır. İkinci söz ise "**Bıçak kemiğe dayandı**" sözüdür. Bu atasözü ise Türkistanlılara Aral deniziyle ilgili koruyucu önlemlerin bugün alınmaması halinde gelecekte hiç birşey yapılamayacağını hatırlatmaktadır.

Bundan sonraki bölümde Türkistan'da Türk diliyle yayınlanmış basından çeşitli alıntılar sunmak istiyorum. Bunları yaparken üç

amaç güdüyorum. Öncelikle bu yazarların ağzından Aral'ın bugünkü durumu konusunda size bilgi aktarmak istiyorum. İkinci olarak, Aral problemi ve bununla ilişkili diğer sorunlara Türkistanlı yazarların hangi açılardan yaklaştıklarını görmüş olacağız. Son olarak, Türkistanlı yazarlarca başlatılan "Aral denizini koruma" kampanyasının kamuoyunu nasıl bilinçlendirdiğini

görme imkânını bulacağız.

Burada alıntılar yaptığım bütün yazar ve şairler Türkistan cumhuriyetlerinde belirli bir şöhrete sahip aydınlardır. Milliyetçi duygularını ortaya koymakla suçlanan **Mamadali Mahmudov** ve geçmişte bölgesel yöneticilerle ters düşen **Abdullah Osipou** hariç bütün yazarlar günümüz bölgesel Sovyetler sisteminde kabul görmüş aydınlardır.

ARALLA İLGİLİ PROBLEMLER

Aral Gölü boyutları nedeniyle "Deniz" olarak tanımlanır. Teknik açıdan bir göldür. Gerçekte bir zamanlar dünyanın dördüncü büyük gölüydü. 1976 yılında yayınlanan Özbek-Sovyet ansiklopedisine göre boyu 428 km, eni ise en geniş kısmında 235 km.dir. Günümüzdeki yönetim bölümü açısından bakılırsa denizin güney ve batı kesimi Karakalpak RSSR kuzey ve doğu kesimleri ise kazak SSR'a aittir. Fakat ekolojik, ekonomik ve sosyo-politik boyutlarıyla bakıldığında Aral problemi 5 Türkistan Cumhuriyetini de ilgilendirecek düzeydedir. Konu bu nedenle Türkistan cumhuriyetlerinin önde gelen yazarlarına mal olmuştur.

Su kaynağı uzmanlarına göre Aral'daki suyun derinliği 1 metre azalır, bu denizin % 5 oranda küçüldüğü anlamına gelmektedir. Bir Kazak filologu olan profesör R. Berdibayern'e göre 1974-84 yılları arasında Aral'ın su düzeyi 10 metre azalmıştır (5). Bu konuda yazı yazan bilim adamlarına göre 1987 de bu azalma 13.5. metreyi bulmuştur. 1960 dan bu yana denizin tuzluluk oranı giderek artmaktadır. Eskiden % 10 olan oran günümüzde % 44'e yükselmiştir. Aral'daki su kaybına bağlı olarak deniz alanının % 50'si küçülmüştür. Bu yaklaşık 30 bin kilometrekare demektir (6). Aral'ın küçülmesiyle ortaya çıkan alanlar bugün tuz ve kum çölü halindedir.

Aral'daki su seviyesinin azalmasında esas neden, geçmişte denizi besleyen iki ana nehirin, Amu ve Sirderya 18 yıldan bu yana Arala akmamaktadır. Amuderya'nın büyük bir kısmı Karakum çölüne sulama amacıyla akıtılmakta, çok az bir kısmı ise denize ulaşmaktadır. Bu şartların devamı halinde 2010 yılında Aral denizinin tamamen kuruyacağı düşünülmektedir (7). "Şark Yıldızı" adlı edebiyat dergisinin editörü Otkir Haşimov denizin yokolmasını şöyle açıklamaktadır.

"Deniz neden kayboluyor? açık olarak söylemek gerekirse pamuk tarlaları neredeyse göklere ulaşacak kadar arttırılıyor,

yeni araziler tarıma açılıyor. Su depolama tesisleri çok yetersiz ve bölgesel nehirler üzerinde yeni sanayi işletmeleri kuruluyor. Bu şartlar Aral'ı bugünkü durumuna getirmiştir" (8).

Aral'ın boyutları ve su düzeyi 1934-60 yılları arasında hayli sabit kalmıştır. Bu yıllarda Amu ve Sir derya Aral'a akmaktaydı. Fakat bu nehirlerden ve Zereşan, Surkan derya, Kaşgar derya ve benzeri bölgesel akarsulardan büyük miktarlarda su alınması, bu ırmakların tarihi akış şeklini değiştirmiştir. Bu nehirlerin suları yeni tarıma açılan sahaların sulanabilmesi için başka yönlere kaydırıldı. Ziyauddin Akramov ve Assam Refikov gibi iki Türkistanlı Özbek yazarın 1986 da Şark yıldızında yazdığı gibi.

“
Aral'daki su seviyesinin azalmasında esas neden, geçmişte denizi besleyen iki ana nehrin, Amu ve Sirderya'nın artık göle akmamalarıdır. Sirderya 18 yıldan beri Aral'a akmamakta, Amuderya'nın büyük bir kısmı Karakum çölüne sulama amacıyla kullanılmaktadır.
”

"Sovyetler döneminde Kazakistan ve Orta Asya'da sulanan arazilerin miktarı sistemik bir şekilde arttırılmıştır. Bu olay özellikle 1966 Mayıs'ında yapılan Sovyetler Birliği Merkez Komitesi plenumundan sonra yoğunlaştırıldı.

1965-1986 arası dönemde Kazakistan ve Orta Asya'da sulanan arazi miktarı 2.8 milyon hektar, 1950'ye göre ise 3.8 milyon hektar artış göstermiştir.

Bu büyüklükte alanların sulanabilmesi için yaygın bir su depolama ve kanal sistemine ihtiyaç vardı. Bu sistemler Amu ve Sirderya

boyunca ve daha küçük ırmaklar boyunca yapıldı. Ancak bu şekilde bugün birincil derecede zirai ürün kabul edilen pamuk üretimi (daha az olarak pirinç) Moskova'daki merkezi hükümetin isteklerine uygun miktarlara çıkarılabilmektedir. Bu isteğe uyabilmek için bataklıklar, otlaklar, ormanlar ve hatta meyve bahçeleri yok edilerek pamuk üretilen alanlar açılmıştır.

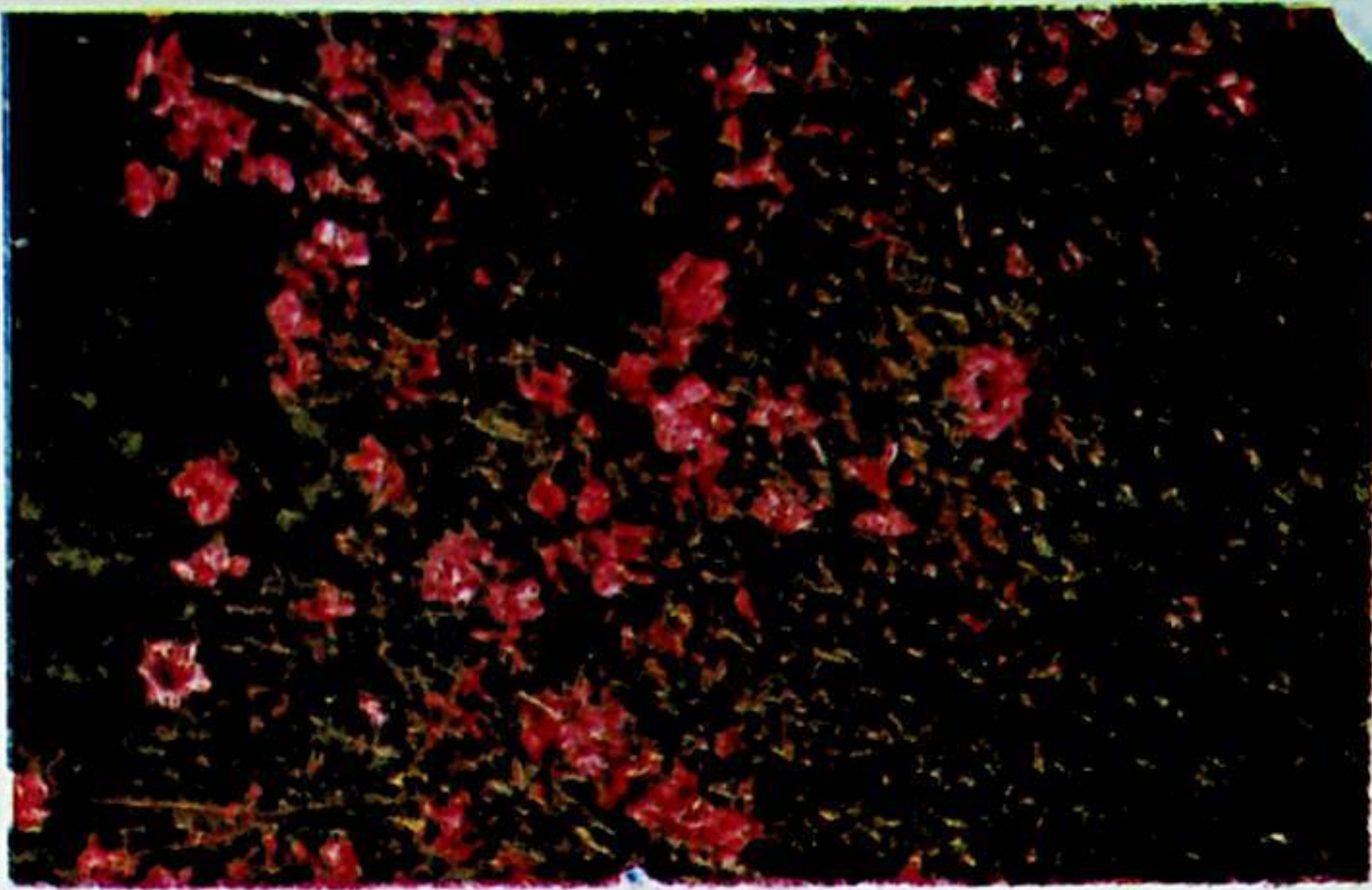
TRAJİK BUNALIM

Yuvarıda Türkistanlı yazarların problemi yalnızca Aral'ın yokolması bazında göremediklerini saptadık. Aksine denizde meydana gelen değişiklikleri tarafsız olarak ortaya koyduklarını, ayrıca, Aral'ın çölleşmesine neden olan gücün bölge ziraat potansiyeline olan katkısını da gündeme getirdiklerini gördük. Aşağıya çıkacak sonuçları da tartıştıklarını göreceğiz.

Aral denizindeki su seviyesinin düşmesi Orta Asya'nın klasik kuru iklimini değiştirmiş, ekolojik dengeyi negatif yön de etkilemiştir. Kızıl orda oblastından Kazakistan çevresel tabiatı koruma kuruluşu üyesi A. Alzhanov şöyle yazıyor. "Yılın mevsimleri pozisyon değiştirmeye başladı. Kış erken geliyor ve uzun sürüyor. Yaz ayları kuru ve sıcak, yağmur yağmıyor. Kışın kar yağmıyor, hava kuru ve soğuk" (10).

Aral'a yakın bölgelerde özellikle Karakalpak ASSR de, Özbekistan'ın Horezm bölgesinde, Türkmenistan'ın Taşhavuz bölgesinde ve Kazakistan'ın Kızılorda bölgelerindeki şehirlerde ve tarım alanlarında olayın etkisi çok şiddetli olarak hissedilmektedir. Bu bölgelerde tuz, kum ve toz taşıyan rüzgârlar ortaya çıkmıştır. Özbekistan Bilimler Akademisi ikinci başkanı Prof. Erkin Yusuf'of'a göre bu tip rüzgârların sayısı yılda 8-9 arasında değişmektedir. Bu fırtınalar 500 km uzunlukta ve düzinelerce kilometre genişlikte alanları kapsamaktadır. Bu fırtınalarda ne kadar tuz, kum ve çamur taşındığını kimse bilmemekle birlikte Yusuf'of her yıl 50 milyon ton karışımın normal bölgelerin üzerine düştüğünü tahmin etmektedir (11). Özbekistan Bilimler Akademisi başkanı Prof. Habibullaev, 15 ile 75 milyon ton tu-

zun bu rüzgârlarla taşınarak pamuk tarlaları ve şehirler üzerine düştüğüne inanmaktadır (12).

Su kaynaklarının büyük ölçüde birincil ürün olan pamuk tarlalarına ayrılması bölgedeki bir kısım halkın içme suyu sıkıntısıyla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. İçme suyu kaynaklarının giderek azalması olayını Rauf Süphan, "Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı" dergisinin 8 Ocak 1988 sayısında çok, ilginç bir şekilde işlemiştir.

"Pamuk plantasyonları öylesine fazlalaştırmıştır ki insanlar içecek su bulamamaktadırlar. Bu şartlarda insanlar düşmandan kaçarcasına pamuk tarlalarından geri çekilirler."

İçme suyuna ilişkin bir diğer problemde bu su kaynaklarının aşırı kirlenmesidir. Tanınmış Karakalpak yazar Tulebergen Kaipbergenov Sovyetler Birliği Yazarlar Birliği Toplantısı'nda yaptığı konuşmasında şöyle demektedir.

"İçme sularında aşırı dozda haşere öldürücüler, gübre kalıntıları ve tuz vardır. Bilim adamlarına göre ülkenin diğer bölgelerinde bir hektara 30 kg gübre atılır ve böylece toprakta birikecek toksik kimyasal madde miktarı 1-2 kg/hektar olacaktır. Buna karşın Orta Asya'da hektar

başına 480-600 kg. gübre kullanılmaktadır. Bu ise 34.4 kg. toksik kimyasal madde demektir."

Bu durum özellikle Aral denizi çevresinde yaşayanlarda hepatit, sarılık ve tifo insidensinin büyük ölçüde artmasına neden olmuştur. Kazakistan'ın kızılorda oblastından yayınlanan "Aralın kaderi-insanoğlunun kaderi" başlıklı bir makalede, 1985 yılı içersinde her 1000 kişinin 215'inde kanser veya barsak hastalığı saptanırken, 1986 da bu oranın 261'e yükseldiği belirtilmiştir (15).

Bu sağlık problemleriyle birlikte giderek artan kuraklık ve iklim değişiklikleri nedeniyle bazı yazarlar Orta Asya'nın geleceği konusunda korkuya kapılmışlardır. Bu duygu Haşimov'un şu satırlarında yansımaktadır.

"Toprak yıllarca düzensiz bir şekilde kullanıldı ve dikkatsiz bir şekilde gübrelendi. Aral'ın durumu da korkunçtur. Şimdi, Orta Asya'da bir felaketin ortaya çıkamayacağını ve toprağın oturulamaz hale gelmeyeceğini kim garantileyebilir" (16).

Görüldüğü gibi bu saçmalıklar trenin motoru "materyalizm'dir. Aşırı materyal elde etme hırsı Sovet politikacılarının gözlerini kör etmiş, tabii kaynakların aşırı israfıyla ortaya çıkan fiziki ve ruhi ku-

raklığı görmelerine neden olmuştur. "Hepimizin üzüntüsü" isimli makalesinde tanınmış Kırgız yazar Cengiz Aytmotov şöyle diyor.

"Tabiattan, iyilik ve hediye bekleyen her insan, kendi değerleri kadar başkalarının değerlerini de gözetmelidir. Diğerlerinin duygu ve düşüncelerine önem vermelidir. Burada ben bazılarınca "ruhi kusursuzluk" diye tanımlanan şeyden bahsetmek istiyorum. Tabiatla yalnızca materyalist bir mantıkla ilişki kurmanın ve bu materyalizmi moral değerlerin üzerinde tutmanın, insani standartların kendi değerlerini de kaybetmesine neden olacağı unutulmamalıdır" (17)

Sonuç olarak Aral problemi destansı nitelikte bir trajedi boyutuna ulaşmıştır. Özbekistan bilimler akademisi başkanı Habibullayev aşağıdaki yazısıyla olayı tarih sahnesine yerleştirmektedir.

İnsanlık tarihi bugüne kadar, neredeyse tek bir nesil boyunca, zamanında 6 milyon hektarlık alanı kaplayan bir denizin yeryüzünden kaybolduğuna ve yerini hiç bir bitki veya canlının yaşamadığı çıplak bir alana dönüştüğüne şahit olmamıştır" (18).

TARİHİ VE EKONOMİK DÜŞÜNCELER

Başlangıçtan beri pamuk üretimi olayının Türkistan halkı için

Aral ölüp gidiyorken
Hiç bir kimse "Ah"
demez,
Ölüp giden vatan bu
Ölüp giden su değil
Mahkam Rahman

bir mutluluk ve zenginlik kaynağı olmadığı anlaşılmaktadır. Türkistan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgalinde ekonomik bir neden bölgenin pamuk üretim kapasitesiydi. Sovyet tarihçileri bu olayı doğrulamaktadırlar. Ayrıca Sovyet döneminde de Moskova'nın Türkistan'a bakışı düzenleyen en önemli güç, bu bölgeye pamuk için yatırım ve üretim kaygısı olmuştur.

Pamuğa yönelik bu anormal istek çoğu kez saçma ve halka ızdırap veren kararların alınmasına sebep olmuştur. Şimdilerde Sovyet rejiminin ilk yılları tartışılmakta ve pamuk üretimini artırmak için alınan aşırı önlemler ve bunların negatif sonuçları açıklanmaktadır. Belirlenen pamuk kotasını doldurmak için yapılan işlerle ilgili hatıralar Özbek yazar Ramiz Babacan tarafından 18 Eylül 1986 tarihli Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı" isimli dergide anlatılmaktadır. Başlangıçta uygulanan resmi politikayı onaylayan ve hatta öven babacan, daha sonraları giderek artan milliyetçi bir yaklaşım sergilemektedir.

"Yorganlarımızı dikiş yerlerinden söküp içersindeki pamukları topladığımız günleri hatırlıyorum. Kucak dolusu pamuk taşıyarak pamuk yığınları oluşturmuştuk. O dönemde gazeteler plâna öngörülen miktarı gerçekleştirebilmek için yaptığımız bu hareketi hayranlık sloganlarıyla bir vatansenverlik olarak tanımlamışlardı.

Ben de annemin iki yorganını bu şekilde yırtarak pamuklarını taşımıştım. Pamukları bir zamanlar zengin bir adamın evi olan bir düşüncenin kökleşmesine sebep olmuştur (33).

Sünneti Mahkûmî'nin, Sovyet hükümetinin halen 6.5 milyon hektar olan Orta Asya'da sulanan arazilerin miktarını 13.5 milyon hektara çıkarmayı planladığını belirtiyor. Bu miktarda arazinin sulanabilmesi için 208 km³ su gerekli olduğunu hesaplayan yazar inanmazlık ve belirgin bir alayla "Bu kadar suyu nereden elde edeceğiz?" diye soruyor?

Mahmudov kitabını, daha önce yayımlayan "Ölmez kayalar" isimli romanından aldığı bir şiirle bitiriyor. Şiir kabaca şöyle tercüme edilebilir.

"Sınırsız çölün tam ortasında
Bir dul kadın gibi tek başına
güçlü bir ağaç duruyor,

Ağaç çevresine bakıyor sarı ve sarı kum ve kum,

Ağaç çevresine bakıyor kuru ve sıcak

Öylesine sıcak ki bütün otlar kavrulmuş ve ölü,

Oh, bu ağacın arzuları köklerinden çok daha derin,

Bu ağaç bekleyerek yaşıyor,

Yağmur için, su için, akrabaları ve can kardeşi ağaçlar için.
okula götürüp verandaya boşaltmışım.

Bütün bunlar gerekli miydi? Pamuk kim için ve ne için lâzımdı. Bu yalnızca insanların kalplerini kıran, evlerde yıkam sebep olan ve insanları üzerek tahrik eden bir uygulamaydı."

Aral Denizi'ndeki su seviyesinin düşmesi Orta Asya'nın klâsik kuru iklimini değiştirmiş, ekolojik dengeyi negatif yönde etkilemiştir. Yaz ayları kuru ve sıcak, yağmur yağmıyor. Kışları kar yağmıyor. Kuru ve soğuk.

Tarihi bir aldatmaca olarak nitelleyen Babacan'ın bu yaklaşımı tek örnek değildir.

Bölgede giderek artan su sıkıntısına rağmen Sovyet yönetimi pamuk üretimini artırmağa devam etmiş, böylece çalışma hayatı belirgin bir pamuk monokültürü üzerine yerleşmiştir. Bu olayın Türkistan iş gücü üzerinde çok kötü izler bıraktığına dair güçlü itiraz sesleri duyulmağa başlamıştır. Üretim için bas-kıların aleyhinde konuşulmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde üretilen diğer ürünlere göre pamuğun çok daha fazla el emeğine ihtiyaç gös-

terdiği bilinmelidir. Türkistan'daki pamuk plantasyonlarında çalışan insanlar, çok az bir miktar Kuzay Koreli işçi dışında tamamen Türkistanlıdır. Ruslar ise üretim sisteminde önemli rol oynamakla birlikte, traktör tamir istasyonları gibi yerlerde çalışmakta, pamuk tarhalarında asla çalışmamaktadırlar.

Pamuk üretimi ve hasadı konusunda bazı reformların yapılacağı bir süredir söylenmektedir. Bu reformlardan birisi çok uzun süren pamuk hasadı döneminde öğrencilerin çalıştırılmaması şeklinde tanımlanmaktaydı. Fakat geçen yıl, geçmişte olduğu gibi, öğrenciler okullardan alınarak pamuk hasadında çalıştırılmışlardır.

Türkistanlı aydınla riçin Devletin pamuk isteğiyle Aral Denizi'nin kurumması, bölgedeki zirai şartların giderek bozulması ve fakirlik arasındaki bağ giderek güçlenmektedir. Uluslararası üne sahip Cengiz Aytmatov Orta Asya tarım düzenindeki bu değişmeyi "Sverch Exploytatsia"deyimiyle tanımlamaktadır. Bu tanınmış yazar geçenlerde Pravda'da yayınlanan makalesinde kadınlarla ilgili baskı ve ümitsizlik konusunu şu şekilde gündeme getirmiştir.

"Güneşten kurumuş yüzü Tarihi resimlerdekine benzeyen bu çilekeş Özbek kadınının gözlerindeki yaşları ve kızgınlığı paylaşmamak insana dayanılmaz bir acı veriyordu. Onun gözlerine baktığınız zaman kulaklarınızın gururdan işitmez hale geldiğini ve göz yaşlarınızın yüzünüze yuvarlandığını hissediyorsunuz."

Bütün bunlar Aral'ın giderek yokolmasındaki gerçek suçlunun aşırı pamuk üretimi ve Türkistan'da sorumsuz bir biçimde yeni tarım sahalarının açılması olduğunu göstermektedir. Yazar Haşimov bu tek yönlü pamuk deliğinin getirdiği kötü sonuçları reddetmekle kalmıyor aynı zamanda Türkistan'ın Sovyet döneminden önceki düzenli tarım koşullarına dönülmesini öneriyor. Haşimov şöyle yazıyor.

"Hemen penceremizin dışına kadar pamuktarlalarının ilerlemesi halinde ne olacak. Şayet yeni kuyular açmaya, otlakları-

mızı pamuk alanları haline dönüştürmeye devam edersek sütü, eti, peyniri nereden bulacağız.

Fakat ürünlerimizi çeşitlendirme imkânı bulursak Özbekistan ve Orta Asya hububat ürünlerinde, et ürünlerinde, meyve ve sebze de yalnızca kendisine değil, uzun bir planlama dönemi sonucunda, Sibiry ve uzakdoğu içinde yeterli bir kaynak haline gelecektir."

Yukarıda yazılanlar Türkistanlı yazarların, şairlerin ve diğer entelektüel kuruluşların Aral konusundaki korku ve karamsarlıklarını yansıtıyor. Bu yazarların çoğu olayı bir denizin kuruması ötesinde Türkistan'ı bekleyen kritik sosyopolitik problemler olarak görmektedirler.

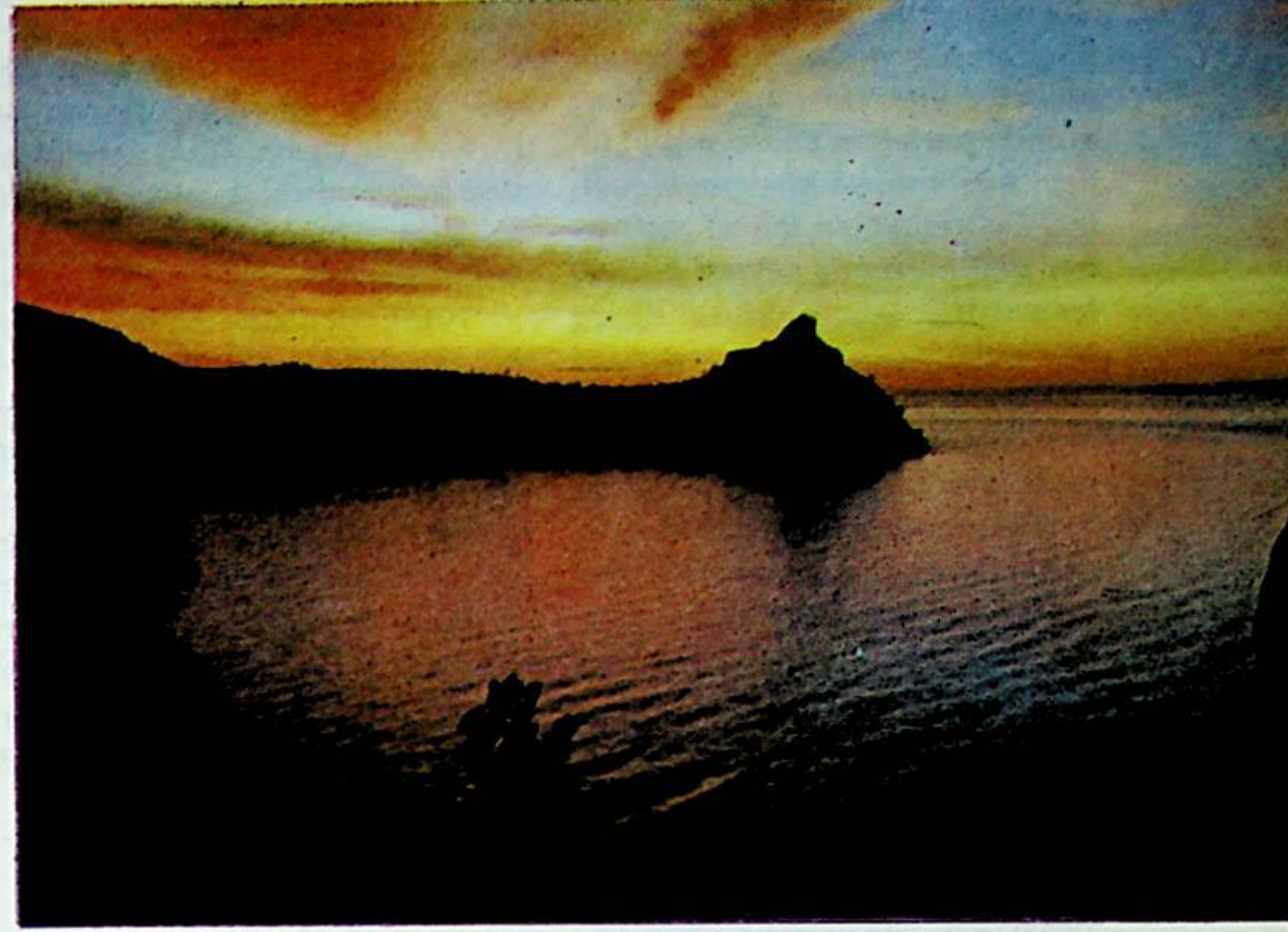
Şu ana kadar esas olarak kamu oyunun görüşlerini değiştirmeyi ve insanları bilgilendirmeyi amaçlayan kısmen propanganda nitelikli topikal edebiyatı inceledik. Yazımızın bu bölümünde Aral temasının saf edebiyatta kullanılmasını incelemeye çalışacağız.

ARAL TEMASININ TAMAMEN EDEBİ AMAÇLA KULLANIMI:

Bildiğimiz gibi insanların milli edebiyatları, o topluma özgü özellikleri, zaferleri ve trajedileri yansıtır. Bu nedenle Aral temasının su kıtlığı ve çölleşmenin Türkistan edebiyatında ve şiirinde kullanılması mümkün değildir.

Zaman darlığı nedeniyle ben incelememi bir roman, şiir, düzyazı karışımı bir çalışma ve birkaç şiir üzerinde yoğunlaştırmak istiyorum. Fakat buna başlamadan önce son birkaç on yıldır Aral temasının edebiyatta kullanım olayını kısaca özetlemek istiyorum.

Daha önce de vurguladığımız gibi Aral onusu uzun yıllar yasak bir konu haline getirilmiştir. Bu tabuya rağmen bir çok yazar Aral problemini ve bölgedeki su sıkıntısını çalışmalarında kullanmışlardır: Ömerali Normetov'un edebiyat eleştirisinden bildiğimiz kadarıyla Askad Muhtar daha 1969'lu yıllarda "ÇINAR" isimli kitabında Aral konusuna doğrudan dokunmuştur. Daha sonra 1960-70 yılları arasında birçok başka çalışmada Türkis-

tan'da gelişen değişikliklerin ekonomik ve moral değerlerdeki etkileri tartışılmıştır (23).

Kuşkusuz bu çalışmaların en önemlisi yasak döneminin sonlarına doğru, 1983 yılında "Şark Yıldızında" Üç bölüm halinde yayınlanan SABDULLA KARAMATOV'un "SONGİ BARKHAN" adlı kitabıdır (24).

Songi Barkhan veya "Son kum dane"şark yıldızında yayımlandıktan onbeş ay sonra Rusça'ya tercüme edilerek "Zvesda Vostoka" da yayınlandı.

Karamatov'un romanı Sovyet planlarına ve önceliklerine üstü kapalı bir saldırı üzerine kurulmuştur. Yazarın ilk hedefi Türkistan'daki dikkatsiz ve aşırı ekonomik büyüme olayı, ikinci ve daha özel hedefi ise Sovyetler Birliği toprak kazanma ve su kaynakları bakanlığıdır.

Orta Asya'yı kurtarmak için kuzey denizine akan Ob ve İrtiş nehirlerinin akış yönünün Türkistan'a çevrilmesi konusunu tartışan yazar, kitabı için Özbekistan'da hayali bir şehir olan "ŞEHRİSTAN"ı konu alır. Şehristan cumhuriyetin "en kuru ve en sıcak" bölgesidir. Bu hayali şehir imajı yazara yaptığı eleştiride daha geniş hareket imkânı sağlamaktadır. Yazar ilk bölümde romandaki karakterlerin

hayali olmasına karşın anlatılan olayların gerçekten yaşandığını vurgulamaktadır.

"Songi Barkhan"ın ilk bölümünde Karamatov Sovyetler birliği toprak kazanma ve su kaynakları Bakanlığını hicvederek Bölgenin geçmişteki durumuyla, şimdiki durumunu karşılaştırır. Bu noktanın özellikle ortaya konulabilmesi için şu birkaç paragrafı aktarmak istiyorum:

Devletin pamuk isteğiyle Aral Denizi'nin kuruması, bölgedeki zirai şartların giderek bozulması ve fakirlik arasındaki bağ giderek güçlenmektedir.

Şehristan şehri ve köyleri, Roma, Bizans, Hindistan, İran ve Çin gibi doğunun ve batının örnek memleketlerinin dikkatlerini üzerine çekecek güzellikteydi. Yüz yıllar boyunca bu ülkelerin hepsi şehristan ile ticaret yaptılar.

Şehristan'ın güzelliğiyle hiç bir

ülke yarışamazdı. Masmavi gökyüzü bir yeşil halıyı kapatan kubbe gibi ülkenin üzerini örtüyordu. Sayısız ormanlar, kaleler, saraylar, yüksek minaralar e büyük abideler güneşin parlak ışıkları altında parlayan yıldızlar gibi ülkeyi baştanbaşa süslemekteydiler. Şehristan da ülkeyi mücevher gibi mezemiş sayısız bahçeler vardı."

Yazar bu romantik ve güzel geçmiş bugünün gerçeğiyle karşılaştırmaktadır.

"Bu memleketi kim yıktı? İnsanoğlu tarafından yaratılmış bu perimasalı güzelliğindeki ülkeyi kim harabetti. İç savaşlar mı?, kolay para kazanma hırsı mı?, insan canavarlığı mı yoksa yabancı istilası mı? İnsan canavarlığı mı yoksa yabancı istilası mı? Sebep ne olursa olsun insanlar büyük bir felakete uğramışlardı. Eğer kendilerine akan ırmaklar yoksa göller bile kururlar. Yağmacılar ülkeyi soymuşlar, yağmalanan ülke bir sefalet ve düşkünlük yuvası haline gelmişti. Yönetici devlet verimli topraktan ve bahçelerden çıkan her şeyi almış karşılığında hiç birşeyi geri vermemişti. Sonunda toprak kendi kanunlarına göre cevap vermeğe başladı, ve çöl rüzgarlarını davet etti. Nayanmançe de olduğu gibi kum fırtınaları şehirleri ve köyleri kapladı. Yürüyen Kum Tepecikleri, bir kızın saç örgüleri gibi değişik yönere uzanan sulama kanallarını ve kuyuları doldurdu.

Karamatov'un ard arda sıraladığı bu liste aslında Türkistan'daki su kıtlığının doğal sonuçlarıdır. Yazar, yaz aylarında köylülerin su için nasıl mücadele ettiklerini, hatta birbirlerini öldürme noktasına geldiklerini anlatır. Su yokluğu nedeniyle meyve bahçelerinin vahşi çalılıklara döndüğünü, su kanallarının ise artık asla dolmadığını söyler. Kuşkusuz bu tanımlamalarla yazar okuyucuya reskil durumdaki Aral denizinin kaderini anlatmaktadır. Bu ümitsiz koşullarda yazar birazda alaycı bir şekilde, "İnsanlar için su yokken ağaçlar için suyu nereden bulacağız? sorusunu sorar (27).

Karamalov'un romanı bizi Sibiryaya sularının Orta Asya'ya akıtılma-

sı konusunda da yararlı bakış açıları getirmektedir. Bu kitap yayımlandığı zaman böylesi bir plânı destekleyen bir çok sesler yükselmişti. Fakat hemen tahmin edilebileceği gibi Moskova'dan ve Kuzeybatı Rusya'dan kaynaklanan çok kuvvetli karşıt görüşler zaten mevcuttu. Yazarın bu görüşlerle ilgili yaklaşımı şöyledir.

"Kutup denizine 12 büyük Sibiryaya nehri boşalmaktadır. Bunların yalnızca ikisinden % 2 oranında su alsak tabiat buna karşı mı çıkacaktır?

Sibiryaya gibi çok geniş su kaynaklarına sahip geniş bir bölgede iklim değişikliğine sebep olacak mıdır? Bu nedenle Okyanus'un daha soğuk olacağını veya bitişik kara parçasının donacağını hiç sanmıyorum (28).

Bu bölgelerde tuz, kum ve toz taşıyan rüzgârlar ortaya çıkmıştır. Bu tip rüzgârların sayısı yılda 8-9 arasında değişmekte, fırtınalar 500 km. uzunlukta ve düzinelere kilometre genişlikte alanları kapsamaktadır.

Kuşkusuz nehir yüzünü değiştiren projelerinin güçlüğünü bildiği için Karamatov Orta Asya'nın su problemine yönelik çeşitli çözümler önermektedir. Roman kahramanlarından birisinin ağzından "Şayet Sibiryaya sularının Orta Asya'ya getirilmesi mümkün olmazsa, Karakum çölü derinliklerindeki su kaynaklarının kullanılabilmesi" görüşünü dile getirir. Bu bölgede var olduğu söylenen su miktarı gözönüne alınırsa böyle bir çözüm gündeme gelebilir. Karamatov romanında sadece Özbekistan'ın yeraltı sularının bütün Sirderya sularına eşit olduğunu vurgulamaktadır.

Görüldüğü gibi "Jongi Barkhan" Türkistan cumhuriyetlerinde yaşayan kitleleri eğitmek ve Aral problemiyle birlikte gelen genel su kıtlığı konusunda uyarmak yönünde hizmet etmiştir. Şüphesiz bu nedenle roman parti çizgisine aykırı ve saldırgan olarak bulunmuştur. Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 21. kongresinde, daha sonra partinin birinci sekreteri olacak olan İnamcan Osman Hocayev Karamatov'un romanını şiddetle eleştirdi. Osman Hocayev'e göre "Songi Barkhan" ve buna benzer Aral Denizi ve orta Asya'daki su kıtlığı doğrusu bu çalışmalar sanat açısından olgunlaşmamış, tarihi olayları ve günümüz gerçeklerini çarpıtan çalışmalardır. Ayrıca ideolojiden sapma örnekleridir. Osman Hocayev'in parti merkez komite toplantısındaki eleştirisinden daha önce, Özbek Yazarlar Birliği Başkanı Olmez Omerbekov da, Yazarlar Birliği Toplantısında bu kitabı şiddetle eleştirmişti.

Aral problemine, Aral'la devletin tarımsal önceliklerinin ilişkisini ve Orta Asya'daki iş gücünün sömürsü problemlerine çok daha net ve korkusuz bir yaklaşım getiren son bir çalışma. Mamadali Mahmutov'un 1987 yılında "Şark Yıldızı" dergisinde iki bölüm halinde yayınlanan "Bugün ve Erta" (Bugün ve yarın) adlı kitabıdır (30).

Mahmutov'un romanını batı dünyasında gün ışığına çıkaran yazar BILL Fierman'dır. Bu yazar Mahmutov'un daha önce yayınlanmış ve 1850-60 yılları arasında Türkistan'ın Ruslarca işgalini konu alan "Ölmez Kayalar" isimli kitabını da analiz ederek, bu romanın politik boyutlarını ortaya koyan yazardır. Kendisine bu konuda teşekkür borçluyuz. Bildiğimiz kadarıyla "Bugün ve Erta" kitabı, ölmez Kayalar sebebiyle çok ağır eleştirilere uğrayan Mahmutov'un, bu romandan sonra yayınlanan ilk kitabıdır.

"Bugün ve Erta" romanında Mahmutov Orta Asya'da bir Savhozu (devlet çiftliği) ziyareti sırasında karşılaştığı fakirlik ve sefaleti dile getirir. Yazar Hayat şartlarındaki bu düşüklüğü Aral trajedisine ve

Orta Asya'daki su sıkıntısına bağlar. Aral'la ilgili olarak şunları yazmaktadır.

"Evet Aral'ı kaybediyoruz. Gerçekte onu çoktan kaybettik. Amu Derya'nın suri artık denize ulaşmıyor" (31).

Mahmudov bu felaketin sebeplerini ise üç kelimeyle açıklıyor. "Ölçsüzlük, adaletsizlik ve insafsızlık" ve yazar devam ediyor. "Toplumun yöneticileri asla muhtemel alternatif çözümleri araştırmadılar. Bunun yerine, saçma plan hedeflerini gerçekleştirme-yi tercih ettiler" (32). Bu uygulama ise toplumun ve gençlerin kafa yapısında yazarın deyimiyle "Ananı sat, babanı sat fakat plân hedeflerini gerçekleştir" şeklinde bir düşüncenin kökleşmesine sebep olmuştur (33).

Su kıtlığı ve fakirlik probleminde dönen Mahmudov, Sovyet hükümetinin halen 6.5 milyon hektar olan Orta Asya'da sulanan arazilerin miktarını 13.5 milyon hektara çıkarmayı plânladığını belirtiyor. Bu miktarda arazinin sulanabilmesi için 208 km³ su gerekli olduğunu hesaplayan yazar inanmazlık ve belirgin bir alayla "bu kadar suyu nereden elde edeceğiz?" diye soruyor?

Mahmudov kitabını, daha önce yayınlanan "Ölmez Kayalar" isimli romanından aldığı bir şiirle bitiriyor. Şimir kabaca şöyle terüme edilebilir.

"Sınırsız çölün tam ortasında,
Bir dul kadın gibi tek başına güçlü
bir ağaç duruyor,
Ağaç çevresine bakıyor sarı ve sarı ve sarı kum ve kum,
Ağaç çevresine bakıyor kuru ve sıcak
Öylesine sıcakki bütün otlar kavrulmuş ve ölü,
Oh, bu ağacın arzuları köklerinden çok daha derin,
Bu ağaç bekleyerek yaşıyor
Yağmur için, su için, akrabaları ve can kardeşi, ağaçlar için.

Son zamanlarda bir çok Türkistanlı şair çalışmalarına Aral'ı konu yapmaktadır. Bu nitelikte sayısız şiir olduğu için hepsini gözden geçirmek mümkün değildir. Bu nedenle yalnızca bir kaçını inceleyeceğiz.

Şair Mahkam Rahman okuyu-

cusuna Aral olayının yalnızca bir su problemi olmadığını, aksine bir anayurt problemi olduğunu vurgulamaktadır.

"Aral ölip barayatır,
Bırar kimse "Ah" demez,
Öliyetgen vatan bu,
Ölüyetgen su emes."
(Aral ölüp gidiyorken
Hiç bir kimse "Ah" demez,
Ölüp giden vatan bu
Ölüp giden su değil).

Tanınmış Özbek Şairi Abdullah Oripov "Aral için" isimli kısa şiirinde şöyle yazıyor.

"Ateng ketsa eğer ata bulursan,
Aneng ornini basgay kız, singil,
Dengizing kurusa ne hem kırlırsan,
Kayge baş urursan, ey mungliğ köngül"

Eğer bir yazar oturup Baykal gölü hakkında yazarsa vatanseverlik yapmış oluyor. Bir başka yazar "Aral ölüyor" diye yazdığı takdirde akıl hocaları korusu "Dur. Bölgesel olaylara gereğinden fazla değer veriyorsun" demeğe başlıyor.

(Baban gitse eğer baba bulursun, Annenin yerini alır bir kız kardeşin, Denizin kurursa ne yapabilirsin, Nereye başvurursun ey dertli gönül")

Genç Özbek şairi Zülfiye Müminova'nın güçlü bir şiiri olan "Savagingden eylenay" (Dersin için teşekkürler) yayınlandı. Şiirin uzuhiğini gözönüne alarak yalnızca enteresan bir bölümünü aktaracağım. Şiirin başlangıcında Müminova Aral kelimesinin anlamını dile getirmektedir. Aral kelimesinin etimolojik olarak Ar (namus) ve Al sözlerinde kaynaklandığını belirtmektedir. Bir diğer bölümde ise yazar şöyle yazıyor.

"Kolları açığım,
Baliğingni oğırlagan Tün-keçani

keçirding,
Özi pişeyman bular del, kim-neçanı keçirgin,
Bala deding, katte bolsa taşlar adetni deding,
Gazlarını tişlab kaçgen tilkiçeni keciriding.

(Bağrı açığım,
Baliğını senden çalan gün-geceyi affettin,
Kendi pişman olur diye kim-kimleri affettin,
Çocuktur bu, büyüünce bırakır bu kötü adetlerini
Kazlarını ısırap kaçan tilkileri affettin.)

Aral trajedisini anlatan şairler arasında Barot Baykabilov, Muhammed Yusuf, Ramiz Babacanova, İsmail Mahmut ve birçok başka yazar sayılabilir.

Burada ayrıca, Ergeş Muhammed tarafından yazılan ve 1987 de Gülistan'da yayınlanan enteresan bir düz-yazı şiir karışımı eserden bahsetmek istiyorum. Eserin başlığı "Aral nalası" yani "Aralın çılgılığı" Bu çalışmada yer alan şiirlerden bazılarının isimleri şöyle. "Kulak Sal Aral" (Dinle Aral), "Oyılğan Kôz (oyulan göz), Kollering kani? (Kolların nerede), "Yaradan Yürek" (Yaralı kalp), "Ana Sütidağı dağ" (Anne Sütündeki Leke).

Görüldüğü gibi Türkistan'da tanınmış yazarların çoğu Aral meselesine değinmiştir. Bunun nedeni Aral'ın geleceğiyle Orta Asya'nın geleceğinin birbiriyle çok yakından ilgili konular olmasıdır. Bu yüzden Türkistanlı aydınlar giderek artan bir biçimde, bu konuya çözüm aramak açısından kendilerini sorumlu hissetmektedirler.

Romancı Primkul Kadirov olayı şu şekilde ortaya koymaktadır. "Şiirde bir hoca ve eğitimci olarak tanımlanan GÜNEŞ, Amu ve Sir deryalarla Aral gölünün durumunu sorgular gibidir. Zira gelecek nesiller için doğanın güzelliklerini ve zaten sınırlı olan zenginliklerini korumak sorumluluğu bizimdir" (40).

aha pragmatik bir sonuç ise, Özbekistan Yazarlar Birliği'nin Aral Denizi'ni korumak için bir ko-

mite oluşturmaktadır. Bu komitenin ise başlamasıyla sadece Türkistan'daki kamu oyunu değil bütün Sovyetler Birliği genelinde bir bilgilendirme imkânı sağlanmıştır. Fakat bu çalışmanın bazı engellerle karşılaşacağını gösteren deliller mevcuttur. Otkir Haşimov bu olayı şu şekilde açıklıyor.

"Eğer bir yazar oturup BAYKAL gölü hakkında yazarsa vatanseverlik yapmış oluyor. yazarın çabalarını iyi ve doğru kabul ederek çalışmalarını sürdürmesini söylüyoruz. Bir başka yazar, "Aral ölüyor, topraklarımız verimsizleşiyor, yarın ne yapacağız? diye yazdığı takdirde ise hir akıl hocaları korosu "DRur" "Bölgesel olaylara gereğinden fazla değer veriyorsun" demeğe başlıyor" (41).

Bu kokuşmuş düşüncelere rağmen Türkistanlı yazarlar pratik bir uygulama olarak Taşkent'te bir bankada bağışlar için bir hesap açtırmışlardır. Aral'ı korumak için sarfedilecek bu hesaba Cengiz Aytmatov, Abdülcemil Nurpeyisov, Kara kalpak yazar Kayip Berge-nov gibi yazarlar ve Kazakistan Yazarlar Birliği büyük bağışlarda bulunmuşlardır. O zamandan beri öğrencilerin ve işçilerin de bu kampanyaya katıldıkları bildirilmektedir. Bu kampanyanın Aral'ı kurtarıp kurtarmayacağı bilinemez. Fakat bu savaşta önemli katkıları olduğu kesindir.

Türkistanlı yazarların harekete geçirdiği kamu oyununun duygu ve davranışları Sovyet hükümetini uyarmayı başardı. 1987 yılının 11 Nisanında, Sovyetler Birliği Bakanlar Konseyi Aral problemini incelemek üzere özel bir komisyon kurdu. Bu komisyon Aral krizine uygun bir çözüm yolu araştırmaya başladı. Bu amaçla Nukuş, Taşkent ve Moskova da toplantılar düzenlendi. Bu konuyla ilgili 30 dan fazla sempozyumu ve konferansın, bu komisyon kurulmadan önce gerçekleştirildiğini vurgulamalıyız.

Aral'ın giderek yokolmasını önleyebilmek için çok çeşitli öneriler tartışılmaktadır. ŞARK YILDIZI tarafından düzenlenen bir yuvarlak masa toplantısında katılan-

lar değişik görüşler getirmişlerdir. Bir teklife göre Amu Derya üzerinde bir su toplama ve drenaj sistemi kurulması uygun olacaktır. Bir diğer görüş ise Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne su aktarılmasıdır. Özbek Bilimler Akademisi başkanı Habibullayev ise yağmur ve yer sularının toplanarak Amu Derya'ya yönlendirilmesini teklif etmiştir. Sibiryane nehirlerinin Orta Asya'ya yönlendirilmesi görüşünün parti ve resmi yetkililerce olumsuz olduğu bildirilmesine karşın yine de bu konu tartışılmaktadır.

Yöneticiler alternatif çözümler aramadan, saçma plan hedeflerini gerçekleştirmeyi tercih ettiler. Bu uygulama kafa yapısında Mahmudov'un deyimiyle "Ananı sat, babanı sat. Fakat plan hedeflerini gerçekleştir" şeklinde kökleşmeye sebep olmuştur.

Türkistanlı yazarlar tarafından reddedilen bir diğer görüş ise basitçe denizi kendi haline bırakmak ve kontrol etmemektedir. Otkir Haşimov bu konuda şöyle yazıyor.

"Meslektaşımız kabul edilen bazı insanlar, bazı tehlikeli fikirleri ileri sürüyorlar. Bunlar Aral'ın ölüme terkedilmesini istiyorlar. Bu insanlara göre Aral çevresinde yaşayan 3 milyon insan büyütülecek bir problem değildir ve bu insanların doğru Sibirya'ya nakledilmeleriyle çözümlenebilir" (42).

Su kaynakları ve Sulama Uzmanı Prof. M. Muhammed-canova göre yukarıdaki tekliflerin hiç birisi Aral problemini çözemez. Bu bilim adamına göre Aral'ı kurtarabilmek için 1960 yılındaki eski koşullara tekrar dönmek lazımdır. Amu Derya deltası yeniden yeşil alan haline getirilmeli, ye-

ni bölgelerin tarıma açılması engellenerek sulama sınırlandırılmalıdır. Yeterli üretim vermeyen bütün alanlar eski tarım dışı alan özelliklerine döndürülmelidir (43). Kuşkusuz Muhammed Canov'un teklifi bugüne dek yapılan tekliflerin en gerçekçi olanıdır. Moskova'nın bu çözümü kabul edip etmeyeceği belirsizdir. Fakat görüldüğü kadarıyla görüş kabul edilmeyecektir.

Görüşün kabul edilmeyeceğini düşündüren işaretler Aral'ı Koruma Komitesi Başkanı P. Şirmuhammedov'un sözlerin de görülmektedir. Aral'ın bugünkü durumunun Karakalpak Otonom Cumhuriyeti'nde çok ciddi negatif etkileri görüldüğü halde, Cumhuriyet özel bir ilgi göstermemektedir. Şermuhammedov'un Karakalpak ASSR, Nukus Bölgesi Gosplan başkanından aldığı bilgiye göre 12. beş yıllık plân hedefleri içersinde 14.000 hektarlık yeni bir tarım alanının kazanılmasının amaçlanmaktadır. Şermuhammedov bu plânın Aral için zararlı ve tutarsız bir plan olduğunu söylediğinde Gosplan yetkilisi, "Bilmiyorum, yukarıdan aldığım emirler böyle" diye cevap vermiştir (44).

Bu konuyu bitirmeden önce bu noktayı daha belirtmek istiyorum. Kaipbergenov, Haşimov ve diğerlerine göre isimleri bilinmeyen bir grup daha vardır ve bu grup su kıtlığının Orta Asya'daki yüksek doğum hızından kaynaklandığı propangandasını yapmaktadırlar. Genetikçi A. Ergaşov şöyle diyor, "Şimdilerde çok çeşitli sesler duyuluyor. Bazı nüfuzlu şahıslar Aral problemini bir özür gibi kullanarak su kıtlığının devam edeceğini ve gıda programının kısıtlanacağını belirtmektedirler. Bu şahıslara göre, bu şartlarda doğum hızının azaltılması gereklidir"

Türkistan'daki yüksek nüfus artışının sınırlandırılması Moskova'nın gündeminde olan en sıcak konulardan birisidir. Bunu bölgede doğum kontrolü konusunu işleyerek doğum hızını azaltmağa çalışan Sovyet propagandistlerin yoğun çalışmalarından biliyoruz. Bölgesel fakirlik, sağlık şartlarının yetersizliği, kadın intiharlarında artış ve ni-

hayet Orta Asya'daki su kıtlığı gibi problemlerin hepsi hızlı nüfus artışı ile ilişkili kabul edilmektedir. Böylece Moskova kendi açısından önemli amaçlarını Türkistanlıların kendileri için acil kabul ettikleri problemlere monte etmek istemektedir.

Millî edebiyatları, o topluma özgü özelemleri, zaferleri ve trajedileri yansıtır. Bu sebeple Aral tem'asının su kıtlığı ve çölleşmenin edebiyat ve şiirde kullanılmaması mümkün değildir.

SONUÇ:

Aral problemi ve çözüm yolları Türkistanlı aydınlar ve özellikle tanınmış yazarlar tarafından gündeme getirilmiştir. Problemlerle ilgili bir hassasiyet ortaya çıkmış, Aral ile toplumun bazı temel problemleri arasındaki bağlar işlenerek Türkistanlı yazarların eserlerine konu olmuştur.

Türkistanlı yazarlar esas olarak USSR Arazi Kazanma ve Su Kaynakları Bakanlığı gibi resmi kuruluşları hedef almışlardır. Ayrıca aşırı hırslı ve mantıksız olan bu dış isteklere hiç düşünmeden boyun eğen bölgesel hükümet temsilcileri de suçlanmaktadır. Aral'ın durumunun düzeltilmemesi halinde bu suçlamalar yaygınlaşabilir.

Şu anda Türkistanlı aydınlar kamuoyu düşüncesini hareketlendirerek Sovyet liderlerini zorlamak ve çok geç olmadan önlemler alınmasını sağlamak için çalışmaktadırlar.

Aral konusundaki tartışmaların kabul edilebilir bir yörengeden dışarıya çıkmadığını belirtmeliyiz. Türkistanlı aydınlar Aral konusunu net bir sesle gündeme getirirken ve hatta bu konuyla ilgili otoriteleri suçlarken problemi, bölgesel su ve toprak kaynaklarının niçin ve nasıl israf edildiği düzeyinde tutmaktadırlar. Kişisel kanaatime göre ger-

çekler tam anlamıyla ortaya konulamamaktadır. Hiç bir yazar, su kıtlığı ve Aral problemi şeklinde sembolleştirilen bu olayın gerçekte bir sömürgecilik problemi olduğunu ortaya koyamamaktadır. Mesele uzaktaki merkezin, bölgesel şartları ve imkânları anlamak veya özel yaklaşım göstermek gibi kaygıları olmadan bütün Sovyetler'deki gerekleri gözönüne alarak, bölgesel ekonomik gelişmeyi yönlendirmesi ve sınırsız isteklerde bulunmasından başka bir şey değildir. Moskova'yla Türkistan Cumhuriyetleri arasındaki geleneksel sömürgeci-sömürge ilişkisinde sistemik değişiklikler yapılmadıkça Aral problemi de dahil olmak üzere hiç bir ana problem çözümlenemez.

Bölgesel yazarlar ile USSR Toprak Kazanma ve su kaynakları bakanlığı gibi devlet kuruluşları arasındaki mücadelede görüldüğü gibi Orta Asya'nın gelişmesinde kullanılan geleneksel politik araçlarda bir erozyon gözlenmekle birlikte burada istenen şey bir devrim değil sadece bir çözümdür.

Aral'ın geleceğiyle, Orta Asya'nın geleceği birbiriyle çok yakından ilgilidir. Bu yüzden Türkistanlı aydınlar giderek artan biçimde, bu konuya çözüm aramak açısından kendilerini sorumlu hissetmektedirler.

Bütün bunlara karşın Sovyet yönetimi her zaman olduğu gibi, Aral problemine rağmen bölgedeki pamuk üretimini arttırmayı sürdürürse, gerginlik bir patlama noktasına gelebilir. Türkistanlı aydınlar için Aral meselesi çok sıcak bir problemdir. Hemen herkes bu meselelerin içersine girmiş, bir diğer deyişle aynı vagona binmiş durumdadır. İnilecek istasyonun ufukta görünmemesine rağmen bu vagonu yok kabul etmek boşaltmaktan daha zor görünmektedir.

Türkistan'daki yüksek nüfus artışının sınırlandırılması Moskova'nın gündeminde olan en sıcak konulardan birisidir. Bunu bölgede doğum kontrolü konusunu işleyerek doğum hızını azaltmağa çalışan Sovyet propagandistlerinin çalışmalarından biliyoruz.

Şayet Sovyet hükümeti Aral ekolojik hobi-atının tırmanmasını önleyemezse, bir zamanlar üstü kapalı olarak "bölgesel problem" diye nitelenen olay bir TRUVA ATI haline dönüşecektir. Bölgesel kuruluşlar için Aral meselesinin ekolojik problemleri, tabii milli şuurun bölgesel göstergeleri ile içiçe durumdadır. Milli onur duygusu ve "bize karşı onlar" düşüncesi, zaten uzun bir süredir varolan biçimde, milliyetçi duyguların beslenebileceği uygun bir topraktır.

Aral ekolojik probleminin bölgesel bir millî kişiliğin oluşturulmasında bir kademe olup olmayacağı veya Aral için bugün verilen mücadelede harekete geçirilen mekanizmaların gelecekte başka millî amaçlar için kullanılıp kullanılmayacağı şimdiden söylenemez. Fakat Aral probleminde olduğu gibi, Türkistan millî varlığının bir parçası kabul edilen doğal kaynakların Kayalar konusunda gösterilen hassasiyet milliyetçi duyguları ve uygulamaları uyarıcı nitelikte olacaktır.

BKZ: Bu yazı ile ilgili dipnotlar aynı yazının İngilizce bölümünde verilmiştir.

NATIONAL GEOGRAPHIC MAGAZINE'de Yayınlanan Türkler ve Yaşadıkları Yerlere Ait Makalelerin Bibliyografyası

Canat Göktürk

"National Geographic Magazine" dergisi yüz yıllık geçmişiyle A.B.D.'de çıkan dünyanın en eski aylık coğrafya magazin dergisidir. İngilizce olarak yayınlanmaktadır. Orijinal baskı tekniklerini dünyada ilk defa kullanan, dünyanın çeşitli bölgelerinin sayısız haritasını yayınlayan, birçok orijinal kitapları, filmleri, slaytları, ilgi çekici posterleri ve dünyanın erişilemeyen yerlerine ait çekilen resimleriyle dünyayı milyonlarca okuyucusunun ayağına getiren bir coğrafya dergisidir⁽¹⁾.

Dünyanın her bölgesindeki Türk toplulukları ve yaşadıkları topraklara ait fotoğraflar, haritalar, orijinal makaleler ve seyahat notları "National Geographic Magazine"nin muhtelif sayılarında yer almıştır.

Türk topluluklarının yaşadıkları topraklara ait bilgilere kolaylıkla ulaşmak amacıyla, "National Geographic Magazine"nin ilk sayılarından itibaren günümüze kadar çıkmış Türklerle ilgili makalelerin bir bibliyografyası aşağıda verilmiştir⁽²⁾.

ERİM, K.T., 1967; Ancient Aphrodisias and Its Marble Treasures, August.

SCHREIDER, H. and F., 1968; In the Footsteps of Alexander the Great, Januar.

ABERCROMBIE, T.J., 1968; Afganistan Crossroad of Conquerors, September.

JOHNSON, I. and SCHERSCHEL, E., 1969; Yankee Sails Turkey's History-Haunted Coast, December.

MICHAUD, S. and R., 1972; Winter Caravan to the Roof of the World, April.

ELLIS, W., 1973; City Astride Two Continents: İstanbul, October.

MICHAUD, S. and R., 1973; Turkomens, Horsemen of the Stepps. November.

WOODSON, Le Roy, 1975; Iraq's Embattled Kurds, March.

GILLETTE, N., 1981; American Skiers Find Adventure in Western Chin, Feb.

MOZAI, T., 1982; Kublai Khan's Lost Fleet, November.

HYDE, N., 1984; Silk, the Queen of Textiles, January.

HOW-MAN, W., 1984; Peoples of China's Far Provinces, March.

ALLEN, T., 1985; Time Catches up With Mongolia, February.

EDWARDS, M., 1985; "Paradise on Earth" When the Moguls Ruled India, April.

Vale of Kashmir, April.

MARCHIONINI, A., 1948; Peasants of Anatolia, July.

SHOR, J. and F., 1950; We Took the Highroad in Afkanistan, November.

CAMERON, G.G., 1950; Darius Carved History on Ageless, Rock, December.

SHOR, F. and J., 1951; The Caves of the Thousand Buddhas, March.

WILLIAMS, M.O., 1951; Turkey Paves The Path of Progress, August.

CLARK, M.J., 1954; How the Kazakhs Fled to Freedom, November.

SHOR, F. 1957; Robert College, Turkish Gateway to the Future, September.

DOUGLAS, W.O., and M.H., 1959; Journey to Outher Mongolia, March.

DOUGLAS, W.O., 1958; West from the Khyber Pass, July.

SHOR, J., SHOR, F.; Iraq-Where Oil and Water Mix, October. 1958.

DOUGLAS, W.O., 1959; Baghdad to İstanbul, January.

GROSVENOR, G.M., 1960; A

Message from the President of United States, May

SHOR, F., 1962; In the Crusaders'Footsteps, June.

SETTON, K.M., 1962; A New Lock at Medieval Europa, December.

SHOR, F., 1963; Crusader Road to Jerusalem, December.

DWIGHT, H.G., 1915; Gates to the Black Sea: The Dardenelles, the Bosphorus and the Sea of Marmora, May.

CHATER, M., 1923; East of Constantinople, May.

MORDEN, W.J., 1927; By Coolie and Caravan Across Central Asia, Woolley, C.L., 1928; Archeology, the Mirror of the Ages, August.

WHITING, J.D., 1939; Where Early Christians Lived in Cones of Rock (Cappadocia), December.

WENTZEL, V., 1948; The Idyllic SEVERIN, T., 1985; Jason's Voyage in Search of the Golden Fleece, Septem.

WARD, F., 1987; Jade-Stone of Heaven, September.

WILLIAMS, M.O., 1928; Seeing 3, 000 Years of History in Four Hours, Dec. 1929; Desert Road to Turkestan, June.

WILLIAMS, M.O., 1929; Summer Hollidays on the Bosphorus, October. Hellmut de TERRA, 1929; On the World's Highest Plateaus, March.

WILLIAMS, M.O., 1932; First Over the Roof of the World by Motor, March.

WILLIAMS, M.O., 1932; From the Mediterranean to the Yellow Sea, November.

ANDREWS, R.C., 1933; Explorations in the Gobi Desert, June.

ANDREWS, R.C., 1933; Gobi, June.

MURRAY, E., 1936; With the Nomads of Central Asia, January.

(1) Derginin muhtelif sayılarına sahip İstanbul'daki başlıca kütüphaneler:

- I- İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi
- II- İ.Ü. Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi
- III- Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi
- IV- İslâm Konferansı Teşkilatı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Kütüphanesi
- V- Amerikan Konsoloslugu Kütüphanesi

Sözlerin Özü ATALAR SÖZÜ

Serap İlaslan

Orta Asya'dan çıkıp çok geniş sahalara yayılmış olan Türk milleti, eşsiz bir kültür ve medeniyetin de yaratıcısı olmuş tur. Bu kültür ve medeniyetin mahsûlü olan Türk Edebiyatı, Türkün yaratıcılığını, dehâsını, hayat felsefesini ortaya koyan zengin bir atasözü hazinesine sahiptir. Atasözleri de kelimeler gibi doğarlar, yaşarlar ve ölürler. Eski atasözlerimizden de bugün hiç kullanılmayanlar olduğu gibi, şekil değiştirerek veya aynı kalarak günümüze kadar gelenler de vardır. Meselâ, bugün "Birlikten kuvvet doğar" olarak söylenen atasözümüz belki de Orhun Âbideleri'nde Tonyukuk'un "Yuyka erkli uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş. Yinçge yoğun bolsar üzgölük alp ermiş- Yufka olanın delinmesi kolay imiş. İnce olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce yoğun olsa kırmak zor imiş." (1) diye söylediği cümlenin şekil değiştirmesiyle ortaya çıkmıştır. Yine onbirinci asır metinlerimizden Divân-ı Lûgati't-Türk'te geçen şu atasözleri de günümüzde kullanılmaktadır: "Tağ tağka kafuşmas, kişi kişiğe kafuşur (2)-Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur., "Alımçı arslan, berimçi sıçgan (3)- Alacaklı aslan, borçlu sıçan.", "Etlı tırngakı ezirmes (4)- Etle tırnak ayrılmaz.", "Yılan kendi eğrisin bilmes tefi boynıñ egri ter (5)- Yılan kendi eğriliğini görmez, deveye boynun eğri der.", "Böri koşnısın yemes (6)- Kurt komşusunu yemez (it iti yemez)."

Gerek şekil ve mâhiyyet değiştirip, gerekse değişmeden günü-

müze kadar gelen atasözlerimizin yanında bir de mahalli özellikler taşıyan atasözlerimiz vardır. Meselâ, Türkistân'da yaşayan bazı atasözleri, Anadolu'da bilinmediği gibi yine Kazak Türkleri arasında yaşayıp Özbek Türkleri tarafından bilinmeyenleri, Karadeniz bölgesinde kullanılıp, Akdeniz bölgesinde vb. kullanılmayanları da vardır.

Atasözlerimiz hakkında pek çok eser yayınlanmıştır. Fakat asırlardır söylenip gelmiş olan bu tecrübeye dayalı sözlerin mâhiyyetlerinin, eskiliklerinin, özelliklerinin, dil, edebiyat ve sosyolojik yönlerinin bütünüyle ortaya konulması için oldukça geniş çaplı çalışmalara ihtiyâç duyulmaktadır.

Biz de burada incelenmesini, mukayesesini daha sonraya bırakarak, 1984 yılında Taşkent'te yayınlanmış olan Özbek atasözlerini ihtiva eden kitaptan örnekler vermek istiyoruz: (7)

'Aybsız dost izlegen dostsız kalır.
Ayrılganı ayık yer,
Bölingenni börü yer.
Balıkniñ tirikligi su bilen
Âdemniñ tirikligi âdem bilen
Birleşgen deryâ bolur,
Tarkalgan ırmâk bolur.
Birleşgen küç yeñilmes,
Bülbül çemenni sever,
Âdem-vatannı.
Yârinden ayrılgan yetti yıl yığlar,
İliden ayrılgan ölgünçe yığlar.
Ana yurtın âmân bolsa,
Rengi rûyin saman bolmas.
İlin siñe çöze kol,
Oña dâim sadık bol.
İr yigitniñ kadrini
Ağası imes il bilir.
Her kuş üyeside irkin
Yalgız atniñ çengi çıkmas,

Çengi çıksa hem, dengi çıkmas.
Düşmannıñ süygeniden dostniñ
urganı yahşı.

Arpa ikken arpa urar,
Buğdaya ikken -buğday.
Yazgi hareket-küzgi bereket.
İş yakmasga iş buyurseñ,
Siñe iş örgetir.
Bilimli-âlim
Bilimsiz-zâlim.

Sorgannıñ 'aybı yok.
Köp öyle, az söyle.
Dostniñ hem dil,
Düşmannıñ hem dil.
Yaman bilen yoldaş bolsañ,
Başniñ kiter.

Kazan karası kiter
Yüz karası kitmes.
Ak köngülniñ yüzi yaruğ.
Tiken zeheri uçıda,
Düşman zeheri içide.
Sıçkannıñ ölgisi kilse,
Müşük bilen oynasır.
Yetimni yetim dime,
Yetimni hakkı yime.
Yetimniñ hakkı yetti deryânı
kurtır.

Mihman kiler tişikden.
Üyniñ tar bolsa hem
Köñlin kiñ bolsın.
Oğlı barnıñ ornı bar,
Kızı barnıñ kaderi.
Balalık üy -bazar,
Balasız-üy mezâr.
Yahşı hatın-cân azığı,
Yaman hatın-baş kazığı.
Âdâb bazarda satılmas.
Âdâb -altından kımmet.

1- Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, İstanbul 1970, s. 77 (Tonyukuk Âbidesi, Birinci taş, güney cephesi, satır 6-7)

2- Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* Ankara 1985, 11, s. 103

4- A.g.e 1, s. 172 5- A.g.e 1, s. 127 6- A.g.e 111, s. 220

7- *Özbek Halk Makalları*, Gaffur Gulam Namıdagi Edebiyat ve San'at Neşriyatı, Taşint 1984, 63 s. (Muhammed Emin Uçkun'un şahsi kütüphanesinden temin edilmiştir.)

TÜRKİSTAN TÜRK ŞİİRİNDEN

M. Sabir Karger
NOTA
İlhan Özulu

ŞİİR: Türkistan anonim.
MÜZİK: Türkistan anonim.
YÖRE: Türkistan'ın tüm bölgelerinde bilinir.
KAYNAK: Türkistan folkloründe hayatı boyunca emeği geçen Dr. Hekimcan Kaynar'dan derlenmiştir.

Türkistan

A R A N A Ğ M E

AH YÜRİN ORTAK OYNAYLIK CAN ÜKECAN TÜRKİSTAN

DER YA LARNI BOYLEY LİK YAR HÜR RİY YET I II YET

BİZ HÜDÂĞA YIĞLAYLIK YAR HÜR RİYET

AH BALIKLARA ARZ EDİP CAN ÜKECAN TÜRKİSTAN

CAN ÜKECAN TÜRKİSTAN

Ah yürün ortak oynaylık can ükecan Türkistan
Deryaları boylaylık yar hürriyet
Ah balıklara arz eytib can ükecan Türkistan
Biz Hüdâğa yığlaylık yar hürriyet.

Ah romalım bar beş güllü can ükecan Türkistan
Oynamakka aşkım bar yar hürriyet
Ah oynay desem koymaydı can ükecan Türkistan
Aramızda düşman bar yar hürriyet.

Ah kaşını kara eyleme can ükecan Türkistan
Yatga köngül bağlama yar hürriyet
Ah yatga köngül bağlasang can ükecan Türkistan
Taşlab ketse yığlama yar hürriyet.

CAN ÜKECAN TÜRKİSTAN

Ah yürün arkadaş oynayalım can ükecan Türkistan
Deryalara dalalım yâr hürriyet
Ah balıklara arz edip can ükecan Türkistan
Biz Hüdâ'ya ağlayalım yâr hürriyet.

Ah mendilim var beş güllü can ükecan Türkistan
Oynamağa hevesim var yâr hürriyet
Ah oynayım desem bırakmıyor can ükecan
Türkistan
Aramızda düşman var yâr hürriyet.

Ah kaşını kara eyleme can ükecan Türkistan
Yabana gönül bağlama yâr hürriyet
Ah yabana gönül bağlasan can ükecan Türkistan
Bırakıp gitse ağlama yâr hürriyet.

Tat'yana Sergeeve öziğe kelgeç, kara diyinib, zâr-zâr yıǵladı. Uniñ Uniñ nâ'lesinden Boranbek ezilib, öpkesi tolib, közleriden yaş akdı. U merhûm hürmetige hristian dinide ölgen kişige kaday resm-rüsmler kılinsa, hemmesini becerdi.

Bir küni, âdetdegi nânûşteden keyin Boranbek Tat'yana sergeevnege Uygakbekniñ ölimi aldadıǵı vasiyetini yatıǵı bilen aytdı. Şörlik ayalniñ solgın lebleri elenimler deye pıçırlandı, yumulub-açılıb, rengper çehresi boz tüsige kirdi ve huddı ve telbeler dek Boranbekke uzak tiki-lib kaldı. Soñ u hasta kişidek este turdıda, lâm-lim demey koşnı hânege ötib ketdi. Şu-şu Boranbek bu hakda aǵız açmadı. Tat'yana hem özi bilen özi bolıb, cevâb kaytarmadı. Lekin Boranbek uniñ kat'iy bir karârga kelalmuy, ikkilenip, ezilip yürgenini his eterdi. "Şörlik, anay yurtıdan yat ölkege dinî ürf-âdeti begâne kişiler koynıǵa ketgisi kelmeyattı... Eriniñ soñıǵı ilticâsından hem köz yumaalmayattı... Kızını hem kattık saǵınayatgege ohşaydı. Nime kılmak kerek?! Eger Tan' çeçem bu yerde kalsa, Alişer, Azametlerorısğa, Ra'nâ aylanışı tabiiy. Muhit, mesâfe şunu takaza kıladı. Her kim öz milleti bilen karıǵanı ma'kul. Şunda bala-çakaları hem, özleri hem eziyet çekişmeydi. Yok, yañlışma, Boranbek, könil milletge, ırkğa, mesâfege karamaydı!"

Hazır Orta Asiyada küz hükm sürerdi. Sibirdede kış...Bunday kende yol yürüş havflı edi. Şulbâseden Boranbek bilen Hâlbek Kettebaǵğa kaytışnı bahârga kaldırışdı. Ular başka-başka hücrelerde yaşardılar. Ammâ tez-tez suhbetleşib turardılar. Halbek tuyakaş özhâneside yalgız kalgan anlarda yürekni tilkelavçı hazin hengde mence bu koşıkni yıǵlab aytgeni-aytgen edi:

Ak ilân, appak ilân, Aydında yatgeniñ kani? Men yamandan ayrılıb, Yahşını tapganiñ kani?

Tukaykaş kırk yaşlarga kirgen; uvak, azgın, acınsız yüzi suvı kaçgen nânde kattık, kara, yumalak, biiçkine kök közi âdemge korkkandey, yalıngandey bakuvçı bir kiş edi. Boranbeknin derezesi ünikege burçak şeklide Robero bolganıdan u bunı kp merte körgen edi.

Sebebsiz koşık, yıǵı, derd tuǵulmaydı. Bunu boranbek biler, undan: "Neçün dâim şul koşıkni oytasız, aǵa?" deb sorar, ul ese her gel gepni başka yakka burar edi...

Taşkarıda boran kopıb, yerü kökni zulmet korşagan tünde Boranbek bir şişe Rus araǵı köterib tuyakaşnı aldığa kirdi.

İkkavlan kerevât stal ve üç stol törden cây algan hücrede az-azdan gezeksiz içişerken, u Boranbekniñ kistâvı ve arakniñ te'siri bilen yarılıb kaldı:

Eşitgendersiz, aslı men encenlikmen. Atam Özbek, anam Kırgızlardan. Men yigirme üç yaşında cânımdan artık süygen kızğa-Cennethânğa üylendim. Unı çirâyli deb bolmasdı, u karağına, katmağına kız edi. Kormağurnıñ tili hem, kılıkları hem şirin edii. Ya menñe şunday tuyularımıdı?.. Hullas, deng, Boranbek iniml, men oşa kızğa üylendim.

Afv etesiz Hâlbek ağa, -dedi Boranbek betâ-katlanıb, -Cennethân sizni süyermidi?

Ahır, gepdi bolmañ-da inim, emese aytmay koyamne. Elbette süyerdide ca kattık süyedi, he, he, ca kattık!- Uniñ arakdan kızarğan közleri bir yaşnab, söndi, soñ ağır uh tartdı ve bran güvülleb urılayatğan derezege tikilgeniçe cim kaldı. Boranbek unı bolğanığa miñ puşaymân yeb, piyâlelerge arak koydı.. İndemeygine içişdi. Hâlbek miltireb yanayatğan şamğa tikilgeniçe, hikâyesine devâm ettirdi:

Şunday kılıb deng, inim, Cennethân bilen men tinç-tatuv yaşay başladık. Yarım kün bir-birimizni körmesek ölib kalardık..Keyin...keyin şeytân unı yoldan âzdırdı u hıyânet kıldı! -Hâlbekniñ közleri yâvuzâne yiltırab kınğır-kıyşık tişleri ğıcırlab ketdi ve ikki kalı bilen başını çengel-leb kaldı.

Çemesi, bunı, Cennethân meni deb kıldı, u ançadan soñ özini basıb aldı. Yetti yıl yaşadık hem ferzendimiz bolmadı-da inim. Öziñiz hem bilesiz, ferzendsizlik-özbekde ayb sanaladı. Unı el âdem ornıda körmeydi it hem biit hem uña taş atadı. Şunday körgüliklerden keyin unıñ özi hem elden bezedi kaçadı.

Huddi şunday biz hem elden elden kaçdık: dem kademi kem yetedigen Âlây tağlarığa köçib ketdik. Bu yerde yılkı bakıb, kün köre başladık. Bir neçe merte Cennethân meñe:

Başkağa üyleniñ...yaş ümriñizni hazân etmeñ...Meni kaybarıñ...Ahır kaçangeçe bu tağtaşlarda bıknıb yüremiz?!-deb aytdı.

Men ünemesdim. Hali aytğanımdıy unı yahşı börerdim-de, inim. Ba'zan kanımğa teşne bılıb ketgen peytlerimde: "Unı koyıvarsam, ayb unda bolmasa-çı?! U başkağa tegir tuğsa-çı?!-deb iç-itimni yerdim. -Unda erkek başımni kaday kterib yüremen?!..El: "Ayb özide eken hezelek eken?!" deb aytmaydı mı? Bunday geplerni eşitgenimden köre ölgenim yahşı emes mi?!"

Koyıñ, inim! -Hâlbek tuyakaş gepden tohtab piyâlesini tutdı. Boranbek kalğan orakni uña ağılardı. U meze kılğandey simirib içdi huddi Rus mücigidey uh-uhlab, yeñi bilen ağızını artdı ve Boranbekle sinâvçan nigâh taşlab alıb, sözley ketdi:

Biz bir kızıl kaya tegidegi say boyıda, kara otavda turardık. Heç kim hâlimizden haber almazdı. Fakat her zamânda bir ata-analarımız kelib turışardı. Men dâvânma-dâvân aşıb yılkı ketiden yürerdim. Tündegine kaytardım. Közleri dört bolıb kütib otırğan hatınım meñe peşvâz çıkardı. Ammâ, keyin...keyinçelik ne sebebdendir u közimge tik bakalmaydığan bolıb kaldı. Gepimiz-gepimizge ulanavermesdi hem. Bunıñ sırnı bilişge kaçça urınmay behude edi; u yerge karab "curk" etmey otıraıverdi. Nazarımda unıñ közide derd, elem, korkuvv, yana elleni-meler yaşırınıb yatğandey edi.

-Ata-anañı sağındın mı Cennethân?... -..... -Eger, señe bu yer yakmasa, köçib keteylik, cennethân. -..... Hullas, u bitle sevâlimge hem ya "he" ya "yok", deb cevâb kaytarmasdı.

Yılkı içide bir ak baytal bolğuvçı edi, bir küni tüşde deng, sevil kulunlab kaldı. Tayçesi tüşmegür anasığa ohşardı. Fakat unıñ tuyakları, dümi yalı kara edi. Unı hılvetde kaldırış havflı edi böri mi, ayık mı- ışkılıb, birar yırtkış yeb ketişi mümkün edi Unı atımniñ aldığa öñerib alıb, otavğa alıb ketdim. Tayçakni eveyleb yergee koyışım bilen enesi baş-köziden yalaşğa tüşdi. U-

larğa baş kaça mehr bilen karab turgendim, otavdan özini bütünley yokatğan hâlde mürdedey akarib ketgen Cennethân çıkdı. İlan-pılan çakkan mı deb oylab, unıñ aldığa yügürib bardım. Huddi şu peyt, he huddi şu peyt, otavdan kara otavdan devdey beheybet bir kimse çıktı. Biz tamalarda erkeksiz üyge erkek kişiniñ kirişi uyat sanaladı, inim. Men gep nimedeligini ğıra şıra añladı mu tayakdek katıb kaldım. Sakaf-moylavı kap-kara, közleri âdem süygen kişinkidek kıpkızıl berzengi “selâm” berib kalımnı sıkkandagine özimge keldim. Unıñ kolları taşdan, he, taştan kattık edi. Özimni kandaydır küç bilen uşlab, uña mislsiz nefret bilen tikildim sizge, inim, ten berib aytsam, u serçendik yüzige mâs tüşgen korkınçlı, he, işanaveriñ cüda korkınçlı közlerini alıb kaçmadı, belki: “Senem âdem misen?!” degendey çep kolıda av pıçağını yaraklatıb oynarken, bütünley mensimegen hâlde meñe tahkiirâne tircaydı. Sizge aytsam inim unıñ vâcâhati ilandey savuk, ölimdey korkınçlı edi. Şu tâbda unıñ ornıda şer bolğanda hem korkmasdan, he inim, korkmasdan alışardım. Ammâ bu mahlukniñ yavuz köziden dünyâdagi eñ yırtkıcı hayvân hem korkardı, hattâ yaratganniñ özi hem korkardı. Ölimdey dehşetli bunday közni ümrim binâ bolıb körmegendim. A’zâ-yi-bedenimge savuk ter çıkıb kaltırab ketdim. Şunda özim-özimge bitdey kiçkine, erzimes, pest nersege ohşab körindim. Nazarımda hatınım hem “senem erkek misen?!” deb üstimden küleyatğandey edi. Ammâ uña karaşğa yüregim betlemesdi. “Külse, küleversin, -deb oyladım. -Endi, u meniñ hatınım emes!..Endi, hemmesi tügedi!...Endi, men tirik ölimmen!..Endi mende bir yol kaldı: ularnı öldiremen!! Hâzırça çideymen-ğazab-elemlerimni içimge yutamen! Şuña mecburmen! Bolmasa meni kenedey ezib taşlaydı. E, hüdâ, öziñ keçir, oç almay öliş meñe ataanamdan ecrelişden hem ağırdır! Oç alamen! Şefkatsiz oç alamen! Oç!...-”

Âdem âdemni bilemi mi, inim? Biledi, fakat ma’lum derecede. Hattâ âdem özini özi hem kem, cüda-cüda kem bilemi. Menimçe âdemni örnenib bolmaydı. Koçan ölgen kişini tiriltiriş mümkün bolsa, öşende âdemni biliş imkânı tuğılar.

Âdemzât şu kıska ümride her belâ üstide oylaşğa, baylık arttırışğa, bir-birini öldirişge ümri ni serfleydi. Ammâ özini örnenişge heçem vakt ecetmeydi. Bunday fikr meñe öşende kelgeni. Çünki men özimniñ münâfıklığımnı öşendegine sezgendim-de, inim. Ezberâyı korkkanımdan hem de peyt pâylab oç alış istegide yanayatgenimden erkekçe iş tutmadım, yetti ölçeb, tüşimge kirmegen işni kıldım kıyâfemni özgertirdim, heç nerse sezmegen kimsedek közi kâğa batğan mahlukni ötavğa teklif etdim. Unıñ serçendik yüzi sel yarışdı. Ammâ köziden “yılı” etgen uçkun körinmedi.

Öşende u biznikide tüneb kaldı. U mutlakâ havfsıramağan hâlde:

-Meniñ atım Turğun cellâd-dedi. -Kokan hânligide cellâdlik kılğanmen. Âdem kanını suv ornıda içgenmen, şundan lezzet alğanmen. Hâzır hem şunu komsab turamen. Âdem soyış meñe kuş süyişdey gep. Men hân emri bilen öz atamnı hem soyğanmen. La’neti çal dostınıñ kızını alıb kaçğanmen. İşanasen mi, yok mı, meñe barı bir, u meni cân-diliden süyerdi. Men uña kuldey sadâkatlı edim bir gepini ikki kılmasdım. Yaşır-maymen, cehlim çıkkanıda örnenmen, ammâ kemsitmegenmen. Men üçün dünyâda mukaddes nerse yok. Ne dinge, ne hüdâğa, ne ademzâtğa işanamen. Ammâ hatınımğa sığınırđım, unı ölgüdey yahşı körerdim. Beçâre, yakında tuğalmay oldı. Bâya señe âdemlerni söyib lezzet alğanmen devdim, ammâ hatınımniñ ölmiden höng-höng yığladım. Unı Ayıklıderege-yertölemiz yanığa kömdim.

Özim ağırlık, âvçılık bilen kün keçiremen. Oğırılık meñe yakadı. Zaif toğan deryâğa berdâş bermeydi. Boş âdem hayâtda kul boladı. Tabiat küçli kişilerni yaktıradı. Köñil hahişları fakat şefkatsizligü vahşiylik bilen emelge aşadı. Tağ köçküsidey basıb, yançıb yaşaş kanday şirin!...

Kattık korkkanımdan yüregim yarıla yazdı, inim. Tün boyı micce kokmadım. Şu-şu Turğun cellâd biznikige tez-tez keledigen âdet çıkardı. Bara-bara bara bara boççağar Cennethânğa öz hâtınıdey, meñe öz yügürdeğidey muâmele kıladiğan boldı. adem hemme nersege çıdarken, inim. Mürdedey sudralıb yürgen Cennethân hem, men hem uña kuldey itâat kıldık.

Köksimdegi mislsiz elem bilen nefretini basıb, peyt paylardım. Her küni tinmey koyraktaşa pıçağımni kayrardım. Âhiri u almasdan hem ötkir boldı.

Turğuun cellâd biznikide tünegen küni tañ bozarayatğan çâğda yüregim tekepüke bolıb, u yatğan câyğa ayak uçıda yürüb bardım, unı koydey boğızlab taşladım. Tığım kekirdeğini üzib ötgenige heç bolmağanda yarım üzib ötgenige eminmen. Kan tırkırab atıla başladı. Turğun cellâd can hâletde sekreb turdı. Men tenemden cânım çıkıb keter, derecede korkıb, kaçdım. U çep kolı bilen iyegini pestge başğanıçe, ketimden çapdı. Otavdan yüz kadamçe etekdegi sâyğa-aykırğan suvğa özimni atdım. Turğun cellâd sâhildegi taşlarğa çalışıb, ağdarıldı. Kolu iyegiden çıkıb ketdi. Cân telbeseside turğanıçe ança kan yokatdı. Şuña karamay u iyegini mehkem uşlab, eğiş men tamanğa özini atdı. Men cân hâletde kırğakka çıkıb aldımı yosınlar başğan çokkiğa örmeley ketdim. Turğuun cellâd bir kolı hemde ayakları yardemide küçli tolkınlardan zor-be-zor süzib ötib, sırpançık sâhide hâlden tayıb yıkıldı...Kap-kara, yoğan boynıdan kan tizilleb akmakta edi. Yavuzniñ öligi hem dehşetli tuyulardı. Tepede turıb, taşlar atıb, başını ilan dek macakladım. Ümrimde biravnı çertmegen, hattâ çumâlığa hem âzâr bermegendim-e!

Şunda behâsdan hatınıımğa közim tüşdi. U âsma tahta köprik üstide ervâhdek katıb tuvardı. Yappıray, kuvanış ornığa, meñe mislsiz nefret bilen tikilerdi u. Kansırağan kaplandey unıñ aldığa çapıb bardım:

-Celeb!! Kançık!- Bekiyas gazab bilen bakırıb, karnığa pıçak tiredim. Tilkeleb taşlaymen, celeb!!

-Men unı ayağımni öpib, yalınadı, deb oylağandım. U hattâ kiprigini hem kımırlatmadı.

-Siz erkek emessiz!-dedi meñe boğık avazda. Ammâ unıñ reng-royı kefen şüsige kirgen edi. -Siz cellâddan hem yavuzraksiz! Meyli öldiriñ! İlayım, kanımdagi balanıñ uvalığa kalın ^!

-Kimden u?!!

-Undan!...

Belki Cennethânıñ hakâretiden, nefretiden ğazabımdan tüşgendirmen, belki karğışidan korkkandırmen, belki balanı oylağandırmen bilmedim, haytâvur, pıçakçı sayğa ulaktırdım-u heç yakka karamusdan koyığa çapıb enib ketdim...Soñ sahrâda rahmetli tağanğızğa duç keldim...

Hâlbek tuyakeş serkadek keftige nâs salıb atdı. Keyin takır başını çengellegenıçe yerge tiki-lib, katıb kaldı. Boranbek çöntegiden Reyhânıñ nâzik did bilen kızıl ipekden çetlerige heşem berilgen ve "Reyhân-Boranbek", deb bitilgen romalçesini aldı, boynı, yüzi hemde peşnesidegi terlerni artdı. Soñ cüda ağır kozğaldı şarpadek sudralıb, hânedan çıkdı. Barlıkni zâr kakşatıb, karğa, muzğa kömib ökire yatğan boran unı öziniñ benihâye savuk kanuga yutdı.

"Şörlik!"- Boranbekniñ hıyâl açılğan ağızğa kar, boran, rutubet kuturıb kirdi. -Mabâda, menden hem ferzend bolmasa-çı?! -U öziniñ beihtiyâr aytğan gepiden muzlab ketdi. -Yok, menden ferzend tuğladı! Tenemde yaşlık, erkeklik küçi çoş urıb kaynab yatıbdı! Tevbe deb ayt, Boranbek, ferzend köriş fakat şuña bağılık emes!..."

Unıñ başı karama-karşı fikrler girdâbıda eylene başladı.

“Nege men özim hakımda kayğurub kaldım?! Müdhiş boran terleb turğan bedenni muzlatıb yubarsa hem u hayâl sürişde devâm etdi. -Üylengenimge hali heç vakt bolğanı yok-kü! Tuyakaşnıñ gepiden vesvesege tüşdim, şekilli?”

U köz açışğa koymay yolkılayatğan boranda hiyle turğaç öziniñ keñ behavâ, şipi belend, yavrapaça cihzlanğan hücesige kirdi.

Bundan üç yıl mukaddem Boranbek tağası bilen bu yerge kelgen rus tilini binâyıdey örgengen edi.

Nâgehânga Boranbek eti uvuşayyatgenini his etdi. Uykusu kelmese hem körpege örenib yatdı. Seherlerde harâreti aşdı, ata-anası bilen hatınıniñ nâmlarını aytıb alahlay başladı.

U öziniñ şiddetli fe'lige hâs kattık ağrır ve cüda tez sağayar edi. Unıñ keseliden aynıksa Tatiyana Sergejevne kattık teşvişge tüşdi. Bundan tört kün burun mehmân bolıb kelgen siñlisi bilen küyevi teccüblerişdi. Edüerd Mihayloviç Yevseyev açıktan-açık küldi: -Men sizge aytsam, Tatiyana Sergejevne uña cinem urmaydım, -dedi u özige hâs ingeçke âvâzda sıçkandey çiyilleb. -Men sizge aytsam karavaylarınıñ cânı kattık boladı.

-Boldı, bes kıl, Edik? -Anna Sergejevne erini cerkidi. U hatınıden tili kısık âdemdey korkardı, birden cimib kaldı.

-Keçiresiz-ü, Edüerd Mihayloviç, âdem degen öz ağzığa munça erk bereverme Ji. -Anna Sergejevne yemekhânege çıkıb ketgeç Tatiyana Sergejevne uña yer tegiden okıyıp karada. -Karavay mı, akvay mı hüdânıñ bendesi. Kek saklaş ese günâh hisâblanadı... -U ötgen tünde, Edüerd Mihayloviç bilen Boranbek ortasında bolıb ötgen bahsge işâre kıldı.

Bunı Edüerd Mihayloviç derhâl tüşündi. Hamır reng, yumalak ccinsiz yüzi şalğam tüşige kirdi. Soñ kütilmenge birden kardey akarıb ketdi, ilanniñ tilidey ingiçke moylavı dikkeydi kavakları uçıb lebleri pırpırey başladı:

-Özleri munça karavaynıñ taraflarını alıb kaldılar -a? -dedi clemli irceyib.. -Her kalay, erleriniñ uruğlarıda-a ?

-Erimge til tegizmeñ, Edüerd Mihayloviç !- Tatiyan Sergejevne ğazabını içige yutdı. -U görıda tinç yatsın.

-Oşa kara, kâpir, keltefehmlerleri şunçalar aziz mi-c? -Edüerd Mihayloviç eteyleb köz aynağını tüzetib, zehirli ilceydi.

-Siz !...siz!..-Tatiyana Sergejevne bozdey akarıb ketib, gepiralmay kaldı. -Siz...Siz crimniñ turnağığa hem erzimeysiz!

-Men sizge aytsam, siz satkınsız. Tatiyana sergejevne, -u içiden zil ketse hem sır bermey, hâtırcemlik bilen neşterini sançdı. -Aks hâlde ırkı, dini başka kimsege erge tegmesdiñ; öz milletiniz, öz vatanınıza hiyanet etmezsiniz, rus kanını buzmasdınız?

-Millet bilen Vatanğa til tegizmeñ Edüerd Mihayloviç? -Tatiyana Sergejevne öziniñerdâne tutdı. -Men ularnı sizden artıkrak sevemen! Sizniki tiliñizde...Diliñiz ese kazan küyesidey kapkara. Siz Vatan, milletden hem kore öziñizni köprak öyleysiz. Bolmasa: “Âsiyâliklerni kıyratıb, kahramân bolaman baylık arttıramen, generellik derecesige erişemen!” deb ağzınıñı köpirtirib, maktanar mıdınız?! Bul gepni Boranbekniñ aldıda hem aytdıñız. Haliyem u ağırlık kıldı. Bizni öyledi. Bolmasa sizni cehennemge yubarardı. Unıñ közleri korkınçlı çaknab ketgende, siz tuhum başğan tâvukdey pısıb kaldıñız. Şundan keyin u pıça yumşab, Gerçenniñ sözleriini

misâl keltirdi: "Koşnıñni boynıǵa sırtmak sâla turıb, öz Vataniñda âzâlık devrini başlamak mümkün emes."

Siz Gerçenni hem hakâret kıldıñız. Şunda Boranbek sizge öz fikrini aytdı: "Öz milletini sevgen kişi, özge milletni kemsitmeydi; aks hâlde öz milletini hem kemsitgen boladı!"

-Men sizge aytsam, siz aynıb kalıbsız, Tatiyana Sergejevne. Allakandey âsiyâlık kelt efemlerge bizlerni teñleştiryapsız.

-Siz ötgen küni özimizniñ müceklerini hem çoçkalarǵa teñleştirgendiñiz, Edüerd Mihayloviç.

-Men sizge aytsam, nâtoǵrı teñleştiriş mi, bu -a?! Ay-yıllab çömiliş nimeligini bilmeydigen, yuvuksız çoçkalar bilen birge yatıb turuvçı müceklerini taǵın nimege teñleştiriş mümkün -a?!

-Bu sevâliñizge Boranbek: "Siz mücekleriniñ kara kolları tüfeyli aksiz, tiriksiz, tiliñiz uzun", deb cevâb bergen edi çemesi. Men rus halkı degende birinçi gelde ene şu zahmetkeşlerni tüşünemen?!..."

-Men sizge aytsam, uniñ özi nimeyu gepi nime bolardı?! U bir çelesevâd, kellekeser âsiyâlık-da!

-Uniñ özige hem uyalmay-netmey şul sözlerni yatǵandıñız. E, koyıñ Edüerd Mihayloviç, sizge gep uktırǵandan köre çoçkaǵa germân çerttirgen ma'kul.

-Kaçan nânuşte kılamız-a, hüdâ yarlıkaǵurlar? -Yemekhânededen Anna Sergejevne çıkdı.

Bahs tindi. Tatiyana Sergejevne siñlisi seri yurdu. Edüerd Mihayloviç uña ergeşdi Uniñ toñız kulaǵıdey yupka ve kansız lebleri pirniremakda edi.

Bir hafta degende Boranbek saǵaydı. Şundan ikki kün burun Edüerd Mihayloviç Orta Âsiyâǵa çıkarıláb barayatǵanöz seferdaşları aldıǵa cöneb ketgendi. Aslıda uniñ ta'tili tügeşige hali bir âz vakt bar edi....

-Küniñiz pârlâk bolsın, azizim Boranbek! Her küni tañda aytadıǵan gepini tekrârladı hânege yeñil kademler bilen kirib kelgen Anna uña çiraylı közlerini tikib.

-Rahmet, Anna! -Boranbek özini evvelgidek yahşı his etse hem appak yumşâk, ıssık töşekden kozǵalǵısı kelmey, boranniñ ğuvullaşını erinçaklık bilen eşitib yatarı. -Sizge hem şunu tileymen, azizim!

-Bugün reng-royiñiz yahşı, Boranbek -Anna her gelgidey töşekniñ bir çetige âhistegine âmânetgine otırıb uniñ peşânesige ak, nâzik keftlerini basdı. -He, mutlakâ saǵayıb ketipsiz. Âvâzlarıñız hem tınık.

-Sizniñ dârı- dermânlarıñız şifâ berdi, Anna Sergejevne. Sizden minnetdârmem!

-Men heveskâr tabiblik burçımni becerdim, hâlâs, Boranbek.

-Mehr bilen becerdiñiz ! -Boranbek bu küydirmecân kongırakdey âvâzı bilen güzel hareketleri her kaday erkekiñ hem hissiâtlarını kozǵatuvçı mâviy közleri ellenimelerni komsab,, nâzik işvee bilen bakuvçı cüvânǵa beihtiyâr tikilib kaldı: "U nimesi bilendir Reyhânǵa ohşab ketedi. -Köñliden keçirdi Boranbek. -Nigâhımiken ya kaddi -kâmeti miken? Şörlik, tırnakka zâr-da erge tekkenige beş yıl bolsa hem tuǵmaǵan Ey, hüdâ bala tuǵıb, ahlathânelerge taşlab yubaruvçı irkit, rezil ayâlarǵa ferzend bergünçe, şul cüvânǵa bir aǵıl ata etseñ bolmaydı mı?!"

-Oylanıb kaldıñız? -Anna kozğala başladı. -Yana bir az ötiriñ, Anna? -Boranbek uniñ solım bileğiden uşlağanını özi hem sezmeı kaldı.

İkki cüft köz cezilleb toknaşdı. Anna Sergeıevne özi istemeygine, toğrıraqı ayállık hayası üstün kelib, kolını boşatdı ve turdı.

-Çıkarsız, Boranbek, birge nânuşte kılanız. -Anna Sergeıevne Boranbek'niñ vikâru cesâret bilen yoğrılgan körkem ve çeyir yüz-köziden otlı nigâhını âhiste üzdi hemde gezeköt gülli köyleginiñ uzun eteklerini südrebk, artığa burıldı.

Rastı hatınlar meseleside Boranbekni atası- Rahmet pâlvân dek pâkize, deb bolmasdı. U yaş ve gözel ayállarnı huş körerdi. Bırak öz his-tuyğullarını cılavlay biler, peyti kelgende ese ularnı mölköl saça alar edi. Boranbek Reyhânğa üylenişden ladın hem Taşkent'de bir kız bilen yürgen edi. Ammâ Reyhânniñ vaslığa yetgeç "Endi heç kim bilen yürmeımen", deb köñliden ötkezgen-di. Bırak, hâzır, hali solışğa yüz tutmağan, aksinçe, tağ gülideı yaşnab turğan bu cüvânı kör-gende yüregi elleneçük oynab, özini tutulmay kalğanığa teccüblendi. U: "Dünyada ilk merte körgen nerseñ sırlı hem kızık tuyulsa ne aceb?" deb oılab özige teselli berdi. Ammâ özini-özi aldayatğanını his etib turardı. Boranbekniñ küçli cismi ayâl bedenini uniñ kaynak sıynalarıyu şirin sözlerini sağıñb kalğan edikim, bunu u ten algısı kelmes edi.

"Anna'niñ hüsni- cemâlıden dâv dırab kaldım şekilli. -Boranbek âdetige köre muzdek suvğa yuvınıb, ertinerken, hayâlıden keçirdi. -Ahir gözellik aldıda hemme hem baş egedi-de. Hân hem, deevne hem, tübenü uluğlar hem gözellik karşısında tiz çökediler. Koy, Boranbek, sen öziñge bahne kıldırma, sen ayalni sağıñnassen!..."

Nânuşteden soñ âpa-siñil Boranbekni kerte oynamakka kıstaşdı. U bu teklifni keçkuruña kaldırdı. Negedegi özi bugün Hâlbek tuyakeş bilen -kazak âşnalarını körgeni hem tuyalarından haber alğanı ketgen eken.

Boranbek âdemleriniñ közige taşlanavermeslik için âvropça kiyinib, şeherniñ karbasğan, savuk köçeleride uzak tentib yürdi. Her kademde ğarib külbeler, cüldürvâki balalar, tilemçiler uçar, bundan Boranbek eziler, ularğa hayrihsân körseter edi. U yayılıb akayatğanırtış der-yâsığa yetgende: "He, bularnıñ ahvâli nâçâr,, cüda nâçâr eken!", dedi bağı hunbalıp

Şâm karanğıda Boranbek palav tayyârladı. U ançadan buyan palavnı sağıñb yürğendi. Yemekhânedede aile a'zaları cemülcem boldılar. Aksaç kız desturhânğa ikki çinni legende aş keltirdi. Ketteler az-azdan içdiler. Bu- Annanıñ rengper çehresige kan yürğürtirdi, közleini süzdirdi ve yanada gözelleştirdi.

Toğrısqı, birinci künler u Annağa e'tibâr hem bermedi. Anna hem unı mensimeı yürdi. Hemme gep Boranbek şemallağandan soñ başlandı. Anna apasınıñ iltimâsığa köre her küni ikki-üç merte unı körgeni, dârı-dermân bilen davâlağanı kirer, şunday kezlerde istese-istemese uña gep katar ve bu kuyuk suhbetlerge türtki bolar edi. Este-sekin u Boranbek'niñ akıy ruhiy ciksmâniy küçli egenlige işanç hâsil kıldı ve uña ellençük mehr koyğanını özi hem sezmeı kaldı.

Tatıyana Sergeıevne bir oynıñağına katnaşdı, hâlâs. Kütilmegende asal bilen meyiz harid kılğanı üç sevdâğâr keldi. U şular bilen âvâre bolıp Anna'niñ nim yaruğ, serheşem hücreşige kayta kiralmadı.

-Tüz!...-deıe Boranbek'niñ kolını basdı Anna. Kaynâk keftden yigitniñ bedeni ğalatı cımırıldı. U oılab otırmay, Annanı otlı bağırağı entikib tartdı sıllık çiraylı lebleriden öpdi, bütün vücudı bilen öpdi. Göyâ cüvân şunı kütib turğandey appak, nefis kolları ile yigitniñ bekuıvet boy-

nığa çıрмаşdı. Özi bilib mi bilmey mi. Boranbek unı kepelek misâl yeñil köterib, hâne töridegi ikki kişilik töşek seri yürdi. Anna:

-Koyvarıñ!...Ahir!...-deye yalınar, gözel ayakları bilen kollarını silkitib, nazlanıb, erkelenib, yalınar edi. Bu ese yigitniñ chti râslarını yana hem çoştırdı. U cüvânı yumşak töşekke yatkızıb handelekledey- handelekledey keledigen siyneleri, yaraşıklı hâli bar tomağı, otlı labı ve yüz- közle- riden yutakıb öpe başladı. Cüvânıñ harâreti batamam aşdı, entikib kaldı...

Tün çekününçe ular yahlıt vücudğa aylandılar. Soñ hâneki hammâmda çömildiler. Şunda cü- van yigitniñ yüz-közlerini âhiste âhiste sileb öpdı ve:

-Kefesini büzib çıkkın kotasdek küçlisiz, azizim! -dedi sırlı şivirleb.

Cevâb beriş ornığa yigit cüvânıñ buğ köterileyatğan yalanğaç bedenige, çiraylı yelkelerige yayalıb tüşgen sarık saçığa, humâr közlerige sırlı tikildi ve soñ unı beâzârgine köterib, yana per töşekke eltdi...

Oşa küni Boranbek Reyhânğa ilk bar hıyânet etgeniden ezilib yürdi. Cüvândan hem şunday keçinme yüz berdi. Bırak karanğı tüşşi bilen her ikkavı hem bir-birini komsab kalışdı...

Bu hâl bahâr ortalarığaça çözildi....Anna Sergevneniñ boyıda boldı. Endi u özini cüda baht- lı his etcerdi. Bundan Boranbek hem seviner, hem begâne yurtlarda zürriyetni kalayatğanıdan kayğurar edi. Endi U: "Âdem yoldan bir edeşmesin eken, keyin toğrı yolğa tüşib alışkıyın bo- larken.", deb oylardı.

Tatıyana Sergeyevne oylay-oylay, âhiri, kettebâğğa barışğa cezm etdi. Uy-cân, âşıkça encâm ve mal-hâllerini satdı.

Kervân Orta Âsiyâ sarı yolğa tüşdi. Bir kün aldın ese Anna Sergeyevne yığlay-yığlay Peter- burğğa cöneb ketgendi.

Hârğın kervân Kettebağda kızıkış hemde kuvanç bilen kütib alındı. Âdemler Boranbek bahâ- ne "Orısni köremiz", deb kelişer, ketişleride ese: "Orıs hem özimizdey âdem eken, fakat malla, tili, dini başka eken-de", deb oytışar ked.

Amskdan kelgenler Humarhânıñniñ yürek keselligini ve yaş Ra'nânı oylab, üç-tört küng- çe Uyğakbekniñ ölimini yaşırıp yürdiler: "...Mühim sevdâ işi bilen kaldı, tez arada yetib keledı"

Bırak Humarhânım "Lebim tartayattı", "Kavağım uçayattı", "Köñlim çırak yoksa yoksa ya- rımaydı" deye köz yaşı kılaverib, ağılnı ezib yubardı. Alhâl Boranbek bevakt ölüm sebebini ay- tdı.

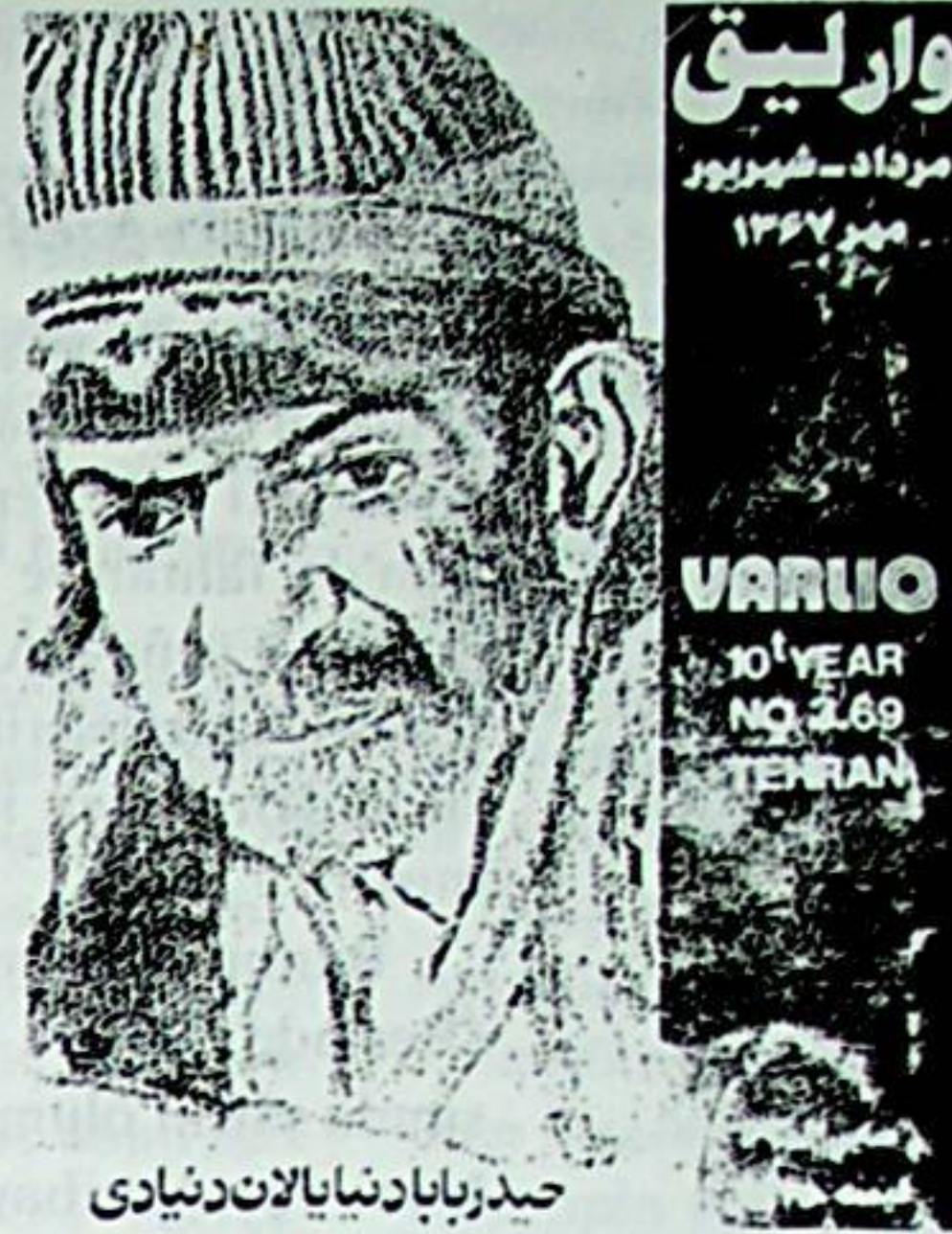
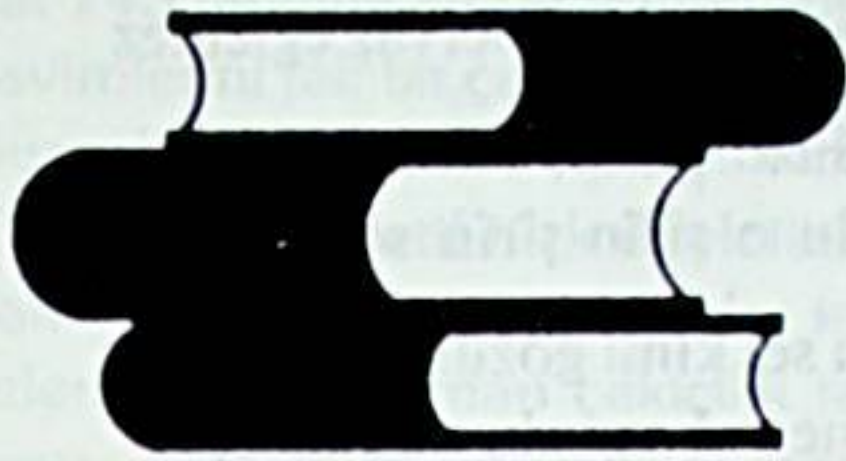
Birden Humarhânım kap-karayıb ketdi. Estiden unıñ yürük ağırığı hem huruc kılayatğan e- di, muzlab kaldı. Ra'nâ ese höng-höng yığlamakda edi. Bir zümde üyni mâtem bulutı çulğadı. Hemme kök kıydı. Rahmet Pâlvân bütün derd-clemini içige yutdı. Elge eşittirüv berdi....

Künler ötişi bilen Boranbek Tatıyana Sergeyevne ve unıñ ferzendlerige öz w üyiniñ üçte hâncesini boşatıb berdi. Bundan Reyhân nâzârı boldı ammâ eriden atalmay derdini içige yutdı.

Rahmet Pâlvân tabiatan sahiy edi. Aynıksa bu gel fevkulâde hâtemtaylık körseldi: öz tamar- kalarınıñ üçden birini-tökkız bamanını Tatıyana Sergeyevnenin ferzendleri- Ra'nâ, Alişer, A- zametlerge savga etdi ve ularını yeterli mâl-hâl bilen te'minledi. Şu bilen birge u Tatıyana Ser- geyevneler için eşik-derazeleri Akkaya uçıdagi bir tıp mukaddes katranğığa karağan uy-cây korılışığa hem başçılık kıldı. Elbette bu iş eski âde boyıça kettebâğ chli kömegide bitdi.

TÜRK DÜNYASINDA KİTAPLAR

حیدر بابا دنیایان دنیادی

VARLIK DERGİSİ'NİN ŞEHRIYÂR ÖZEL SAYISI

“Heyder Baba Dünya
Yalan Dünyadı”

Büyük Türk şâiri Şehriyâr'ın “Azadlık Kuşu Varlık” şiiri ile on yıl önce neşrini kutladığı Varlık, “3-69” numaralı sayısını “Şehriyâr'a” ithâf etmiştir.

Doktor Cevad Heyet'in idâresinde 1978 yılından beri İran'da yayınlanan bu dergi aylık ve “Türkçe-Farsça” olarak neşredilmektedir. Varlık kadrosunda bulunan kalem ehli yazarlarla Azerî Türklerinin, Türk dilinin güzelliklerini tadmalarına vasıta olmakta ve özellikle gençlerin köklü Türk kültürünü tanımalarına da kaynaklık etmektedir.

Tanrı'nın Türk dünyasında yüce bir mevkie sâhip Şehriyâr'ın (23 Eylül 1988'de) rûh kuşunu uçurması ile biz onun varlığını kaybetsek de, Şehriyâr gönlümüzdeki tahtında hâlâ oturmaktadır. İşte Varlık dergisindeki makale ve şiirler de bize bunu ispat etmektedir.

122 sayfa olarak yayınlanan bu âbide sayıda Azerî Türkçesi ile toplam on makale ve otuz üç şiir; Farsça iki makale ve sekiz şiir yer almıştır.

Azerî Türkçesi ile yazılmış makaleler:

- Dr. Hamîd Nutkî,
“Heyber Baba Bir Demeli
Sözüm Var”

- Profesör G.Beğdilli
“Şair ve Tabiat”
- Gencali Sabâhî,
- Erguvân
- Teymur Dadâşi
- İsmâil Nimetî Payidâr
- Ekber Bağbân Sirûs
- Kâsım Türkân
- Rahîm Akaçavuş Ekberî
- Seyfû'l-İslâmî
- Mehmed Selmânî
- Firûz Hayri
- Hacı Recâi
- Hüdâyâr Nejâd (Hüdâyârî)
- Ahmed Hüsrev Şâhî
- Türkoğlu
- Mahmud Jale Mihrâbî
- Ârif Ali Refî'i
- Doktor Âdili
- Ali Hüsrevî Körabbaslu
- Mehdî Mazenderânî Âzer

Derginin Farsça kısmında da Şehriyâr için yazılmış makale ve şiirlerin bulunduğunu söylemiştik. Buradaki şiirler “Meclis-i Şuâra” adı altında toplanmıştır:

- Ali Nazmî, “Târih-i Vefât-ı
Üstâd-ı Şehriyâr”
- Hidâyetullah Hatemî,
“Der-Sugî-i Şehriyâr”
- Hüseyin Lâtûhî (Sâfâ),
“Rest-i Şehriyâr”

Başlıksız olarak yayınlanmış şiirleri yazarlar:

- Hamîd Sebzvârî
- Mir İsmâil Cabbârî Nejâd
(Odlu)
- Nâdir Ferîd Fethî (Aydın)
- Rıza Âzer (Peymân)

Araş. Gör. Emel Aşa
Araş. Gör. Emin Agar

- "Üstâd Şehriyâr"
- Ali Serhengî
"Şehriyâr'ın Mâteminde,
Üstâdın Hayatının
Son Lahzaları"
- Behram Elçin
"Röportaj:
Şehriyâr'a Son Vedâ"
- Dr. Cevad Heyet:
"Üstâd Mehemed Hüseyin
Şehriyâr"
- İsmâil Hâdî,
"Analar ve Şâirler"
- Azâde Hanım Hoşgenâbî
(Şehriyâr'ın kızkardeşi),
"Hatıra"
- Profesör Hamîd
Mehemmedzâde,
"Heyber Baba Yalkız Yaldı"
- Celâl Mehemedî (Gülçin),
"Şehriyâr'a Selâm"

Şiirler:

- Hasan Esdî Şehdîz,
"Gelin Gedek Heyder Baba
Yasına"
- Sönmez, "Heyder Baba Şâiri"
- Ali İsmâil Firûz,
"Şehriyâr'ın Yasında"
- Ali Kemâlî,
"Ellerin Dayacağı Şehriyâr Öldü"
- Ahşın Agkemerli
"Aziz Şehriyâr"
- Bahtiyâr Nusret,
"Büyük Şehriyâr'ın Yasında"
- M.Nâzır Şerefhaney,
"Şehriyâr'ım Gedib Elden"
- Seyid Ebu'l-Fazıl Seyfû'l-İslâmî,
"Şehriyâr'ı Ahtaruram"
- Şebsterli, "Şehriyâr'ın
Mezarı Karşısında"
- H.M., "Şehriyârımız Getti"
- Manzûrî Hamene,
"Şehriyâr Ölmez"
- Azâde Hanım Hoşgenâbî,
"Heyder Baba Şâiri"

Bir kısım şiirlerde ise başlık yoktur. Bunların şâirleri:

- Rıza Cemâlî
- Celâl Mehemedî Gülçin
- Ali Câhid
- Ahmed Râd
- Cevâd Zâhidî (Selmân)
- Refi'a El-Hüseyinî (Dünya)

Varlık Dergisinde iki farsça makale vardır:

- Nâdir Afşârî, "Dü Âyine"
- Samed Serdârî,
"Şehriyâr-Azerbaycan"

Bu makale ve şiirlerin yanında Şehriyâr'ın ölümü münâsebeti ile basındaki haberlere de yer verilir. İran'da Tahran ve Tebriz'de yayınlanan "Fürûg-ı Âzâdî, İtla'ât, ve Risâlet" gazetelerindeki makale ve şiirlerden farsça iktibaslar yapılmıştır.

Bunun yanında "Hudutlar Ötesinde" adıyla hazırlanmış kısmında şâirin ölüm haberinin Türkiye ve Azerbaycan SSR'deki basın organlarındaki âkislerine yer verilmiştir.

Derginin son sayfaları ise âziz Üstâd Şehriyâr'ın fotoğrafları ile süslenmiştir. Ali Serhengî'nin hazırladığı ve "Şehriyâr Albümü, Akisler ve Hatıralar" adını taşıyan bu bölüm ile Şehriyâr varlığını gözlerimizin önünde tekrar tekrar canlandırmaktadır.

Büyük şâirimizin gönüllerde bırakıp gittiği ateşi anlatan şiirlerden birkaç örneğe de bu sayfalarda yer vermek istiyoruz. Ali İsmâil Firûz "Şehriyâr'ın Yasında" adlı şiirinde;

"Şiirimün güneşi söndü sen ile
Öz dutup göylerde ahtardım seni
Ne ise göy dedi: -Sahlayammadım
Bir ulduz süzerken anlattı meni
Anlattı Şehriyâr ölse de, rûhu
Şiiriyle dolandır, şiiriyle gezir.."

ona olan sevgisini anlatır.

Ali Kemâlî "Ellerin Dayacağı
Şehriyâr Öldü" şiirinde,

"Heyber Baba'ya sen saldın nefesi
O da kaydardı âleme o sesi
Baykuşların dar olmasın kafesi
Amma dünya şirler için dar oldu"

mısraları ile onun ezbere bildiği-
miz "Heyder Baba'ya Selâm" adlı
şiirini hatırlar.

Manzûrî Hamene ise "Şehri-
yâr Ölmez" adlı şiirinde:

"Dediler "Şehriyâr" öldü.
Dedim: Hâşâ ölmez!

O, edeb meş'alıdır,
bir bele meş'al sönmez."

beyitiyle rûhlarda yakdığı meş'a-
lenin sönmeyeceğini müjdeler.

Şâirin kızkardeşi Âzâde Ha-
nım Hoşgenâbî'nin "Heyber Baba
Şâiri" adlı şiiri ise kardeşden ay-
rılışın, hasretin bir ifâdesidir.

Heyber Baba oğlun getti de
gelmez

Daha birde menle danışib gülmez
Şiirlerinden rûhlar pervâz eglemez

Yumuldu o gamlı bahan gözleri
Kurtuldu o şîrîn-şîrîn sözleri

Gözyaşı sel kimi gözünden ahmaz
Gönlüme od vurub, yandırıp,

yahmaz

O mahzûn bahışın yadımdan
çihmaz

Üreğinde bir gizli od var idi
Hemân oddan aziz cânın arıdı.

O eledağ direği yarası bitmez
Çeker mehebbeti ürekden getmez
Min oğuldan heç ne de ona yetmez

Heyder Baba, bu derdi kime demek
Uzun illar gerek dürd ü gam

"Varlık" dergisini elimizdeki
mânâlı sayısı ile çıkaranlara gönül-
den teşekkür ederken yayın hayat-
larında başarılarının devamını ve
Aziz Üstâd Şehriyâr'a da Tanrı'nın
rahmetini diliyoruz.

KÖK TÜRKLER

Sencer Divitçioğlu

M. Emin AGARMimar Sinan
Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma
Görevlisi

Eski kıtada Batlıların Orta-Asya
diye adlandırdıkları bir ülke vardır.
Bu memlekete biz Türkistan ismi-
ni vermekteyiz. Çünkü bu binler-
ce yıllık tarihi olan topraklarda baş-
langıcından beri Türkler e akra-

ba kavimler yaşadılar ve yaşamaktalar. Bu topraklarda İsa'dan önceki yüzyıllardan beri, bir çok Türk devleti kurulup yıkılmış, yerine yenileri kurulmuştur.

Tarihin kaydettiği ilk Türk devleti Büyük Hun İmparatorluğudur. Türk adıyla kurulan ilk devlet ise Kök Türk devletidir. M.S.552 tarihinde Bumin Kağan tarafından kurulan, 630 tarihinde Çin esareti altına düşmesine rağmen, 680 tarihinde tekrar istiklalini kazanarak 745 tarihine kadar bütün Türk kavimlerini tek bir çatı altında toplayan cihan devletidir Kök Türkler.

Bu konfederatif türk devletinin hakkında yapılan araştırmalar incelemeler her zaman çekicilik taşımış, amatörler, meraklılar tarafından bu dönemdeki bazı meseleler hakkında çoğu zaman bir değer taşımayan iddialar ileri sürülmüştür.

Bu amatörce araştırmaların yanında gerek memleketimizde, gerekse memleketimiz dışında bu dönem tarihi hakkında bir çok araştırmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Özellikle W.Thomsen'in Kök Türklerden kalan abidelerin dilini çözmesinin ardından incelemeler büyük bir ivme kazanmıştır. Bu eski Türk abidelerinin üzerinde gerek dilcilik açısından gerekse tarih, sosyoloji, iktisat v.s. gibi diğer bilim dalları bakımından fevkalade önemli ve sayısı bir hayli kabark olan araştırmalar gerçekleştirildi.

Radlof, Barthold, Bang, Thomsen, Ramsted v.s. gibi yabancı bilimlerin yanı sıra memleketimizden de bir çok bilgin bu dönem üzerinde çalıştılar ve çalışıyorlar. Bu Türk bilginlerden bazıları şunlardır: Şemseddin Sami, Necip Asım, Ziya Gökalp, Hüseyin Namık Orkun, Hüseyin Nihal Atsız, Ahmet Caferoğlu, Muharrem Ergin, Kemal Eraslan, Talat Tekin, Osaman Fikri Sertkaya, Semih Tezcan. Bu bilginlerin gerçekleştirdiği araştırmalarla Kök Türk dönemi yaşayışı hakkında bilgi sahibi olduk, olmaya devam edeceğiz.

Son yıllarda sadece Türklük Bilgisi araştırmacıları tarafından değil, iktisatçılar, sosyologlar, tıp tarihi araştırmacıları tarafından incelenmeye, monografifilen yayımlanmaya başlandı. Sözü edilen dönem,

artık, diğer bilim dallarındaki bilginlerimiz tarafından da ilgi alanı durumuna getirilmiştir. Burada Ümit Hasan'ın "Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler" ini, Mahmut Arslan'ın "Step İmparatorlukları" nı Doğan Avcioglu'nun "Türklerin Tarihi" ni hatırlamalıyız.

En son olarak da Sencer Divitçioğlu'nun büyük bir emek ürünü sonucunda ortaya koyduğu "Kök Türkler" adlı eseri yayımlandı.

Kitap iktisatçı-sosyolog gözüyle hazırlanmıştır. Kut, küç, ülüg şeklinde sıralayacağımız üç terim üzerine inşa edilen bir yöntem çerçevesinde Kök Türk tarihi incelenmiştir. Daha başka bir ifadeyle Kudsiyet, savaşçılık ve üretkenlik (iktisat, nüfuz) üzerine oturtulan modelde Kök Türk tarih dinamik bir dönem olarak değil, duragan bir muhayyel bir dönem olarak ele alınmış ve incelenmiştir.

Birinci bölüm olan kudsiyet iki ana dala ayrılmıştır. Bu dallar din ve din-berisi inançlardır. (sh. 54-126) Din bölümünde Kök Tengri, Umay, Iduk Yir Sub, Yağız Yir, öd-tengri hakkında ki veriler üzerinde tahlilci bir inceleme yapılmıştır. Din konusunda tarihi maddeci anlayışta olduğu için olumsuz bir tavır sahibi olan müellif, bilerek veya sehven iptidai türk kabileleri ile binlerce yıldan beri medeni olan Türk kabilelerinin inanç sistemini aynı kabul edip ona göre yorumlar yapmıştır. Asalak iktisadi hayat süren Orman Türklerinin inançları ile eskiden beri mücerred tanrı ve din anlayışına sahip olan Türklerin inançları bir tutulmuş, Şamanizm adı altında hurafeler yığını din olarak ileri sürülmüştür. Ayrıca Iduk Yir Sub, Yağız Yir gibi mukaddes bölgeler sanki bir çeşit tanrı imiş gibi telakki edilmiştir.

din-berisi inançlar ve batıl inançlar bölümünde ise, kurt, kurban kamlık, ölüm, Ötüken, il, at, töre ve kağan hakkında o dönemdeki batıl inançlar tahlil edilmiştir.

İkinci bölümde ise Küç (:güç) terimine dayanan savaşçılık çeşitli alt bölümleriyle incelemeye tabi tutulmuştur. (sh. 137-219) Savaşçılık, yakınlar, boy ve budun, savaş alt bölümlerine ayrılarak, ak-

rabalık, evlenme, anaurukluk ve ataurukluk, soylu kabileler, boyların kuruluşu ve dağılışı, ak budun ve kara budun ilişkileri, iki başlı kağanlık meselesi ve savaş meselesi üzerinde bir takım yorumlar yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise göçebe-çobanlık, ürün değişimi, mülkiyet, vergi, ticaret ve devlet meseleleri üzerinde çeşitli yorumlar yapılmıştır. (sh. 220-280)

Kitap açmalık adını taşıyan ve Asya tipi üretim Tarzı denilen metoda göre bu dönem Türk üretim tarzı incelenmiştir. (sh.280-300)

Kitapta ayrıca kaynakça ve dizin de vardır.

İktisatçı olan Divitçioğlu "Niçin Kök Türkler?0" sorusuna şöyle cevap veriyor:

"Toplum ve devlet teorisi yapmaya karar verenler, tarihe eğilmek zorundadırlar. Çünkü tarih bu nesnelere taşıyıcısıdır. Ortaçağ Türk tarihine yazarken, mutlaka Köktürklerden başlamak gerekir, zira aksi halde, Türk tarihini (ve hali) sadece İslam üzerine kurmuş oluruz. (Kahramanlık çağını es geçerek Avrupa Ortaçağı tarihini Hıristiyanlığın kabulü ile başlamak hiç bir tarihçinin aklına gelmemiştir. Böyle bir tutumun sakıncaları ortadadır; toplum ve devletin oluşum ve gelişme süreçlerinde sosyal yapıyı (yapıları) kuran ve değiştiren öğelerin hangilerinin yerli, hangilerinin ödünç olduğu anlaşılabilir..."

Bilgine göre Kök Türkler ve onların yıkılmasıyla kurulan Oğuz Yabgu devleti göçebe-çoban cemiyet yapısındaydı. Bu sebepten dolayı her iki cemiyet hayatı göçebe-çoban üretim tarzı çerçevesinde incelenmelidir. Buna karşılık Karahanlılar'dan günümüzdeki Türk devletlerine kadar Oğuz, Karluk, Uygur v.s. gibi bir çok kavim yerleşik hayata geçmiştir. Ancak, bu demek değildir ki Batıya göç eden Türk boyları göçebe hayvancılığı tamamıyla terk etmişlerdi. tersine, bunların ısrarla kendi üretim tarzlarında direndiklerini görüyoruz. Bu olgu, on birinci yüzyıldan sonra Selçukluların topraklarında, daha sonraları Osmanlı mülkünde meşhur Türkmen meselesinin ortaya çıkmasına sebep

olacaktır. Göçebelerin kendi üretim tarzlarında direnişlerinin esas sebebi, onların devlete muhalif oluşlarıdır. Bu muhalefet onlara has üç özelliği istinad etmektedir.

a) Selçuklu (daha sonraları Osmanlı) devletinin tatbik ettiği ıkt sistemi, göçebelerin yaylak kışlak geleneğinin idari ve mali açıdan teftiş edilmesini gerektirmektedir. Bu durum, göçebe Türk topluluklarının hareket hürriyetine mani olacağı gibi, onlara mali yük de getirmektedir.

b) Göçebe-çoban Türk savaşçıların talan, çapul ve ganimetten elde ettikleri payı, devletle bölüşmeye hiç niyetleri yoktur. Burada bir türküyü hatırlamadan edemeyeceğim. Türkünün bir dörtlüğü Şöyle: "Şalvarı şaltak Osmanlı

Eğeri kaltak Osmanlı
Ekmede biçmede yok
Yemedé ortak Osmanlı"

c) Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin benimsediği Sünni İslam ideolojisi göçebelerin heterodoks dini inançlarıyla çatışır.

Bu sebeplerden dolayı; göçebe üretim tarzıyla yerleşik üretim tarzı arasındaki farklılıktan ötürü Kök Türk üretim tarzı incelenirken Asya Tipi Üretim Tarzı, metod olarak göz önünde bulundurulmalıdır."

Divitçioğlu, yukarıda belirtmeye çalıştığımız düşüncelerden hareketle Kök Türk dönemini duragan muhayyel dönem olarak tasavvur etmiştir. Ancak bu kıymetli eserde yer yer fantaziler de yapılmıştır. Bazı konularda gereksiz zorlamalarda bulunulmuştur. Mesela kamların homoseksüelliği, kut, tanrıları, v.s. gibi konular hiç gerekmediği halde konunun bütünlüğünü bozacak şekilde zorlanmıştır.

I. Gösteri Dergisi, Sayı 89, sh. 35
II. a.g.e. sh. 35-36

**Bütün okuyucularımızın
Ramazan'ını
tebrik ederiz**

Türkistan Dergisi

TÜRK DÜNYASININ KÜLTÜR BİRLİĞİ YOLUNDA

ŞUURLU BİR ADIM...

TÜRK YURDU KASET KULÜBÜ

- Türkistan'dan, Azerbaycan'dan, Kırmıdan Kafkasya'dan, Kerkük'den..... TÜRK YURTLARINDAN SESLER!..
- Kırgızlar'dan, Özbekler'den, Kazaklar'dan, Yakullar'dan, Türkmenler'den, Azeriler'den, Kumuklar'dan, Nogaylar'dan, Karaçaylar'dan... TÜRK BOYLARINDAN RENKLER!..
- Orhun'dan Dede Korkut'a, Manas'tan Ergenekon'a, Şehriyar'dan Cengiz Aytmat (ov)'a... TÜRK KÜLTÜRÜNDEN ÖRNEKLER!...

BROSÜR İSTEYİNİZ!

Haberleşme Adresi: P.K.139

Cebeci / ANKARA

✦ Mektuplarınızın cevaplandırılabilmesi için 1000.-TL'lik posta pulu göndermeniz gereklidir.

DÜZELTME:

Dergimizin geçen sayısında Prof. Dr. Mihail Guboğlu ile yapılan röportajda Guboğlu'nun ismi yanlışlıkla "Gebuğlu" şeklinde yazılmış ayrıca röportajı hazırlayan arkadaşlardan biri olan Canat Göktürk'ün ismi yazılmamıştır. Düzeltir özür dileriz.

TARİHİ BİR KAMPANYANIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ VE PAKİSTAN GEZİSİ NOTLARI

Doç. Dr. Ahat Andican

Güçlü Türk Partisi kuzeyde hakimiyeti tam olarak kurarsa, gerçek bir İslâmî düşünceyle 10 yıldır Peştu partileri yönetiminde savaşan Türkleri de toplayacaktır. Böylece ortaya çıkan kuvvet Afganistan'ın geleceğinde Peştu hakimiyetinin sonu demektir. İşte Türkleri yok saymaya çalışan Peştuların ve Türkiye'deki uşaklarının, Türklük düşmanlarını korkutan gelişme budur.

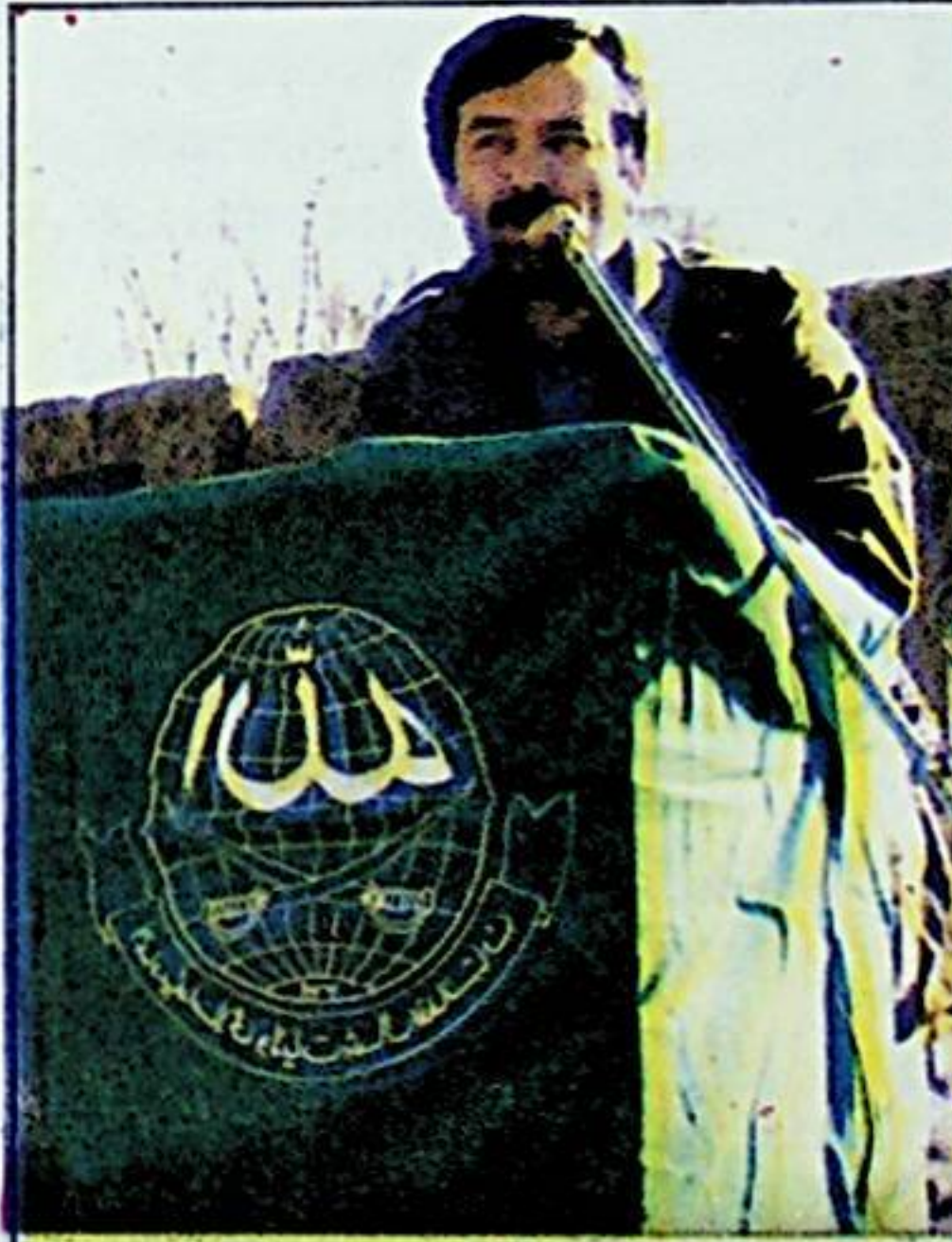
Geçen yıl Mayıs ayında Afganistan'da mücadele eden Türklerin lideri Azad Beg ve Kurmay heyetini Türkiye'de misafir etmiş, kendilerini Başbakanımız Sn. Turgut Özal başta olmak üzere Sn. Cemil Çiçek, Sn. Hasan Celal Güzel ve Sn. Mesut Yılmaz gibi bakanlarımızla ve bir çok üst düzey yetkiliyle görüşürme imkânı bulmuştuk.

Afganistan'da sürdürülen mücadele bir varoluş mücadelesiydi ve bu mücadeleye biz de manevi yönden olduğu kadar maddi planda da katılmalıydık. Bu amaçla önce Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği olarak bir yardım kampanyası açmayı düşünerek İstanbul Valiliğine başvuruda bulunduk. Valilik kampanyaya İstanbul genelinde izin verebileceklerini yurt genelinde izin için İçişleri Bakanlığıyla temas kurmamız gerektiğini belirtti.

Bu arada biz Afganistan'daki soydaşlarımıza yardım meselesini yalnızca Türkistanlıların değil bütün Türk milletinin meselesi olduğu noktasına gelmiştik. Bu nedenle merkezi Ankara'da olan ve ülke genelinde yaygın bir teşkilâta sahip olan "Türk Ocakları"na bu konuda bir çalışmanın gündeme getirilmesi gerektiği fikrini ilettik.

Kuruluşu Türkiye Cumhuriyeti kadar eski olan bu güzide kurum, kampanyayı resmen üstlendi ve baş kan Sn. Prof. Dr. Orhan Düzgüneş'in 16 Temmuz 1988 günü düzenlediği basın toplantısıyla kamuoyuna duyuruldu.

Bildiğiniz gibi bu konuşmanın metni derгимizin 3/88 sayısında yayınlandı. Aynı gün öğleden sonra "Sovyetler çekilirken

Türklerin ayrı parti kurmasından rahatsız olan Türkiye'deki bu odaklar gerçekten "İslâmî düşünceyle hareket ediyorlar gibi görünüp" bu maske arkasında "Türk düşmanlığı" yapıyorlar.

Afganistan" konulu, bizim de konuşmacı olarak katıldığımız bir panel düzenlendi.

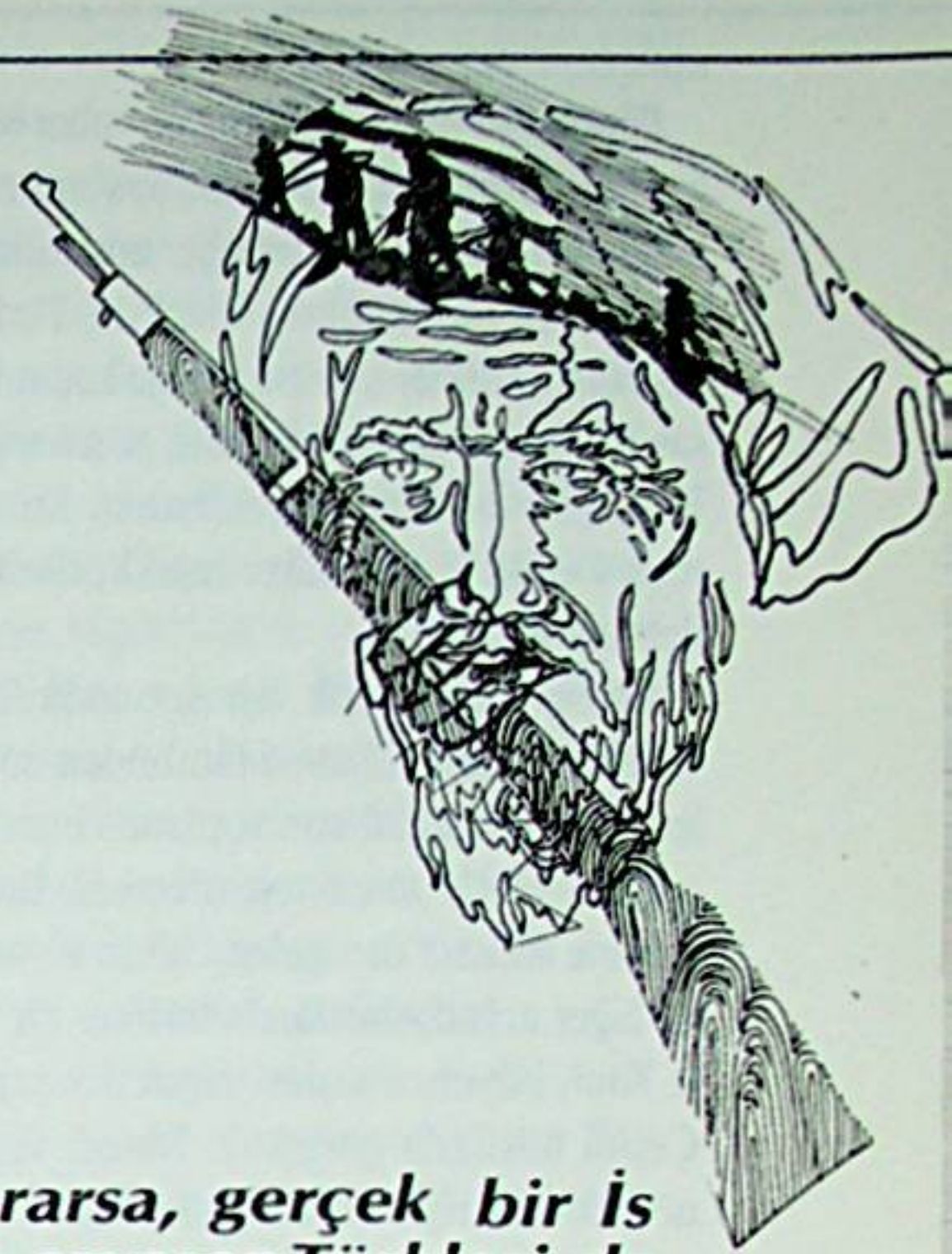
Yardım kampanyasını yürütmek üzere Türk Ocaklarından Genel Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Celal Er, Ankara şubesi baş-

kanı Doç. Dr. Orhan Kavuncu. Şube sekreteri Y. Doç. Dr. Mehmet Şahingöz'le birlikte "Türkistanlılara Kültür ve Sosyal Yardım Derneği Başkanı" olarak beni kapsayan bir komisyon oluşturulmuştu.

Yaz aylarında olayın üzerine fazlaca gidemedik. Fakat Eylül ayı başından itibaren neredeyse her hafta sonu 2 ayrı ilimizde gerçekleştirilen bir toplantı maratonu başladı. Yaklaşık 3 ay boyunca Türk Ocakları teşkilâtının bulunduğu illerde toplantılar düzenlendi. Bu toplantılarda Türk halkına Afganistan mücadelesinin gerçek yüzünü, oradaki soydaşlarımızın içinde bulunduğu zorlukları ve geleceğin Afganistanında Türk varlığının etkin hale getirilebilmesi için neler yapılması gerektiğini anlattık.

Sıra sıyla Kayseri, Konya, Adana, Burdur, Denizli, Eskişehir, Kütahya, Maraş, Kırşehir, İzmir, Afyon, Samsun, Amasya, Tokat, Ankara gibi illerin ikisinde hafta sonları Türk milliyetçileriyle birlikte olduk. O kadar ki Orhan Hocayla birbirimizi kendi çocuklarımızdan daha sık görür hale gelmiştir.

Bu çalışmalarımızın bazı bölümlerinde Sn. Prof. Dr. Celal Er ağabeyimiz, Y. Doç. Dr. Mehmet Şahingöz kardeşimiz, sevgili Oğuz Karaçay kardeşimiz bizimle beraber oldular. Bu arada Arabistan'dan gelen çok değerli ağabeyimiz Abdul hakim Karı, Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde bu yorucu tempoya hiç düşünmeden iştirak etti. Burdur, Denizli, Eskişehir, Kütahya toplantılarımıza katılarak güzel konuşmalar yaptı. Bu gerçek vatanseverin varlığı bizim için büyük bir destek olmuştur. Kendisine şük-

ranlarımı sunuyorum.

Kampanya milletin temsil yeri olan Mecliste de yürütüldü. Kampanyaya milletvekillerimizin büyük çoğunluğunun katılması bizleri çok mutlu etmiş, Meclisin Türkiye dışındaki Türkler konusunda ne kadar hassas bir yapıya sahibolduğunu göstermiştir. Bu organizasyonu gerçekleştiren Sn. Osman Doğan Beyefendiye teşekkürlerimizi iletmek istiyorum.

İstanbul'da Aralık ayı sonunda Türk Ocakları İstanbul Şubesi tarafından düzenlenmesi planlanan son toplantı, bazı teknik sebeplerle gerçekleştirilemedi. Bunun üzerine Ankara'dan gelen Orhan Kavuncu ve diğer arkadaşlarımızla birlikte bir hafta sonu boyunca kişisel ziyaretler yaptık. Çeşitli dostlarla görüştük. Maddi ve manevi destekleriyle bizleri güçlendiren birçok arkadaşına ve özellikle bu görüşmeleri organize eden Dr. Yumuşhan kardeşimize bir kez daha teşekkür etmek istiyorum.

Bu kampanya sırasında bizi çok sevindiren olaylar olduğu gibi çok düşündürülen ve üzen olaylar da oldu.

Kampanya boyunca işlediğimiz ana tema Afganistan nüfusunun 1/3'ünün Türk olduğu, bu insanların ilk günden beri cihadın içerisinde olmalarına rağmen Türkiye'de bile yeterince bilinmedikleri. Dış dünyaya olayın merkezi Peşaver'de olan ve resmen kabul gören 7 partiyle sınırlı gösterilmek istendiği, bir diğer deyişle Afgan cihadının sadece Peştular tarafından yürütülen bir mücadele olduğu izleniminin verilmek istendiği şekildeydi. Bu 7 parti kendilerinden sonra kurulan Türk partisini içlerine almadıkları gibi geleceğin Afganistanında Türklere temsil hakkı tanınmaması gayreti içindedirler. Yani istenen şey basitçe, Afganistan'ın İngiltere ve çarlık Rusyası tarafından suni olarak kurulduğu tarihten beri, bu güçler tarafından iktidara getirilen Peştularca nasıl 150 yıldır idare edilmişse, Ruslar çıktıktan sonra da eski şekle dönüşmesiydi. Yine Peştular yönetici olacak, Tacikler ikinci, Türkler üçüncü ve Hazaralar 4. sınıf insan olma özelliklerini sürdürecektir.

Türkler siyasette, bürokraside ve askeri yede temsil edilemeyecekler. 150 yıldan beri yaptıkları gibi yönetici gruplara hizmet edeceklerdi.

İslâm adına sürdürülen mücadelede İslâm'ın en önemli gereklerinden biri olan "Kendin için istediğini Müslüman kardeşin için de iste" emri yok sayılmaktaydı.

Biz bunlarla birlikte Afganistan konusunda geniş bilgiler aktaran konuşmalar yaptık. (Geniş bilgi için Türkistan Dergisi

Ahat Andican Mücahitlerle Birlikte

4.sayı. Direnişin 10. yılında Afganistan, Dünü, Bugünü, Yarını.)

Türk insanı, İslâmi prensiplere olan saf inancı ve yüce Türk milletine ait olmanın verdiği şuurla bizi kolayca anladı, bizimle birlikte olayı yaşadı ve konuyu sahiplendi.

Bu arada İslâmî bir ideoloji gibi kabul eden ve Türk milliyetini yok etme ve reddetme düşüncelerini İslâm maskesi arkasın-

**Küçük bir bölgede
8-9 bin mücahidin
bağlı olduğu
Geylanî ayrı bir
parti kurar. Bu
onun hakkıdır,
cihad bölünmez.
Ama kuzeyde 5
milyon Türk'ü
temsil eden bir
parti kurulursa bu
cihadı böler
mantığının
yorumunu size
bırakıyoruz.**

da gizlemeye çalışan bir grup, yürütülen faaliyetin aleyhinde propagandaya ve karalama kampanyasına başladı. Suçlamalarını "Türkler ayrı bir parti kurmakla cihadı bölüyorlar" noktasında yoğunlaştırmaktaydılar. Ayrıca şu anda mücadeleyi yürüten Türk lider "Azad Beg" konusunda karalama ve tesnirat bombardımanı başlatmışlardı.

Biz her konuşmamızda, hangi gruba yapılırsa yapılsın Afgan cihadına gönderile-

cek yardımın yüce Allah (C.C.) katında aynı değerde olacağına inancımızı belirtiyor. Yalnızca diğer partilerin değişik ülkelerden yardım görmelerine rağmen Türklerin yeterli yardım alamadıklarını, bu sebeple Anadolu Türkünün kendi soydaşlarına da yardım etmesi gerektiğini söylüyorduk. Hiç kimseye niçin Peştulara yardım ettiniz diye sormadık. Çünkü bizim Müslümanlık anlayışımıza göre hepsi sevaptı. Buna rağmen kendilerine İslâm'ın bayraktarlığını yakıştıran bu insanlar sahip oldukları basın-yayın organlarında "Türlere yardım etmek cihadı bölmektir, dolayısıyla vebali büyüktür" diyecek kadar İslâm'ın dışına çıktılar. İzmir konuşmamızda bunların taraftarı bir grup, bizi dinlemek veya soru sormak zahmetine bile katlanmadan "Zindabad Hikmetyar, Zindabad Rabbani" diye sloganlar atarak olay çıkardılar. Çıkardıkları gazete ve dergilerde üzerine basa basa "Afganistan'da Türkler de savaşıyor" dediğimiz halde "Afganistan'da yalnız Türkler savaşıyor" dediğimizi iddia edecek kadar yalana dayalı haberlerle bizleri karalamaya çalıştılar. Böylece bir kere daha İslâm'dan ne kadar uzak olduklarını gösterdiler.

Kendileri yıllardır Peştulara oluk oluk para akıtmışlardı. Bu gayet tabii bir haktı. Biz ise ilk defa, orada ülkenin kuzeyinde en kötü şartlarda savaşan Türklerle ilgili gerçekleri anlatan bir kampanya başlattığımız için sanki günah işliyorduk.

Türkleri ayrı parti kurduğu için suçlayan bu odaklar şu soruları kendi kendilerine hiç sormuyorlardı, zira ortaya çıkacak cevaplar gerçek yüzlerini ortaya koyacaktı.

Öncelikle sorulması gereken soru şudur: Türkleri "niçin ayrı parti kurdular" diye suçlayan bu insanlar neden bir değil, 6'sı Peştü 7 tane parti kurulduğu sorusunu kendi kendilerine sormadılar. Üstelik bu partilerin bazıları 8-10 bin kişilik gücü olan küçük partilerdir. Peştuların' ayrı ayrı bir çok parti kurmasını tabii bir hak olarak gören bir mantık bunlara cihadi bölüyor suçlamasını yöneltemeyecektir kuşkusuz. Zira burada verilen mücadele Afganistan'ın kuruluşundan beri bu ülkeyi idare eden Peştuların, İslâm cihadi maskesi altında geleceğin Afganistanını eskiden olduğu gibi yönetme ihtiraslarıdır. Yani bir post kavgasıdır. Bu nedenle önce sayıları 4 olan bu partiler liderlerin anlaşmazlığı sonucu 7'ye çıkmışlardır. Sadece arkasında bazı devletler olduğu için, Afganistan'ın güneyinde çok küçük bir bölgede savaşan 8-9 bin mücahidin bağlı olduğu GEYLANİ ayrı parti

sınırına yakın olduğu için savaşın şiddetinin en yoğun olduğu bölgede varlık yokluk mücadelesi yürüten ve belki de Ruslara karşı cihadda en çok kaybı veren Türkler bir parti kurmamalı, Peştü liderlerin kurduğu partilerde hizmet etmeli ve geleceğin Afganistanında da eskiden olduğu gibi 3. sınıf insan olma özelliklerini sürdürmelidirler. Böylece İslâm'a uygun davranmış olacaklardır.

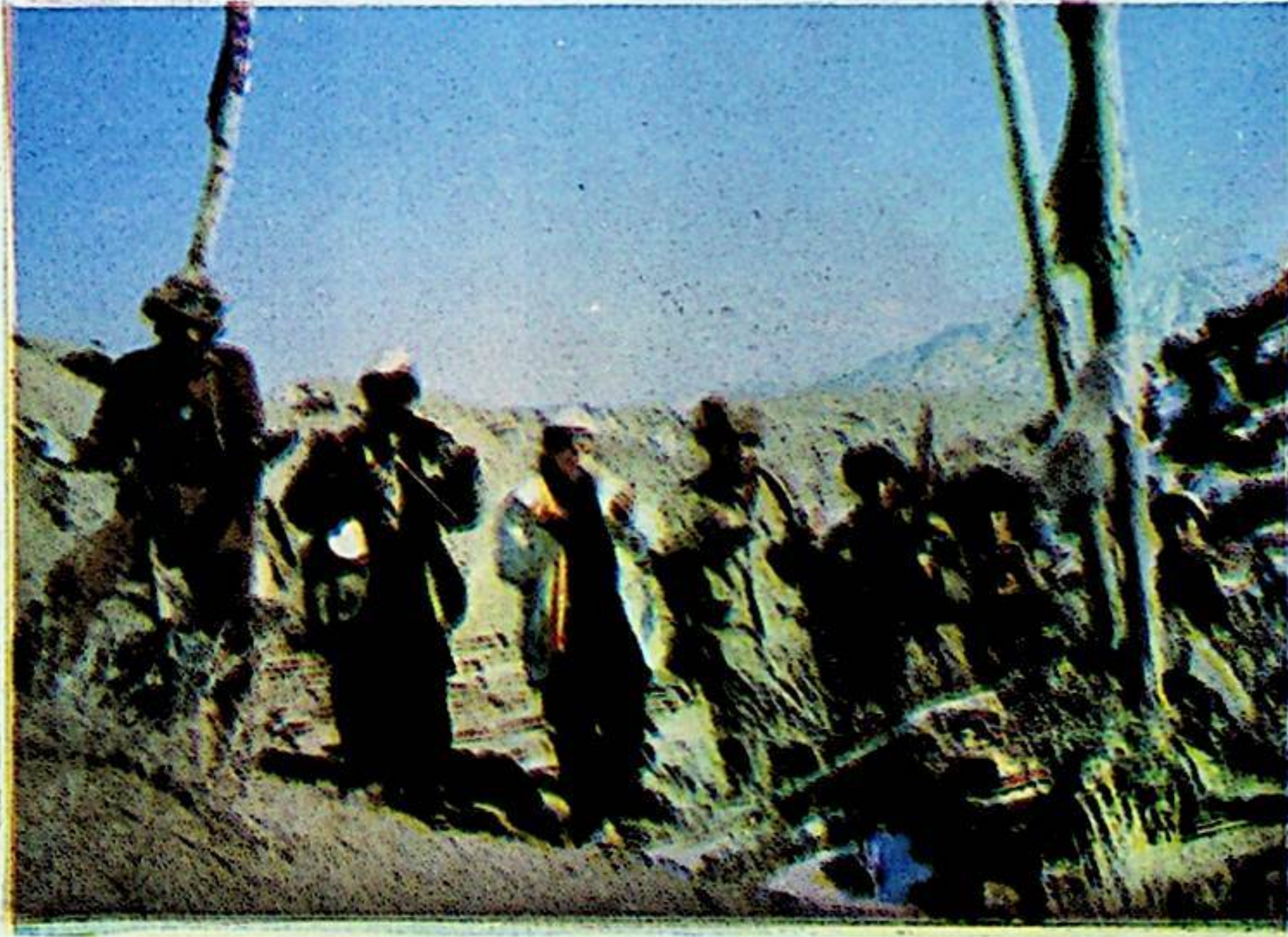
İşte Türkiye'de İslâmi cihadi bölüyorlar feryadları atan kesimin kendi kendilerine yönelmesi gereken sorular.

Şimdi asıl önemli açıklamaya geliyoruz. Türkiye'de bazı basın ve yayın organlarında, Afganistan'daki cihad içersinde yer alan Türkler aleyhinde bir kampanya başlatan bazı yazarların mantığını ortaya koyacak sorular ve gerçekler nelerdir?

Söz konusu yazarlar Afganistan'daki Türk partisinin giderek güçlendiğini

partilerin cihadi bölceklerine gerçekten inanıyorsa merkezi İran'da olan Hazara partilere ve kendi bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan eden Nuristanilere de karşı olmalıdır değil mi? Temiz inancın tabii sonucu bu olmalıdır. Bilindiği gibi Sovyet işgali ile birlikte, Şii olan Hazaralar merkezleri İran'da olan 8 parti kurmuşlardır. Pakistan'daki 7 Peştü partiyle hiç ilgi kurmaksızın orta Afganistan'da Hazarajat diye bilinen 2 milyon nüfuslu bir bölgede cihadi sürdürmüşlerdir. Hazaralar kendi bölgeleri dışında cihada katılmadıkları gibi başka partilerin içersinde de yer almamışlardır. Yine bilindiği gibi geçen aylarda yapılan şurayı da boykot etmişlerdir.

Nuristan bölgesinde ise Nuristaniler 1980'den bu yana bağımsızlıklarını ilan ederek kendi başkanlarını (Mevlevi Muhammed Ebzel) seçmişlerdir. Bunları Afganistan dışında temsil eden hiç bir parti

**Mezar Kazmağa
Vaktimiz Yok
Ölüm Hoş
Geldin...
Arkadaşımız
Yasir
Gerçek ve Bir
Grup
Mücahit Afgan
Dağlarına Bir Ka-
ranfil Daha
Diktiler**

Foto: Kemal Çapraz

kurur. Bu onun hakkıdır. O parti kurarsa cihad bölünmez. Ona geçici hükümetin başkan yardımcılığı bile verilebilir. Bu da gayet İslâmi bir uygulamadır. "Ama Kuzeyde 5 milyon Türk'ü temsil eden bir parti kurulursa bu cihadi böler, neredeyse İslâmi değildir" mantığının yorumunu siz sayın okuyucuya bırakıyorum.

Aynı şekilde küçük bir partisi olan Yunus halis Afganistan'ın ancak Pakistan'a yakın kesiminde tanınır. Kalan % 90'ında hiç bir adamı bile yoktur. Ama olsun. Peştüdür. Dolayısıyla parti kurmak hakkı vardır. Kuracağı parti 8 bin kişilik bir Peştü grubunu bile temsil etse önemi yoktur. Cihadi bölmez. İslâmi cihad düşüncesine uygun bir uygulamadır.

Diğer taraftan Pakistan sınırından itibaren ancak 2 ay yolculukla ulaşılan, Sovyet

gördükten sonra bir anti-propagandaya başlamışlar ve özellikle bizim yürüttüğümüz kampanya sırasında bunu iyice tımandırmışlardır. Dayanak noktaları daha önce de belirttiğimiz gibi "Pakistan hükümetince resmî kabul gören 7 parti Afgan cihadının temsilcileridir. Daha sonra kurulan Türk partisi cihadi bölmektedir, dolayısıyla kendilerine yardım edilmemelidir" şeklindedir. Şimdi bir an için bu insanların ve özellikle bunların bayraktarlığını yapan, resmi milliyeti Türk olmakla birlikte sosyolojik milliyeti Türk olmayan bir bozancının bu düşüncelerinin gerçekten, "Cihada zarar gelmesin" şeklinde İslâmi açıdan çok güzel bir kaygıdan kaynaklandığını düşünelim. Böylesine halis bir inançtan kaynaklanacak kaygılar taşıyan bir insan, eğer bu 7 partinin dışında kurulacak

yoktur.

Simdi burada şu soru akla geliyor. 7 partinin dışında kurulduğu için Türk partisinin cihadi böldüğünü iddia eden bu odaklardan bugüne kadar İran'daki 8 Hazara (Şii) partisinin veya Nuristanilerin cihadi böldüklerine dair tek bir söz çıkmamıştır. Bunların Pakistan'daki 7 partiyle hiç ilgileri olmadığı gibi cihadi sadece kendi bölgelerinde sürdürme özellikleri de düşünlürse, gerçekten "Cihadın bölünmesi" gibi İslâmi bir düşünceye sahip olan insanlar nezdinde Türk partisi gibi suçlanmaları gerekirdi. Fakat 10 yıldır var olan bu partilerle ilgili hiçbir yazı veya söz görmüyoruz.

Şimdi bu durumda siz sayın okuyuculara sormak gerekiyor. Türklerin ayrı parti kurmasından rahatsız olan Türkiye'deki bu

odaklar gerçekten "İslâmi düşünceyle hareket ediyor gibi görünüp" bu maske arkasında "Türk düşmanlığı mı yapıyorlar?"

Hazara partiler en fazla Hazarajat bölgesinde bir özerklikle dengelenebilirler. Bu ise Peştü hakimiyetini tehlikeye düşürmez. Zira başka bölgelerde etkileri yoktur. Fakat Türk partisi Afganistan'ın 1/3'ünde etkili olacak bir güç kaynağı olacaktır.

Güçlü Türk partisi Kuzeyde hakimiyetini tam olarak kurarsa, gerçek bir İslâmi düşünceyle, İslâmi cihad için 10 yıldır Peştü partilerin yönetiminde savaşan Türkleri de çekip toplayacaktır. Böylece ortaya çıkan kuvvet Afganistan'ın geleceğinde Peştü hakimiyetinin sonu demektir. İşte Türkleri yok saymaya çalışan Peştü partilerin ve onların Türkiye'de uşaklıklarına soyunan Türklük düşmanlarını korkutan gelişme budur. "Cihad bölünüyor" feryatlarının sadece Türk partisine yöneltilmelerinin nedeni de budur.

Ocak ayı başında Pakistan'a gitme kararımız kesinleşmiş, Türkiye ve Tercüman gazetelerinden gelecek iki arkadaşımızla birlikte 7 kişilik bir grup tesbit edilmişti. Grup benle birlikte Doç. Dr. Orhan Kavuncu, Y. Doç. Dr. Mehmet Şahingöz, Oğuz Yayan, Uğur Özyetkin, gazeteci kardeşlerimiz Emin Pazarıcı, Mustafa Köker'den oluşmaktaydı.

6 Ocak 1989 Cuma günü 2 saatlik bir rötarla ve PIA hava yollarıyla İslamabad'a uçtuk. Çoğumuzun ilk kez göreceği Pakistan ve orada görüşeceğimiz mücahid soydaşlarımızla ilgili düşünceler hepimizi heyecanlandırıyordu.

Bölgesel saatle 1.00 civarında İslamabad'daydık. Hava alanında Azad Beg ve arkadaşlarının coşkulu karşılaması hepimizin gözlerini yaşarttı.

Bir gece İslamabad'da kaldıktan sonra ertesi sabah Peşaver'e gittik. Yol boyunca dünyanın bir çok ülkelerinin Sağlık, Eğitim, Ziraat gibi konularda yardım amacıyla kurdukları organizasyonların tabelalarını görmekteydik. Bunların arasında Türkiye'yi temsil eden bir kuruluşun olmaması doğrusunu söylemek gerekirse içimizde bir burukluk yarattı.

1,5 milyon nüfuslu Peşaver bir kaç milyon mültecinin gelmesiyle neredeyse 4,5 milyon nüfusu barındıran bir şehir haline dönüşmüştü. Merkezleri İran'da olan Hazaralar hariç, diğer mücahit partilerin merkezleri Peşaverdeydi.

Cumartesi günü saat 14.00'de Türk mücahitlerin toplanmış olduğu "Kuzey Afganistan Vilayetleri İslâm İttihadi" Partisinin merkezindeydik. Soydaşlarımız kendi-

leri için aziz bir vatan olarak gördükleri Türkiye'den gelen bizleri büyük bir sevinç ile kucaklamışlardı. Biz onları daha yakından tanımak istiyorduk. Onlar ise bizleri ve bizim şahsımızda Türkiye'yi tanımak istiyorlar, durmadan soruyorlardı.

**Yaslanma Sakın,
İstikbalin Değil, Ruhun
Tanrıya Yakın
Yoğun Topçu Saldırısı
Sonrası Bir Mücahit
Tek ve Hür.**

Daha sonra şehri tanımak amacıyla çevreyi dolaştık. Pakistan'dan yönetilen partilerin hepsinin merkezleri Peşaverdeydi. Özellikle "Cemiyeti İslâm", "Hizbi İslâm" gibi partilerin şehrin değişik yerlerine hayli iyi şartlarda binalara ve merkezlere sahip olduğunu gördük. Azad Beg'in merkez olarak kullandığı bina etrafı duvarla çevrili üç odalı bir kiralık ev şeklindeydi. Afganistan'dan geçici süre için ve silah almak amacıyla gelen mücahitler bu evin çevresinde kiralanmış evlerde ve medrese, kütüphane ve camii olarak kullanılan bir binada kalmaktaydılar. Ayrıca ana yol üzerinde yarı bitirilmiş büyük bir binada ve bahçesinde kurulu çadırlarda binden fazla mücahit barınmağa çalışıyordu.

Lider Azad Beg Pakistan hükümetinin çok kısıtlı olarak (Diğer partilere verilenin 20'de biri) verilen maddi yardımın neredeyse tamamının bu binaların kirasına ve zaruri giderlere gittiğini belirtiyor. Bu yüzden

özellikle Arabistn'dan gelen bazı Türkistanlı hemşehrilerimizin durumu çözümlenmek için yaptıkları yardımlarla, geniş bir arsa satın alınarak içersinde gerçek merkez olabilecek bir bina inşasına başlanmış. Azad Beg binanın bitirilip, hizmete sokulabilmesi halinde bütün dünya Türkistanlıları için ve Türklük için sonsuza kadar hizmet verecek bir merkez olacağı düşüncesini belirtiyor. Para olması halinde bir kaç ay içersinde bitirilebilecek merkezin, bu şartlarda ne kadar zor bir proje haline dönüştüğünü düşündüm. Başkaları için çok kolay gerçekleşen imkânlar, günümüz dünyasında Türkler için her yerde ve her zaman çok zor ortaya çıkıyordu nedense.

Öğle saatlerinde toplu olarak 1500 kadar mücahidin kaldığı yarısı tamamlanmış, eski kervansaraylarda olduğu gibi yan yana dizilmiş odalardan oluşan 4 katlı binaya gidiyoruz. Binaya sığmayan mücahitler bahçede kurulu çadırlarda kalıyorlar. Ziyarete gittiğimiz saatte öğle yemeği hazırlanıyor. Büyük kazanda pişirilen şeye bakıyoruz, su, turp ve havuç. Neredeyse 1 aydır standart gıdamız bu diyor aşçı başı "Ancak sizin gibi değerli misafirler sayesinde bazen et ve pilav yeme şansımız oluyor" diye ekliyor.

Çevrede bizleri seyreden güneş yanığı yüzlere bakıyorum. Bu şartlarda mücadeleyi sürdüren imanlı yüzler. Tanrı hepinizden razı olsun.

Gece Arabistan'daki Türkistanlılardan 4 kişilik bir grup geldi. Özellikle değerli ağabeyimiz Abdul Hakim Karıyı görmek bizleri çok mutlu etti.

İkinci gün Pakistan'ın içlerinde kurulmuş kamplardan özellikle Türklerin yoğun olduğu bir kaç tanesini görmek istiyoruz. Bunların en büyüğü yaklaşık 12 bin Türk ailesiyle birlikte 150 bin kişinin barındığı SAVABİ kampı. Kamp Peşaver'den 2.5 saat kadar mesafede.

Sabah erkenden yola çıkıyoruz. Yol boyunca Peşaver'de gördüğümüz gerçeklerin bizi etkileyen yönleri ve bunların yorumunu yapıyoruz.

Savabi kampı toprak evlerden yapılmış ve geniş bir alana yayılmış. Pakistan makamlarınca kontrol edilen kampta Birleşmiş Milletlerin yardımıyla kurulmuş iki okul ve sağlık merkezi mevcut. Elektrik, su gibi alt yapı imkânları yok denecek kadar sınırlı. Türkistanlı Türkmenler ve Özbekler kampın bir bölümünde toplu olarak yerleşmişler. Özellikle halı dokuma konusundaki yetenekleriyle bu insanlar çok kısa zamanda bu kamp içersinde canlı bir ticaret merkezi oluşturma başarısını göstermişler.

Bütün bunlara rağmen özellikle çocukların durumu içler acısı. Kampın kurulduğu dönemde gelen kayıtlı aileler başlangıçta süt, yağ, şeker, un veriliyordu. Fakat son yıllarda ancak un ve yakıt olarak gazyığı veriliyor. Sayıları çok daha fazla olan kayıtsız aileler ise hiç bir şey alamıyorlar. Dolayısıyla yoğun bir açlık ve sefalet söz konusu.

Buradaki soydaşlarımızla yaptığımız görüşmede bütün bu kötü şartlara rağmen, onların cihada ve Türk milletine olan güvenlerini ve kararlılıklarını görmek bizleri sevindiriyor. Kampta, götürdüğümüz bir kısım hediyeleri, kitapları dağıtıyoruz. Kamp okulundaki Türkistanlı öğretmen, okulda Farsça ve Peştuca eğitim yapılmasına rağmen Türkçe eğitim yapılamadığını belirtiyor. Sebebini sorduğumuzda yetkili makamların "Afganistan'da Türkçe eğitim olmadığı için bu konuda yeterli malzeme ve yetişmiş eleman olmadığını söyledikleri" cevabını veriyor. Her şeye rağmen bu idealist öğretmenin kendi imkânları ve gayretiyle Türk öğrencilerine Türkçe eğitim yaptırmaya çalıştığını öğrenmek bizleri sevindiriyor. Öğretmen Arap harfleriyle basılmış Türkçe kitapların meseleyi çözeceğini belirtiyor. Böylesi bir ön hazırlık ve bu konuda eleman eğitilmesi meselesinin bizleri aştığını, ancak devlet eliyle organize edilebileceğini düşünerek "İnşaallah bunlar olacak" demekten başka bir şey gelmiyor elimizden. Akşam Peşaver'e dönüyoruz. Ertesi gün Pakistan'daki mücahit organizasyonların genel cephaneliklerinin olduğu Miranşah'a gitmeye karar verdik. Miranşah sınırda bir yerleşim merkezi. Peşaver'den 6 saat kadar uzakta. Yol boyunca Pakistan anayasasına özerklik verilmiş olan kabilelerin yönettiği bölgelerden yabancıların geçişi yasak ve devlet her hangi bir güvence vermiyor. Bizler için mücahit kartları hazırlanıyor ve bölgesel kıyafetler ediniyoruz.

Miranşah yolundayız. Yol boyunca dizilen Gayri alaka bölgelerde bütün insanların sırtında otomatik tüfekler görülüyor. Bu bölgelerde serbest silah ve uyuşturucu satışı yapılan yerleşim birimleri mevcut. Hemen her 20-30 km. de bir arabalarımız bazen kabile mensubu sivillerce kontrol ediliyor. Akşam saatlerinde MİRANŞAH'dayız. Geceyi oradaki mücahitlerle konuşarak geçiriyoruz.

Ertesi sabah kamptaki Türk mücahitler toplandı ve konuşmalar yapıldı. Yaptığım konuşmada özellikle dış güçlerin oyununa gelinmemesini Türkmen, Özbek, Kazak gibi boy ayrılıklarının körüklenmeğe çalışıl-

dığını ve amacın Türk bütünlüğünün bölünmesine yönelik olduğunu belirttim. 60 milyonluk Türk halkının bu kutsal savaşta kalben kendilerinin yanında olduğunu söylediğim zaman atılan tekbir seslerini duymamızı isterdim. Arabistan gelen misafirlerimizin katkılarıyla bütün mücahitlere mükellef bir ziyafet çekildi.

Miranşah dağlık bir bölge. Ruslar bölgeyi sık sık bombalıyorlar. Azad Beg'in depolarının çevresinde Müceddidinin Hikmetyar'ın ve diğer partilerin depoları var. Doğrusu Peşaver'de her Türk boyundan gelen insanların, çok kötü şartlara rağmen Azad Beg'in çevresinde birleşmiş olduklarını görmek beni etkilemişti. Fakat MİRANŞAH'daki kampı ve depoları, silahları ve buradaki mücahitleri gördükten sonra her türlü engellemelere rağmen Azad Beg'in ne kadar büyük bir iş başardığını görmek sevincimi arttırdı. Bu mücadelenin geleceğine olan inancım pekişti ve güçlendi.

Ertesi gün tekrar Peşaver'deyiz. Buradaki mücahitlerle bir toplantı düzenleniyor. Mücahitler adına konuşan Şair Nefir kendi yazdığı bir şiirle bizlere hoş geldiniz diyor. Daha sonra ben, Orhan hoca ve Abdul Hakim Karı ekimiz konuşmalar yapıyorlar. Konuşmalar boyunca bu inançlı mücahitlerin yaptıkları sevgi gösterileri ve tekbir sesleri hepimizin gözlerini yaşartıyor. Bu arada dostumuz Orhan hoca konuşmasının tam ortasında Tanrı sizi korusun anlamına geldiğini zannederek "Huda Hafız" diyor. Bu ise Farsça "Allahısmarladık" demek. Herkes bittiğini sanırken konuşmasına devam edince gayet neşeli bir tablo ortaya çıkıyor.

Akşama doğru aldığımız bir haber bizleri çok memnun ediyor. Arabistan'dan gelen Türkistanlı ağabeylerimizden Polat Can eke "Kuzey Afganistan Vilayetleri İslâm İttihadi"nin devam eden merkez inşaatının ve yanındaki caminin kuruluş masraflarını karşılamayı kabul etmiş. Allah ondan ve bütün hayırseverlerden razı olsun.

Daha sonraki gün boyunca Azad Beg'den silah almaya gelmiş komutanlarla ve Türkiye'ye öğretim görmek üzere getirmeyi planladığımız yüksek okul öğrencisi ada-

yı mücahit gençlerle konuşuyorum. Tahsilli olsun olmasın bütün komutanların birleştiği ortak nokta şu: "150 yıldır Peştular bizi köle gibi gördüler. 10 yıldır bütün diğer milliyetlerden daha çok savaştık ve daha çok kayıp verdik. Hala bize karşı olan görüşleri değişmedi. Yine bizi yok kabul ediyorlar. Şimdi artık onlardan iyi niyet beklemekten vaz geçtik. Kendi bölgemizde kendi efendimiz olmaya kararlıyız. Afganistan'ın gelecek siyasi tablosunda hakkımız olan yeri alacağız" diyorlar. "Bize yardım veren hiç bir devlet yok, ama Yüce ALLAH bizle beraberdir" diye ekliyorlar. Bu arada kardeşimiz Mehmet Şahingöz Partinin tüzüğü, tarihçesi ve amaçları konusunda çalışmalar yapıyor. Kendisi bu konuları kısa bir süre içerisinde yayınlacağı için ben açıklamalarda bulunmayacağım.

Yarın gece Türkiye'ye döneceğiz. Sabah erkenden İslamabad'a doğru yola çıkıyoruz. İlk durağımız Türk Büyükelçiliği. Büyükelçi Baki İlkin Bey'le 1 saat kadar süren bir sohbetimiz oluyor. Daha sonra Pakistan'ın mülteciler komiseriyle bir görüşme yapıyoruz. Yaklaşık 1.5 saat süren görüşmeyi bir kaç cümleyle özetlemek mümkün. "Türkiye'den yardım aldınız mı sorumuzun cevabını şöyle veriyor yetkili: "Bizim için Türkiye dostluk açısından belki de en üst sırada bir ülke. Bu olaydaki yardım açısından soruyorsanız son sıralarda yer alıyor."

Gönderilen yardımların nasıl ulaştırıldığını sorduğumuzda "Pakistan bir federasyondur. Biz gelen yardımı merkezi Peşaver olan Bender eyaletine ulaştırırız. Dağıtım oradaki yetkililerin işidir" diyor. Mültecilerin ve mücahit merkezlerinin bulunduğu bu eyaletteki nüfusun ve idarecilerin hemen hepsinin Peştula olduğunu düşününce "Niçin Türklere yardım yapılmadığını, gelen yardımların yerine ulaşmadığını ve Türk partisine yönelik her türlü engellemelerin ve kötülüklerin sebebini kolayca anlıyoruz.

Gece boyunca, ikinci harpte Almanya'da Türkistan Milli Birlik Komitesi'nin üyeliğini yapmış değerli bir insanın, Azad Beg'in babası Dr. Varis Kerimi'nin misafiri oluyoruz.

Sabaha doğru saat 3.00. Tekrar görüşüp görüşmeyeceğimizi bilmediğimiz Azad Beg, Murat Argun, Dr. Abdul Cabbar ve diğer dostlarımızın düşünceli yüzleri. "21. yüzyılın Türklerin yüzyılı olacağı" inancının fedailiğini yapan bu inanç yumaklarından ayrılmak çok zor. Allah onları korusun.

Hüzünlü bir vedalaşma. Kalplerimiz sımsıcak duygularla yüklü. Konuşmak gereksiz. Elveda Pakistan. Merhaba Türkiye.

İslâm Kültür ve Medeniyetinde Türkistan

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı

Cihangir Asya ordularını kuranlar, onları dünyanın dört bir yanına sevk eden destanî Türk kahramanları Oğuz Han, Mete Han, Bilge ve İstemi kağanlar bu topraklarda yükselmişler, millî varlığımızın mayasını oluşturan abidevî eserler bırakmışlardır.

TÜRKİSTAN dil ve edebiyatımızda daha ziyade Türklerin yaşadığı ülkeler anlamına kullanılmıştır. Türk tarih ve coğrafya literatüründe ise; Orta Asya'da, güneyde Gürgân Irmağı, Horasan dağları ile Hindikuş Dağları, Doğuda Türkistan'ın klasik doğu sınırları Ural Dağları ile çevrilmiş 6.500.000 km²'lik çok geniş bir kara parçasının adıdır. Bu bere-

ketli ve münbit topraklar Orta-Asya'nın bir bakıma kalbini oluşturmaktadır.

Tarihin derinliklerinden bir çağlayan gibi bir ebede doğru akıp giden Türk milleti bu topraklarda zuhur etmiş ırkî ve millî meziyetlerini tamamladıktan sonra yine bu topraklarda tarih sahnesine çıkmış ve milletler camiasında şerefli bir yer almıştır. Artık bundan

sonradır ki: Çin seddinden, Ural ve Altay Dalarına kadar uzanan bu geniş Asya bozkırları ve onun mavi gök kubbesi, Türk cengâverlerinin nal ve kılıç sesleriyle inleyip durmuştur. Cihangir Asya ordularını kuranlar, onları dünyanın dört bir yanına sevk eden destanî Türk kahramanları **Oğuz Han, Mete Han, Bilge ve İstemi Kağanlar** bu topraklarda yüksel-

Şah-ı Zinden
Mausoleum
Kadızade Rumi
15 th Century

mişler, yine bu topraklardan gelecek nesillere bakmışlar ve milli varlığımızın mayasını oluşturan abidevi eserler bırakmışlardır.

Bu bakımdan Türkistan tarihin ilk çağlarından beri dünya siyasi ve askeri dizginini elinden tutmuş ve büyük olayların gelişmesine yön vermiştir. Öyleki Türkler bu büyük misyonları ile Asya'nın hemen her devirde Avrupa'ya üstünlüğünün âdetâ simgesi olmuşlardır. Onların bu üstünlüğü, kendisinden önceki Türk devletlerine göre çok daha muhteşem bir imparatorluk kurmuş olan Osmanlılar sayesinde nerede ise yirminci yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.

Türkistan'ın insanlığın mukadderatı ile ilgili bir diğer özelliği daha vardır. Engin denizlerin ortasından kopup gelen büyük dalgalar gibi, Türkistan denizinde de zaman zaman şiddetli fırtınalar esmiş ve bu denizin büyük dalgaları eski dünya kıtalarının en ücra bölgelerine kadar ulaşmıştır.

Evet, Türkistan sanki insan vücudunun kalbi gibi O'da Asya Kıtası'nın çok güçlü bir kalbi olmuş ve asırlarca dünyanın dört bir

bucağına Türk varlığını pompalayıp durmuştur. Böylece Türk varlığının göçü ve onların Eski Dünya kıtalarına seferleri asırlarca devam etmiştir.

Ana yurttan kopan bu Türkler, dünyanın çeşitli iklim ve coğrafi bölgelerinde bir çok devlet ve imparatorluklar kurmuşlar dil, din ve etnik bakımdan tamamen farklı birçok milletleri idare eden lider bir millet olmuşlardır. Emeviler ve Abbâsiler'e karşı, Selçuklular ve Osmanlılar gibi iki muhteşem imparatorluk kuran, Kınık ve Kayı boyları da yine Türkistan'ın bu bereketli topraklarından koparak Orta Doğu ve Anadolu'ya gelmişler eski hilâfet ülkelerinde çok daha muazzam birer imparatorluk kurmuşlardır. Bu büyük ve kendine has müstesna bir oluşumdur. Dünyanın hiç bir coğrafi kıtası ve hiç bir milleti için böyle bir olumsuz söz konusu değildir. Hadislerde bir kısım nehirlerin bereketine işaret olunarak onların köklerinin cennette oldukları söylenilmiştir. İşte kökü cennette olan bu nehirler misâli Türkistan'ın bereketli topraklarından kaynayıp gelen Türk-varlı-

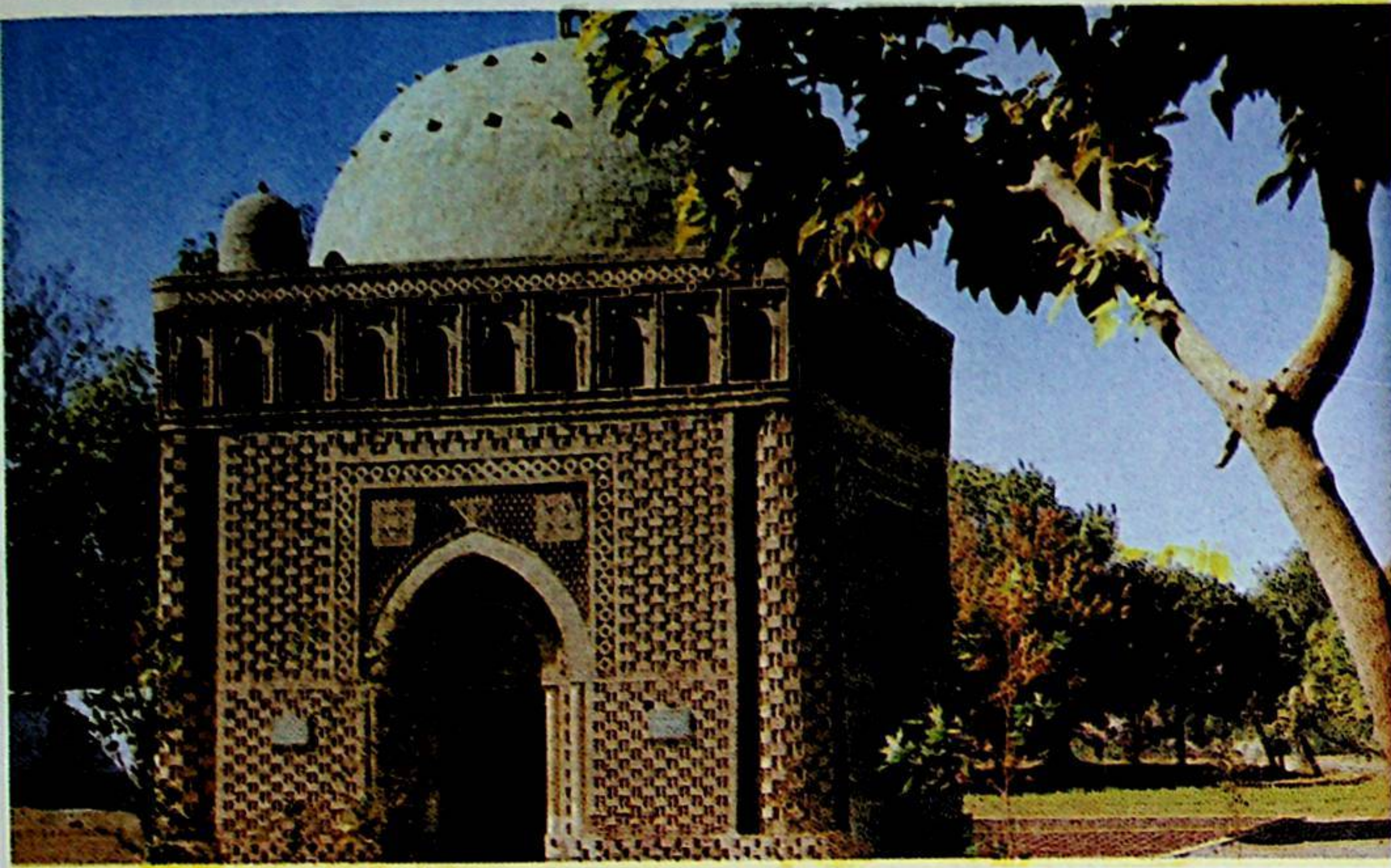
ğı nehri insanlığın hayrına büyük nizamın tesisi için asırlarca akıp durmuştur.

Ne ilginçtir ki: Türkistan'ın kendine has iklim, coğrafi çevre ve tabiat şartlarının meydana getirdiği, cennet nehrinin yağız çehrelili tunç yüzlü, heybetli insanları, sanki yer yuvarlağını bir portakal gibi elinde tutan bu demir kuşaklı cihan pehlivanları Türk Hakanları, Hz. Peygamberin hadislerine de mazhar olmuşlardır. Kendilerini insanlığın hayrına adayan bu Türkler için Hz. Peygamber "Türkler size dokunmadığı sürece sakın sizde Türklere dokunmayınız" demiş ve sadece Araplara, İslâm alemine değil belki bütün insanlığa ilâhi bir mesaj vermiştir.

Türk ve Dünya tarihi için böylesine önemli olan Türkistan'ın İslâm Kültür ve medeniyetinde de müstesnâ ve kendisine has şerefli bir yeri vardır. Şimdi biz şerefli mâzimizin tarihe intikal eden altın sayfalarını açalım ve bu medeniyetin tezahürlerini okumaya çalışalım.

Şu bir gerçektir ki: Hz. Peygamberin vefatını müteakip girişilen fetih hareketleri ve kazanılan

Buhara
İsmail Samani
Medresesi

büyük zaferler sayesinde Arap İslâm İmparatorluğunun sınırları Türkistan bozkırlarından, Atlas Okyanusu sahillerine kadar yayılmış ve İslâmiyet zamanla bu kadar geniş sahalarda yaşayan ve birçok millet ve memleketin yegâne, müşterek dini ve kollektif kültürü olmuştur.

Daha ziyade bir patlama olarak nitelendirebileceğimiz, özellikle Halife Hz. Ömer devrinde girilen İslâmi fetih hareketleri sayesinde İslâm hâkimiyetinin doğu sınırları bu ilk hamlede, İranlılarla Türkler arasında geleneksel bir sınır olan Ceyhun Nehri'ne kadar uzanmış bulunuyordu.

İŞTE asıl bundan sonradır ki; Türkistan ve büyük Türk varlığının dini ve kültür hayatında çok köklü değişiklikler yapacak olan yeni bir devir "yani İslâm Devri" başlamıştır. Bu yeni dönemin en canlı en hareketli devrelerini milâdi VII ve X. asır arasında kalan üç asırlık büyük bir zaman dilimi teşkil etmektedir. Bu büyük devrenin sadece İslâm Kültürü ve Medeniyeti bakımından değil Türkistan tarihi, bu topraklarda kurulan büyük İslâm kültür ve medeniyeti hatta bundanda öte dünya siyasi tarihi bakımından da her türlü takdirin üstünde fevkalâde önemli

bir yeri vardır. Zira dünya siyasi ve ekonomik konjektürünün değişmesine sebep olacak bir çok köklü değişme ve gelişmeler işte bu üç asırlık zaman dilimi içinde vukû bulmuştur. Yine bu gelişmelerin sonucu zinde, dinamik, Müslüman Türk unsuru bir kere daha tarih sahnesine çıkmış ve Orta Doğu'nun bütün siyasî, dinî vektisadi dengelerini allak pullak etmiştir. Artık bundan sonradır ki İslâm Milletleri tarihinde bir "Müslüman Türkler" devri başlamıştır.

Arap fetihleri ile birlikte pek tabii olarak Türkistan'a giren İslâmiyet ve onun vücuda getirdiği büyük kültür ve medeniyet hamesi bu bereketli topraklarda çok daha müsait bir ortam bulmuştur. Başta Buhara, Semerkant, Taşkent ve Kaşgar olmak üzere Türk Dünyası'nın daha birçok şehirleri kısa bir zaman sonra İslâm kültür ve medeniyetinin göz kamaştırıcı birer merkezi haline gelmişlerdir. Öyleki tarihin hemen her devrinde Türklüğün hakim karakterini taşıyan bu şehirler Bağdat, Şam, Kahire gibi klasik İslâm Kültür ve Medeniyetinin diğer parlak merkezleri ile fevkalade rekabet edecek ve boy ölçüşecek bir seviyeye ulaşmıştı.

Türkistan'ın İslâm Kültür ve

Medeniyetinde zirvede olduğu bu muhteşem devirler için bir şair şöyle demiştir:

"İslâm âlimleri bir dolunay gibi (doğmuşlar)dı. İşte bu dolunayların gök kubbesi Türkistan semaları olmuştu.

Eğer dünyayı murad edersen (bir baksana aradığın) izzet ve ikbâl oradadır. Onlar Türkistan'da sağlam temeller üzerine yükselmişlerdir.

Ya Hanif Dini (gerçek İslâm'ı) ararsan yine onu Türkistan'da bulursun. Onun temel karakteri insanlara iyilik ve hidâyettir.

İşte Türkistan müslümanların din ve dünya için özlemini çektikleri bir vatandır. Devirler bu vatanın fazilet şarkılarını söyleyip durmaktadır."

YUKARIDA Türkistan şehirlerinin klasik Arap şehirleri ile ilim ve fazilette boy ölçüşebileceğini söylemiştik. Hattâ bazı hallerde bu şehirlerin, İslâm Kültür ve Medeniyetinin ilk filizlerini verdiği Orta Doğu şehirlerini fersah fersah geride bıraktığı görülür. Bu hayırlı gelişmelerin en uygun misalini, aklî ve naklî ilimler teşkil etmektedir. Bilindiği gibi, Kur'an-ı Kerim'den sonra bütün müslümanlar yegâne müraca-

at kaynağı olan ve klasik İslâmi ilimlerin Tefsir, Fıkıh, Hadis gibi temeli ve peygamber hayatını bütünü ile en iyi bir şekilde ortaya koyan hadislerin asıl merkezi Mekke ve Medine'dir. Konuşulduğu ve münakaşa edildiği yerler ise Mısır, Şam ve Bağdad gibi şehirlerdir. Fakat şurası şayanı takdir bir husustur ki, bu sahalarda en muazzam eserlerin telif edildiği yerler Buhara, Semerkant, Tirmiz, Nese, Taşkent gibi Türkistan şehirleri olmuş ve bir çok kıymetli eserler buralardan yetişen alimler tarafından yazılmıştır.

Meselâ, Hadis ilminin zirvesinde olan Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünn-i Tirmizi, Sünn-i Nese-i gibi bu sahanın en kıymetli, en doğru, en mükemmel daha bir çok otantik kitapları Türkistan'ın bu müreffeh şehirlerinde ve uluslararası haklı bir şöhrete kavuşmuş olan büyük İslâm ve Türk alimleri tarafından yazılmıştır. Bunlar ilim dünyasında kimsenin müstağni kalamayacağı eserlerdir. O kadardır ki aradan asırlar geçtiği halde onları aratmayacak yeni eserler daha yazılmamıştır. Yapılan bütün çalışmalar şöyle veya böyle bu âbidevî eserleri şerh ve tasniften ibarettir.

Türkistan'ın İslâm Kültür ve Medeniyetine kazandırdığı sadece bunlar değildir. Hepimizin bildiği gibi Aristo Felsefesini, İslâm dünyasında anlaşılabilir bir hale getiren büyük mütefekkir Türk asıllı Muhammed b. Tarhan b. Uluğ el-Farabî'dir (870-950). İslâm Kültür ve Medeniyet terazisinin bir kefesine Farabî, diğer bir kefesine ise Farabî'den önce gelen İslâm filozof ve mütefekkirleri konulsa eminimki Farabî'nin kefesini çok daha ağır basacaktır.

Diğer taraftan Türkistan'da yetişmiş ve İslâm kültür ve fikir hayatının büyük mimarları arasında olan Farabî (öl.950) İmam-ı Mâtürîdî (öl. 333/944) gibi daha Türk asıllı bir nice alim ve fikir adamları, İslâm dünyasının uzun asırlar ilim, fikir ve rasyonalist

düşünce hareketlerinin önderleri olmuşlardır. Her türlü dini taassup, fanatizm ve aşırılıkların karşısında ve orta yolun temsilcileri olan bu soylu Türk âlimleri, Kur'an'ı Kerim'in, Ümmet-i Vasat diye tavsif ettiği büyük meziyeti özünde toplamışlar böylece, hem birleştirici hemde bütünleştirici olmuşlardır.

Milyonlarca kimse hem kendi devirlerinde hemde daha sonraki devirlerde hatta zamanımıza kadar onların açtıkları yoldan yürüyerek huzur ve aydınlığa kavuşmuşlar, dolayısı ile akıl, düşünce ve mantık sistemlerini fikir ve mefhum anarşisinin boğucu girdabından kurtarabilmişlerdir. Meselâ İmam-ı Mâtürîdî'nin İslâm İlahiyatının sistemleştirilmesi ve formüle edilerek en makul şekilde ifade edilişi yolunda ortaya koyduğu fikir ve görüşler bugün bile geçerliliğini sürdürmektedir. İslâm İlahiyatında onu aşan ve yeni yeni Sünnî görüşler geliştirilmemiştir. Esâsen buna artık ihtiyaçta duyulmamıştır.

Hadis ilminin zirvesinde olan, sahanın en kıymetli, en mükemmel ve daha bir çok otantik eserleri uluslararası haklı bir şöhrete kavuşmuş olan büyük Türk âlimleri tarafından yazılmıştır.

TÜRKİSTAN'ın İslâm Medeniyetindeki bu müstesna yeri sâdece İslâmî ilimlere has da değildir. Onun Matematik, Astronomi, Tıp vs. gibi müsbet ilimlerde de çok müstesna bir yeri vardır. Biz bu büyük gelişmelere pek tabi olarak Türk Dili ve Edebiyatı'nı da ilâve etmek isteriz. Meselâ, Uluğ Bey'in, Semerkant'taki idaresi (1400-1440) Türkistan'daki İslâmî kültür hareketinin en canlı devrini teşkil etmektedir. Duvarında "ilim tahsil etmek erkek ve kadın her müslümana farzdır" hadisinin yazılmış olduğu Buha-

ra'daki medrese ile Semerkant medresesi cümledendir. Burada dini ilimlerden başka Kadizade Rûmî tarafından astronomi de öğretiliyordu. Uluğ Bey tarafından yaptırılmış olan rasathane büyük işler görmüştür. Başta Uluğ Bey olmak üzere diğer ilim adamları tarafından yıldızların hareketleri burada tetkik edilmiş "Heyet cetveli ve yıldızların fihristi" de onun adına tanzim edilmiştir. Bu eser Orta-Çağlardaki astronominin en son sözü olmuş ve bu ilmin teleskop icad edilinceye kadar erişmiş olduğu son mertebesi sayılmıştır. Bu medresenin en büyük alimlerinden biride Ali Kuşçu idi ki Uluğ Bey ona "oğlum" diye hitap ediyordu. Müsbet ilimler dil ve edebiyattaki bu gelişmelerde o devirde herkes haklı bir gurur duymakta idi. Nitekim kudretli şair Sekkâki, Uluğ Bey'e şöyle hitap etmiştir:

"Hakanım Benim gibi bir Türk Şairi ve Senin gibi bir ulu Sultanın tekrar dünyaya gelmesi için felek daha çok deveran edecektir."

Halbuki bunlardan çok daha önce bizim Kaşgarlı Mahmud'u zikretmemiz gerekmektedir. Milli kaynaklarımızın âbidevî eserlerinden biri olan "Divanü'l-lugat et-türk"ün yazarı Mahmud ayar bir ummandır. Türk dili Türk Kültürü ve edebiyatı hakkındaki bu muhteşem eseri ile sadece kendi devrinin değil gelecek nesillerin dahi minnet ve şükranını kazanmıştır. Büyük Atatürk'ün "Ne mutlu Türküm diyene" şeklinde ifade ettiği Türklük gurur ve şuurunu bütün iliklerine kadar varan bir heyecanla hisseden bir Türk milliyetçisidir. Türk milletinin tarihi misyonunun ne olduğunu çok iyi bilmekte ve eserinde bunu en yüksek bir ruhla ifade etmektedir. O bu haliyle sanki Orhun Abidelerine Türkün silinmez şahsiyetini kazdıran ve yazdıran semavi Türk Hakanlarının zamanındaki

en ulu bir temsilcisi olmuştur.

Diğer taraftan Türkistan'daki bu köklü ilmî ve ebedî gelişmeler, kültür ve sanat eserlerinede yansımıştır. Başta Buhara, Semerkant, Taşkent olmak üzere Türkistan'ın bütün büyük şehirleri hatta köy ve kasabaları İslâm medeniyetinin olgun meyveleri olan camiler, mescidler, ribatlar, hanlar, hamamlar, kervansaraylarla süslenmiştir. İslâm kültür ve medeniyetinin Türk damgalı bu muhteşem eserleri bütün felaket ve helâket asırlarına meydan okuyarak zamanımıza kadar gelmişlerdir.

MESELÂ en çok bozkır imparatorluklarından birini kuran cihangir Türk hakanı Timur, Semerkant'ı imar etmeye büyük önem vermiş oraya fethettiği memleketlerden bir çok alim ve sanatkârlar getirmiştir. Timur, Semerkant'ın etrafına inşa ettirdiği yerleşim merkezlerine Dimaşk, Mısır, Şiraz, Sultaniye gibi büyük şehirlerin ismini vermiştir. O, böyle yapmakla bir çok cami, medrese, imaret, köşk ve saraylarla süslediği adeta yeniden kurduğu semerkant'ın diğer şehirlerden çok daha müreffeh ve üstün olduğunu bilfiil göstermek istiyordu. O kadar ki koca Türk Hakanına göre İslâm dünyasının diğer ilim ve kültür merkezleri Semerkant'ın yanında ancak bir köy ve kasaba kadardı.

Geliniz görünüz ki Türk Hakanının haddinden fazla önem verdiği, imar ettiği muhteşem kubbelerle süslediği bu altın şehre Hafız Şirazi, bir pul kadar bile kıymet vermemiş, onu, sevgilisinin küçük bir benine feda etmiştir. Şirazi Semerkant'ı bahşiş olarak verirken şöyle demiştir:

“Bizim gönlümüzü çalan o Şirazi nazlı Türk dilberinin yüzündeki bene Semerkant'da, Buhara'da feda olsun!”

Semerkant'ın yok yere hediye edilmesine bizim büyük şairimiz aynı zamanda Nafiz'in hayranı Yahya Kemal'de katılmıştır. Yalnız o Semerkant'ı bir bene değil de belki daha ucuza yani salına

salına süzülüp giden ve seyrine doyamadığı gönül sultanının yürüyüşüne feda etmiş ve şöyle demiştir:

“Ey Rûm'un revânında görürsem
ben dilârâyı
Revânına revân kılam
Semerkand'ü Buhara'yı”

Şimdi biz, Türkistan'ın İslâm kültür ve medeniyetindeki yeri konusundaki bu makalemize son vermeden önce çok önemli bir gerçeği daha dile getirmek istiyoruz. Oda Anadolu Türk ve İslâmlığı ile Türkistan Türklüğü ve İslâmlığı'nın özellikleri meselesidir.

HEMEN şunu itiraf etmeliyiz ki; Anadolu ve Balkanlar'da geçen Türk İslâm Kültür ve Medeniyetinin, Türkistan'a Anayurda çok büyük bir minnet ve şükran borcu vardır. Anadolu'da, Balkanlar'da hatta şanlı ecdadımızın mübarek ayaklarının ulaştığı her coğrafi mekânda geliştirdikleri kültür ve sanat eserlerinin han hamam ve kervansarayların ilk filizleri Türkistan'da atılmıştır. Anayurttan getirdiğimiz ve kültür mirasımızın bir nevi “genleri”ni oluşturan bu tohumlar buralarda neşvü-nema bulmuş, dal budak salarak millet varlığımızı temsil eden koca bir çınar olmuşlardır. Hatta İslâmiyet bile Anadolu'ya Arabistan'dan değil Türkistan'dan gelmiştir. İslâmiyet önce Türkistan'a ulaşmış ve Türkler tarafından büyük bir hüsnü kabule mazhar olmuştur. Türk yurtlarında esen bu ilâhî hidâyet fırtınası Türk'ün milli meziyetleri ile kaynaşmış, onlarla birleşmiş ve Türk Milleti'ne yeni bir atılım gücü, bir dinamizm kazandırmıştır. Dünyada İslâm Dini esprisine bu kadar kolay ve kendine bu kadar güzel adapte eden başka bir millet hemen hemen yoktur, İslâmî kavrama ve yaşama tarzı Türk Milleti'nin sosyal hayatında geleneksel bir hüviyete kavuşmuş ve onun kültür ve medeniyetinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ancak bundan sonradır ki daha öncekilerden çok daha belirgin özellikleri olan Türk İslâm kültür ve medeniyeti doğmuştur.

İşte İslâmiyet Türkistan'da böylesine hayati bir merhale, bir olgunluk devresine ulaştıktan sonra yine bizim cedlerimiz yani akıncı Türkler vasıtasıyla Anadolu'ya gelmiş ve beraberinde Türklük ruhu ve bir cihan hakimiyeti mefkuresini getirmiştir.

Bilindiği gibi Türk Milleti hareketli hamleci bir millettir. Zaman zaman yeni yeni ufuklara doğru ilerlemiş yeni iklimlerden geçerek çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Dünyada sırf kendi isteği ve bir vatan bulma arzusu ile yeni yeni iklimlere göç eden ve çok geniş bir coğrafyaya yayılan başka bir millet yoktur. O ruhla Anadolu'ya gelmiştir. Geldiği bu yeni toprakları hem İslâm'ın hemde Türklüğün yurdu olsun demiştir.

Nitekim öylede olmuştur. Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşmasında baş döndürücü bir şekilde çalışanlar, yani “Gaziyanı rumlar”, “Bacıyan rumlar”, “Ab dâlânî rumlar” ve bütün bunlara ruh ve heyecan veren Horasanlı Alp Erenler ve daha bu fazilet mücadelesinin sayısız kahramanları ve bütün bunlararuh veren, ılık saba rüzgârları hep Türkistan, Ana yurt bozkırlarından Anadolu yaylalarına esmişler, yeni bir nefes, yeni bir ruh ve iman gücü getirmişlerdir.

Bu bakımdan Türkistan bu bereketli topraklarda, dün tarihe yön veren cihan hükümdarları, büyük Türk varlığını ana yurdu olduğu gibi bu günde o şanlı ecdadımızın neslinden gelen asıl torunlarının vatanıdır. Anadolu'da yaşayan millî varlığımızın belki iki katı bir unsuru yine bu topraklarda yaşamakta ve şerefli mazilerinin istikbale mutlu bir hatırası bir uzantısı olarak devam edip gitmektedirler. Anayurdun bu yağız bekçileri, cennet nehrinin insanları Gazneli Mahmut, Tuğrul Bey ve Osman Gazi'den kalanlar ve o bereketli toprakların kıyamete kadar bekçileri olacaklardır. Fakat şurası unutulmamalıdır ki dün olduğu gibi bugünde onların himmetleri, duaları bizimle ve Türk Milleti ile beraberdir. Bu her zaman böyle olmuş ve yine de böyle olacaktır.

Azerbeycan Mektubu

Oktay Türkoğlu

Yazıya başlamadan gabah bir neçe söz demeliyik; yazıh ki Türkiye'de ister ohumuş, ister son iller'de çoh sayıda Güney Azerbeycan'lı ile üzüze gelen polis ve emniyet teşkilatı mensupları bizlere İranlı deyirler. Ve hâtta biz Azerbeycanlıyih dediyimizde, Soviyetlerden mi yohsa, İrandan mı. Cevabında Güney Azerbeycan dediyimizde çoh yalnız bir tavırla desenize İranlıyih.

Halbuki biraz özlerine zehmet veribde düşünseler görerlerki biz Azerbeycanlılar zorla ikiye ayrılmış Türk milletinin parçalarıyız. Olsa olsa ancak sözünü eddikimiz iki ölkenin vetendaşı sayılırh ki, bu da kanunî bir iştir ve herkes istediği zaman ayrı bir ölkeye gederek bu ölkelerin vetendaşlığından çıhar. Fakat heç bir zaman öz milletinden gopabilmez.

Umumiyetle Türk boylarının hammısında olduğu kimi Azerbeycan Türkleri de ne tek Dünya'ya hatta öz milletinin diğer parçalarınında özünü o cür ki gerek tanıdabilmemiştir.

Elbette bunun çok illetleri vardır. Ancak bunlardan biri ki, biz Güney Azerbeycanlılar yahından bağlayır siz esir ve esir olmayan Türk gardaşlarımıza yazacağız.

Yüz illerdir türlü hilelerle Türk düşmanlığı güden Farslar (Acemler) kültür düzeyleri Türk kültürüne erişemediğinden içlerine girmiş Türkleri eridemediler. Ancak bu gerçeği de demeliyik ki; bazı Türkleri değişik vaidlerle alabildiler. Fakat asıl istediklerini heç bir zaman gerçekleştirilemedi. Sonunda İngiliz uşaklığı yapan Rıza Şah ve tümbetin düşmüş oğlu İran adı altında bu günkü İslâm Cumhuriyetinde yaşayan bütün milletleri ve kavimleri Farslaştırmah istedi ve bu iş içinde, millet-

lerde çoh mühim bir unsur olan Dil'i kullandı. Hayallarınca Fars dilini resmî ilân etmekle ve Azerbeycan'da bebekleri analarından alıp yedi yaşına kadar kreş'de sahlamakla bunu başaracahdılar. Ancak bu plân tutmayınca bu defa medreselerde Türk Dili danışılmasın dediler ve para cezası goyuldu.

Kitaplar, hele Tarih kitapları milli kitapları şehname gibi yalanlarla dolduruldu. Çocukluk yıllarından indiyecen heç unutulmediğim o yalanlardan biri Alp Tekin'in İran sarayına gulam (köle) olarak alındığı, daha sonra liyâkatı sayesinde sultanlık mertebesine getirildiğidir.

Hanı kim demiş her şeyin bir sınırı olmalıdır. Yalanı da bu kadar büyük atan olsa olsa İranlı olur. Dünyanın harasında bir gulamın (kölenin) sultanlık mertebesine getirildiği görülmüş. Ancak Farslar (= Acemler) bu cür yalanlarını yetinmeyip Türk insanını Fars laştırabilmek için tilkü sıfatına girerek İran'da okumuş ve aydın Türkler'i türlü yollarla, kimisine makam kimisine rahat bir hayat vadiyle eritmeğe çalışıbdır. Fakat bu siyasetin neticesinde çoh teessüfle demeliyik ki İran'da yaşayan Türkler bezi hususiyetlerini itirerek yozlaşmışlar, ancak Farsların istedikleri yine de olabilmemiştir. Ve halâ Azerbeycan Türklüğü ile iftihar eden bir ölkedir.

Bu eritme siyasetinin kötü tesirlerinden belke de lap mühimmü, Azerbeycan'daki hadiselerin öz yazıcıları tarafından bele İran'a mâledilmesidir. Elbette bu sinsi ve kurnazca bir yönlendirme neticesinde olmuştur.

Çoh teessüfle demeliyik ki yazıcılarımız Acem (Fars) gözlüğü ile meselelere bahırlar.

Hörmetli Azerbeycan şairi Bahtiyar Vahapzade'nin söyledikleri kimi "Aydınlarımızda Fars ve Arap besteligi vardır" onlar, Bakı (Baku) şehri yahınındaki "Avşaran" yarım adasına "Abşuran" deyirler ve anlamını bele yazırlar. Farsça'da "ab" "su" demekdir "sur" ise "Huz" anlamına gelir. Halbûki bu adın "Avşar" boyu ile ilgisi daha çohdur. Yeri gelmişken Farsların Güney Azerbeycan'ın baş şehri "Tebriz" ile de ilgili

uydurmalarını sizlere bildirek. Onlara göre bu şehrin adı Farsça "Teb" yani "ateş" ve "riz" "dökülmekten" gelmiştir. Ve bunu özgelere de kabullandırmah için bu hikaye uydurmuşlar. Göya Harunelreşid'in hatunu heste imiş ve ateşi bu mıntıkada tökülmiş onun içinde burada şehir düzeldirilmiş ve adına da bu ad verilmiş. Halbuki Tebriz'in adının hardan geldiği en çok münagişe edilen bir meseledir.

Bu şehirde yaşayanlar özleri "Tebriz" söylerler. Bu ad Türkelindeki "Termiz"e çoh benzemektedir.

Acemler bu kadarı ile de galmayıb işi tahin ve hakarata kadar kötürürler. ve Tebriz'in bir mahallesinin adı olan "Ahmagaya"yı adından da belli olduğu kimi "Akan Kaya" anlamında Azerbeycan Türkçesidir. "Ehmediyye" yapmışlar ve bu sözlük Arap dilinden Farsça'ya geçmiş "solak" anlamına gelir.

Bunlar çohatmak mümkündür. Ancak, ohuyanı yormamah için daha çoh misâl vermekten kaçırırh. Fakat Türkiyeli Türklerin (dövleti ile vatandaşı ile herkesi) diggtını çoh möhüm manavi bir değere çekmek istiyirih. T.C. sınırları aşiyinde yaşayan Türkler, Türkiye'yi özlerine dayah ve Türk'ün beşiyi olarak çıhan insan Türklük'ten çoh müslümanlığı öne sürünce ilk rahatsızlığı his edirler. Hörmetli şair ve yazarımız Terbizli Ali'nin dediği kimi, biz dörtbin yıldır Türküz.

Yazımın burasında çoh değerli Türkolog hocalarımızdan bir ricamız olacah. Umumiyetle İranlılar tarih boyunca Azerbeycan'da meydana gelen hadiseleri özlerinin kimi gösterirler. Halbûki yazdıhlarının çohu oradaki Türk ayah izlerini inkâr etmek için uydurulmuş ve yalan sözlerdir. Bu yalanlara hem bir misâl, hem de Türk bilim adamlarının araştırmalarının araştırmalarını gözlediğimiz "Babek" in hareketini örnek vereceğiz.

"Babek" Azerbeycan Türkleri için tarihî bir gahramandır. Ve onların özge milletlere garşı istik-

lâl savaş bayrağını götüren bir gahramandır.

"Babek" in verdiği mücadele artık tarihe garişmiştir ve Azerbaycan'da kimse bunu bir eksiklik olarak görmez. Zaten o zaman düşman hangi din ve ideoloji adı ile Azerbaycan'a hamle edse idi Babek o düşmana karşı vateninin istiklâl savaşını verecektir.

Yazık ki - Türkiyeli soydaşlarımız hele de eski Arap - Fars zihniyeti ile Azerbaycan meselelerini anlar kimi değerlendirirler. Babek'in mecusi olduğu söyleyip,

İslâm'a karşı mücadele verdiği içinde Türk olamayacağını gaba-ha çekirler.

Halbuki, Abbasilerin hükümdarlarının gumamdanıdır Afşın. Türkiyeliler tarafından kabul edilir Afşın'ın Türklüğü ise Azerbaycanlılar için halâ su götürür.

Bu sebepten Babek'in Türk olub olmadığı, millî şuuru yüksek derece olan, dinî taassubları bir tarafa bırakan ve aynı zamanda Azerbaycan meselelerini çoh yahşı bilen bir bilim adamı tarafından araştırılmalıdır.

Terbiz-1989

DİPNOTLAR

1) Babek-Hicri 200-223 arası aşağı yukarı, 1200 yıl gaba-h Abbasilere karşı Azerbaycan'ın istiklâl mücadelesinin başını çekmiştir.

2) Afşın-222 savaşlarında Babek'in güçlerini mağlub eden ve bunun karşılığında 223'de Mü'ttesem'den 20 bin dirhem alan bir gumamandır. Ancak, bu savaşlardan gaba-h Babek'i Öz tarafına çekmek eski Sasanileri diriltmek istemişse de Babek Azerbaycan istiklâliyetinden el götürmemiştir.

Köngül !

Köngül sen munçalar nege
Kişenler birle dostlaşdın?
Ne feryâdın, ne dâdın bar,
Neçün sen munça sustlaşdın?

Hakaret dilni ağrıtmaz,
Tübenelik mengi ketmesmi?
Kişenler farçalanmas?
Kılıçlar endi sınmasmı?

Tirixsen, ölmegensen,
Sen de âdem, sen de insansen;
Kişen kiyme,
Boyun eğme,
Ki sen hem hür tuğulğansın!

Gönül!

Gönül sen bu kadar neden
Zincirler ile dost oldun?
Ne feryâdın, ne çığlığın var,
Niçin sen bunca sessiz oldun?

Hakaret gönlü ağrıtmaz,
Aşağılık büsbütün gitmez mi?
Zincirler parçalanmaz mı?
Kılıçlar şimdi kırılmaz mı?

Dirisin, ölmemişsin,
Sen de adam, sen de insansın;
Zincir giyme,
Boyun eğme,
Ki sen hem hür doğmuşsun!

ÇOLPAN

7 Ağustos 1922

Taşkent

Açıklama: Çolpan modern özbek şiirinin en büyük şairi olan Abdülhamit Süleyman'ın mahlasıdır. 1897 yılında Türkistan'ın Fergane vilayetinde Andican şehrinde doğan şair Çolpan 1938 yılında Stalin'in "Aydınları Temizleme" kampanyası sırasında tutuklanmış ve aynı yıl içinde şehit edilmiştir. Yine Stalin devrinde tutuklanan ve akibeti meçhul olan Kazak şairi Mağcan Cumabayoğlu ile Özbek şairi Çolpan Türkistan Türk şiirine milli ruhta içli (lirik) şiirler kazandırmıştır. Eserleri hâlâ Sovyet hükümeti tarafından yasaklanmış olmasına rağmen, Türkistan Türkleri tarafından el altından okunmaktadır. Çolpan'ın "Gönül" adlı yukardaki şiiri Sovyet devrinin ilk yıllarında yazılmıştır. Şair bu şiirinde Türkistan Türklerini esâreti kabul etmemeye çağırıyor. Bu şiir Çolpan'ın 1926 yılında yayımlanan Tang Sırları adlı üçüncü şiir kitabından alınmıştır.

Süleyman Çolpan

Hüseyin Özbay

1938'de Batı Türklüğünün büyük insanı M. Kemal Atatürk Hakk'ın rahmetine kavuştu. Türkiye ve bütün Türklük dünyası üzüldü, ağladı. Yine 1938'de Türkiye'den binlerce kilometre uzakta, mukaddes Türkistan topraklarında iki kahraman öldürüldü. Duyanlar, bilenler belki gizli gizli ağladı, ağıtlarını içlerine döktü. Kurşuna mı dızıldılar, boğulup bir tarafa mı atıldılar, işkenceyle mi can verdiler, yoksa ipte mi sallandırıldılar; bilmiyoruz, bilemiyoruz. Tek başlarına, şerefli bir hayatı, gerçekten kahramanca bir mücadeleyi geride bırakarak "garibâne" ölüme giderken ne düşündüler, son sözleri ne oldu; bilmiyoruz, bilemiyoruz.

Her ikisi de Türklük dünyasının geniş yürekli, duyan, düşünen, seven evlâtlarıydı. Türklük dünyasının yakın ve trajik tarihinin iki sembolü. Vatandan atılan, istiklâl ve hürriyet mücadelelerinde "en olmaz" haksızlıklara, zülme ve yok edişe mahkûm edilen milyonlarca Türk'ten ikisi de onlardı. Düşünür, sanatkâr, "Cedit cereyânı"nın dört başı mamur iki münevveri; şâir, hikâyeci, mütercim ve tiyatrosu yazarlardı.

Bizim vatanımızda Türklük dünyasının iki kahramanı ve mazlûm evladı, pek bilinmedi. Türklük dünyası, bilhassa yirminci yüzyılın başlarında, o kadar büyük parçalanmalara, trajik mühâcerâta; açlık, yokluk ve ölümlere uğradı ki bunları değil takip etmek, hissetmek bile zorlaştı. Büyük deprem duygusu gibi şok felâketler bizi sersemletti de onlara, ağlayamadık bile. Evlerde, câmilerde, türbelerde, bayramlarda mâlûm ve meçhûl şehitlerimizin ruhları için yeteri kadar Fâtiha bile okuyamadık, doya doya içlenemedik bile.

Milyonlarca gibi bu iki "Uluğ Türkistan dâvası"nın kahraman mazlûmlarının hayatları, mücadelesi, inanç ve niyetleri, yeterince yazılmadı, yazılamadı. Yeryüzünde insanlığın bilmesi, paylaşması gerekli büyük trajik hâdiselerin, şahitlendirilmesi, sanatçılar eliyle ebediyen ruhlara, duygulara ve zihinlere iletilmemesi, ne büyük kayıp, ne büyük acıdır! Yirminci yüzyıl Türk'ün yazılmayan, sanatlaştırılmayan trafik mücadelesinin boş sayfalarıyla doludur. Bu boş sayfalar, herkesi titretecek, düşündürecek, bileyecek ve hattâ kahredecek satırlarla dolmayı bekliyor. Bu satırlar ateş olmalı, kavurmalı, unutulmuş bir devri günlükleştirmelidir. Böyle bir anlayışın Türklük dünyasının değişik yerlerinde başlamış olduğunu görmek, bizleri umutlandırıyor.

Dünyada ve bizde "Deniz bitti" deyip sanat ve edebiyatta olmayacak fantezilere kaçanlar, anti-sanat akımına kapılanlar, her ülkenin yazılacak konuları bitse bile, bezde henüz ele alınmamış bâkir, meseleyi hissedenleri yataklarından bile fırlatıp yazmaya zorlayacak acılar, sevinçler, trajik hadiselerin var olduğunu unutmamalıdır.

Hâdiseleri yaşayan ve yazan insanlar bile yeterince bilin-

miyor. Gerçekten büyük romancı olduğu halde bir Cengiz Dağcı, bizdeki sun'î bir köy romancısı kadar bilinmiyorsa; efsaneyî, mahallî, milli ve cihanşümûl sentezin ve etkileyici zaman prosesinin nasıl işleneceğini gösteren bir Cengiz Aytmatov bile yeterince bilinmiyor ve anlaşılmıyorsa, yukarıda bahsedilen o iki kişi, Kazak Türklerinin büyük kahraman şâiri Mağcan Cumabayoğlu ile Özbek Türklerinin büyük hürriyet şâiri A. Süleyman Çolpan'ı nasıl, kim bilecek, kim onlarla dertlenecektir?

Oysa bu iki büyük insan, Türkistan'da en kahredici hâdiseleri göğüslerken bir dramatik ve trajik mücaâdelenin ortasında zûlmün tazyikine karşı durmaya çalışırken, "Uluğ Türkistan"ın büyük ve azîz bir parçası olarak gördükleri bizim diyârımızın ölüm-kalım mücaâdelesini, istiklâl kavgasını da takip ediyorlar, hissediyorlar ve duygularını şiirleştiriyorlardı. Mağcan Cumabayoğlu "Alıştağı Bavrıma" (uzaktaki kardeşime)⁽¹⁾ adlı şiiriyle bizim kaderimizi ele alırken, Çolpan da, -bü büyük mazlum, büyük hürriyet ve istiklâl mücâhidi de- "Anadolu kışlağının muzaffer ordularına" ithâfıyla daha sonra 9 Eylül 1922'de İzmir'e akacak olan kahraman Türk ordusunu "Tûfân" adlı şiiriyle yüceltiyordu.

Çolpan'ın çok anlamlı bulunduğu, şimdiye kadar pek bilinmeyen bu şiiri 1924'te Taşkent'te eski yazıyla basılan "Bulaklar" adlı kitabından alınmış, Lâtin alfabesine çevrilerek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

TUFAN

"Anadolu kışlağının muzaffer ordularına"

- 1) Ey İnönü, ey Sakarya, ey İtiklâl erleri
Millî misak alıngança toktalmasdan ilgeri!

- 2) Bilemez kim, cennet kebi
topragınız yavlarının
Gödeklerini yastaguçı
ayakları astıda!
Bilemez kim davuşımız haksız
çıkkın dâvlarının
İnsafsızca şavkınlarnın
hurûşlarının pestide
- 3) Bilemez kim, "medeniyyet"
beşiğide olturgan
Cellâdlarnın bütün tama' ve
hırsları sizlerde
Bilemez kim, âzâdlık dep
şavkun kılğan bakırgan
Börilerinin aç közleri altun
tola yerlerde
- 4) Bilemez kim unlar sizni
yaşamakka koymaylar
Bilemez kim kanınızı tamçı-
tamçı içeler
Bilemez kim unlar sire yuvaş
halknı sevmeyler,
Bilemez kim toprak uçun
insanlıktan keçeler
- 5) Bilemez kim siz yoksullar
son çakda
Şunday yaman düşmânların
kolıda
Mengi esir, mengi tutkun
bolışnı
İstemesden kolga yarak
aldınız.
- 6) Bilemez kim, katar-katar
kışlaklar
Sinesige nân toldurgan
topraklar
Ot içinde, şunun uçun ölişni
Artık körüp cänni otka
saldınız
Cänni kanga-okka-otka
saldınız,
Fakat bu kün tatlı bir öç
aldınız,
Yene bir kor târihlerde
kaldınız.
- 7) Ey istiklâl, ey Sakarya, ey
İnönü erleri
Yür, mazlûmlar tûfânının öç
alguçı selleri

TÜRKİYE TÜRKÇESİYLE:

- 1) Ey İnönü, ey Sakarya, ey istik-
lâl erleri, Misâk-ı Millî sağlana-
na kâdar durmaksızın ileri!

- 2) (Kimse) bilmez ki cennet gibi
toprağınız düşmanların bebek-
leri (bile) çiğneyen ayakları alt-
tında(dır). (Kimse) bilmez ki
sesiniz, dâvâsı haksız olanların
insafsızca şamatalarının, taş-
kınlıklarının altında (boğulu-
yor).
- 3) (Kimse) bilmez ki "medeniyyet"
beşiğinde oturan cellatların bü-
tün tamah ve hırsları, sizle-
re(dir). (Kimse) bilmez ki
hürriyet, istiklâl deyip şamata
yapan, bağırın kurtların aç
gözleri, altın dolu yerlerdedir.
- 4) (Kimse) bilmez ki onlar sizi ya-
şamaya bırakmazlar. (Kimse)
bilmez ki kanınızı damla dam-
la içerler. (Kimse) bilmez ki, sı-
ra sıra şehirler, köyler, bağrına
ekmek dolduran topraklar,
ateş içinde(dir). Bu yüzden ölü-
me aldirmayarak canınızı ate-
şe attınız. Canınızı kana, oka,
silâha, aleve attınız; fakat (so-
nunda) bugün tatlı bir öç aldın-
hız. Bir kere daha ateşli tarih-
lerde kaldınız.
- 7) Ey İstiklâl, ey Sakarya, ey İnö-
nü erleri, yürüyün... Mazlum-
lar tûfânının öç alıcı selleri!
Şiir bize hemen Namık Kemal-
leri, Mehmet Eminleri, Mehmet
Âkifleri, Emin Bülentleri, Yahya
Kemalleri tedai ettiriyor. Sanki bu
şiirde onlar konuşuyorlar. Aklıma
"Harbiye Marşı"da geldi:
Yıldırımlar yaratan bir ırkın
ahfadiyız.
Tufanları gösteren tarihlerin
yâdiyız.
Türk Milletinin ve ordusunun
"tarihi" büyük akışı'na
"TUFÂN" kelimesi ne güzel ya-
kışıyor. Harbiye Marşı'nın para-
leli Çolpan'ın bu aziz şiirinde
"mazlûmlar tufânının öç alıcı
selleri" şeklide ma'kes buluyor.
Çolpan binlerce km. ötelere
Türk ordusuna, onun falan cep-
hedeki bir komutanı gibi "durma-
dan ileri" diyor.
Aynı zamanda "medeniyyet"
beşiğinde oturan cellatlar" mısra-

sı, Âkif'te "medeniyyet dediğin tek
dişi kalmış canavar" şeklinde pa-
ralelleniyor. Şairlerimiz de "cen-
net gibi vatan" diyor, Çolpan da.
"Cennet gibi topraklarda, bebek-
leri bile ayakları altına alıp
çiğneyen" emperyalist güçlerin
haksız davalarından ve şamatala-
rından bahseden şâir, onların; aç
gözlü kurtların - gözlerini altın de-
ğerinde mübarek Anadolu toprak-
larına diktiklerini söylerken aynı
kaderin Türkistan'da daha feci
şartlarda mevcut olduğunu biz geç
öğrendik.

"Medeniyyet beşiğinde oturan
cellâtlar" bize yaşama hakkını ta-
nımıyor ve kanımızı damla dam-
la içiyorlar. İstiklâl savaşında
dökülen kanla Türkistan'da dö-
külen kan aynı kandır. Fakir fu-
kara bizde de Türkistan'da da
cellâtların elinde ebediyen esir ve
köle kalmamak için silâha sarılır.
İstiklâl savaşı aslında bütün Türk-
lüğün nabzının attığı, umutların
bağlandığı bir harekettir. Sakar-
ya'da, İnönü'de, Dumlupınar'da
yürüyen "mazlûmlar tufânını öç
alıcı selleri" şâirimizi yüksek bir
heyecana sürüklerken aynı za-
manda Türkistan'da da umutları
yeşertiyordu.

Ruhu şâd olsun.

Mende de kanat bar, lekin
bağlangan

Bağ yokdur, şâh yokdur, kalın
divâr bar.

Sözleri sedef dek, tavuşı ney
dek.

Küyüm bar unı da divârlar tın-
lar.

Erkin başkalardır, kamalğan
menmen,

Hayvan katarıda sanalğan
menmen.

(1) Bu şiir, Türk Kültürü Dergisi'nin 307.
(Kasım 1988) sayısında, Lâtin alfabe-
sine çevrilmiş olarak yayınlanmış ve ay-
rıca manzum olarak Türkiye Türkçe-
sine aktarılmıştır. Derginin bu sayısında
Mağcan Cumâbayoğlu'nun, bir fotoğ-
rafı konulmuştur. Bu şâirin Türkiye'-
de yayınlanan ilk fotoğrafıdır. Dergi ve
Sayın Halife Altay, Mağcan Cumâba-
yoğlu hakkında kısa birer açıklamada
bulunmuştur.

CONTENS

EKOLOJİE

Page 56

The Aral's dimensions and its water level remained relatively stable during the period 1934-60. Throughout these years the Amu and Syr-Darya rivers flowed into the Aral. This historical water flow pattern was increasingly interrupted by the large volume of water which was being drawn from these rivers, as well as the Zarfshan, Surkhan-Darya, Kashga-Darya and other local rivers. These waters were diverted in order to irrigate new lands brought under cultivation. As two

Par: R.N.

Traduction: Asst. Prof. A. Ahat Andican

Cover Composition: Azad Beg

TÜRKİSTAN

YEAR. 2 NUMBER. 6

1989 PRICE 3000.- TL

3/MONTHLY SCIENTIFIC ECONOMIC AND CULTURAL MAGAZINE

Published by: Turkestan Publication Center. Cerrahpaşa Cad. No. 37/1

Aksaray-İstanbul Chief Editor: Erol Kaymak General Coordinator: A. Ahat

Andican. Technical Advisor: Kenan Yavan. Photographer: İlhan Karabıyık.

Graphic-Design: Erol Kaymak. Printed By: Yalçın Ofset.

Adress: Türkistan Yayın Merkezi - Cerrahpaşa Cad. No: 37/1 Tel: 589 01 81

Aksaray-İstanbul-TURKEY. Mailing Adress: P.K. 13 Cerrahpaşa-İstanbul-TUR-

KEY.

Banking accounts for subscription

Türkistan Yayın Merkezi, Türkiye Emlâk Bankası, Baruthane Şubesi, İstanbul-

TURKEY No. 317 (for DM), No: 318 (for USA \$)

Subscription prices for one year: 20 \$, 40 DM - 100 S. Riyas

Reflections On The Aral Sea Tragedy In The National Literature Of Turkistans

R.N.

In this paper I shall be examining the manner in which Soviet Turkistanian writers are treating the Aral problem. At issue is the rapid diminishment of the Aral Sea and a host of auxiliary questions which go to the heart of Turkistanian concerns. While the disposition of the Aral problem and related issues shall be resolved within the Soviet system, the issues themselves may be seen as a nascent or submerged "national" agenda.

Concern with the Aral problem increases with proximity to the Sea. While the international press has but belatedly registered the existence of this ecological problem with the 1985 release of satellite photographs showing the Sea's shrunken condition, the central press in the Soviet Union has published several exposés devoted to this subject, and last November Soviet television featured a short but detailed examination of the problem in Karakalpakia.

However, as might be expected, concern with the Aral's fate has been greatest among those most closely tied by geography and history to the Aral. As we shall see below, the local-national press of Turkistan has focused very intensely on the Aral question. Over the last two and a half years I would estimate that a thousand such articles have appeared in the native language press. This large volume of publicity is, I feel, a reflection of the depth of concern felt by Turkistanians about this problem, and to some degree, the auxiliary problems that are being framed alongside the debate over the Aral.

I shall attempt to show that Turkistanian writers, drawing across republic lines, are engaged in an effort to mobilize public opinion and press for a positive resolution to the Aral problem. I shall also show how the Aral, as an ecological problem, is coloring regional discussion about State agricultural priorities, local economic development, health and population issues. Lastly, I intend to show how in a veiled way the Aral question is being used as a vehicle for nationalist expressions.

Iwould first like to emphasize that in the past the Aral problem was out of reach to Turkistanian writers. Only in the wake of the XXVIIth CPSU Congress has a serious effort been made to educate and mobilize public opinion to save the Aral. As shall be seen in the second part of this paper, some Turkistanian writers did take up the Aral theme and the region's larger water shortage in the past, but these efforts were few in number and these works met with strong criticism for the Soviet literary and political establishment. We know that the Aral theme was prohibited for many years thanks to the Karakalpak writer Tulepbergen Kaipbergenov⁽¹⁾ Orazboy Abdurrahman has also confirmed this fact in print.⁽²⁾ The Kazakh A. Alzhanov of Kyzl-Orda Oblast explained the silence over the Aral as follows:

The subject has been considered a closed subject, not to be talked about or raised. At a time of state distortion and

double talk in the economic sectors, raising the question of the fate of the Aral Sea was considered a total verbal faux pas, as "useless" as small talk.^(2a)

If the Aral Sea was long a forbidden subject, how did it happen that the elite of Soviet Turkistanian writers took up this question with such passion? What is the motive or force which animates these intellectuals in their brandishing of the Aral issue specifically, and related issues like local water and land management?

Most fundamentally, the Aral problem has surfaced so dramatically due to the magnitude of the problem itself and the coming of Glastnost. Once Gorbachev's Glastnost and Perestroika campaigns lifted the lid on debate, reproaches about a long submerged and seriously growing problem became audible. Trusted authors which had been impeccably good servants of the State and Bolshevik Revolution, who referred to Lenin as "Ulug Doximiz" or Revered Leader, found that they could not sit idly by as a shared symbol of Turkistanian national patrimony was lost. To have failed to write about the Aral would have represented a grievous error and perhaps a betrayal of local values, especially since Glastnost approved and even encouraged such public discussion.

But, the real fire under the feet of Central Asian establishment intellectuals is essentially a national one. The Aral problem speaks directly to Turkistans' sense of identity because the Aral's long

been associated with the region's history. Two Turkistani proverbs are relevant here. The first saying, "The moon cannot be covered up with a skirt" bespeaks the notion that neither the truth nor the dimensions of the Aral problem can remain hidden. The second saying, "The knife has reached the bone" is mindful of the urgency of the Aral problem and it reminds us that Turkistanians today find that saving the Aral is a now or never endeavor.

In the following section I will present various excerpts from the native language press of Turkistan. My intent in doing so is threefold. Foremost, I wish to inform you, in the words of these authors, of the Aral's present condition. Second, by doing so we shall gain insight into the manner in which Turkistanians authors are treating the Aral problem as well as certain auxiliary issues. Finally, in this section as throughout the paper I shall demonstrate that an Aral awareness or publicity campaign is being waged by Turkistanian intellectuals in defense of the Sea.

All of the writers and poets whose work I shall be examining are of considerable repute in Turkistan. Except for Mamadali Makhmudov who has been known to give vent to nationalistic expressions, and Abdulla Oripov, who experienced some difficulties with authorities in the past, all of the authors are part of the charmed and approved circle of Soviet regional writers.

THE ARAL AND ITS PROBLEMS

The Aral is referred to as a Sea only because of its size. Technically speaking, it is a lake. In fact, at one time it was the fourth largest lake in the world. According to the Uzbek Soviet Encyclopedia of 1976, the Sea itself is 428 kilometers long and at its widest point, 235 kilometers wide.⁽³⁾ Although in administrative terms the south and western portion of the Sea belongs to the Karakalpak,

ASSR, and the north and eastern portion to the Kazakh SSR, it will become apparent from the region-wide response of leading Turkistania authors that the ecological, economic and socio-political impact of the Aral's condition is viewed as a shared problem among the five Soviet republics which occupy the territory of what was formerly known as West Turkistan.

Water resource specialists have determined that if the water of the Aral falls by one meter it means that the Sea has shrunk by circa five percent.⁽⁴⁾ According to Professor R. Berdibayev, a Kazakh doctor of philology, the water level of the Aral fell by ten meters between the years 1957-84.⁽⁵⁾ Others writing on this subject have indicated that the waters of the Aral have fallen by thirteen and a half meters up until 1987. Since 1960 the salinity of the Sea was reportedly ten percent but is now twenty three percent. Incredibly, in some parts of the Sea the water is now forty-four percent salt. As a result of the falling level of the Aral, the Sea has diminished by an estimated fifty percent, or thirty thousand square kilometers.⁽⁶⁾ In the wake of the receding Aral can now be found a desiccated landscape of salt and sand.

The principal explanation for the ever falling level of the Aral is that the rivers which once fed the Sea, namely the Amu and Syr-Darya, no longer do so. The Syr-Darya has not reached the Aral in eighteen years and the waters of the Amu-Darya, some of which are diverted into the Karakum canal, hardly seeps into the Aral. It is believed that if this condition persists that Aral will dry-up completely by the year 2010.⁽⁷⁾ The Chief Editor of the Uzbek literary magazine "Shark Yulduzi", Otki Hashimov, succinctly explains the Sea's diminishment in the following way:

Why is the Sea disappearing? Quite frankly, the cotton plan has been increased to the hea-

vens, new lands have been brought under cultivation, reservoirs have been poorly constructed and many industrial enterprises have been erected on the banks of local rivers. This has brought the Aral to the condition we see today.⁽⁸⁾

The Aral's dimensions and its water level remained relatively stable during the period 1934-60. Throughout these years the Amu and Syr-Darya rivers flowed into the Aral. This historical water flow pattern was increasingly interrupted by the large volume of water which was being drawn from these rivers, as well as the Zarfshan, Surkhan-Darya, Kashga-Darya, and other local rivers. These waters were diverted in order to irrigate new lands brought under cultivation. As two Soviet Uzbek scholars, Ziyauddin Akramov and Assam Rafikov wrote in "Shark Yulduzi" in 1986:

During the Soviet period the number of irrigated plantations in Central Asia and Kazakhstan increased systematically. This process was particularly intensified due to the resolution adopted at the May 1966 plenum of the CC CPSU...

In Central Asia and Kazakhstan the irrigated land increased by 2.8 million hectares compared to 1965 figures and 3.8 million hectares since 1960.⁽⁹⁾

The irrigation of such tremendous tracts of land required the construction of a vast network of water reservoirs and canals. Such facilities were constructed on the banks of the Amu and Syr-Darya rivers, as well as several lesser rivers in Turkistan. It was only by these means that the production of cotton, by far the principle crop being irrigated (and to a lesser degree rice), could expand at a rate satisfactory to the demands of the central government in Moscow. This demand was sufficient enough that marshland, pasturage, forests and even fruit orchards

were eliminated to make room for planting more cotton.

THE TRAGIC IMPACT

In the foregoing we have seen that Turkistanian authors have not skirted the issue of the Aral's diminishment. On the contrary, they have presented factual evidence about the changes the Sea has undergone and they have identified the rapid development of the region's agricultural potential as the force behind the Aral's desiccation. Below, we shall see how they are also truthfully discussing the impact of the Aral's shrinkage.

The traditionally dry climate of Turkistan and the local ecological balance is being negatively affected by the falling level of the Aral's waters. As A. Alzhanov of Kyzl-Orda Oblast's Kazakh Society for the Protection of the Natural Environment wrote: "The seasons of the year have begun to shift positions. Winter has begun to come early and has begun to last a long time. Summer now turns out to be rainless, dry and hot. Winter is snowless, severe and cold."⁽¹⁰⁾

In lands in close proximity to the Aral, specifically the Karkalpak ASSR, Khorezm Oblast in Uzbekistan, tashavuz Oblast in Turkmenistan, and Kyzl-Orda Oblast in Kazakhstan, both cities and agricultural lands are being severely affected. These areas are being subjected to particle storms which carry salt, sand and dust. According to the Vice President of the Uzbek Academy of Science, Professor Erkin Yusupov, there are now eight or nine such storms annually. These particle storms have been known to extend five hundred kilometers in length and several dozen kilometers in width. No one knows precisely how much salt, sand and dust is being deposited in these storms but Yusupov estimates that fifty million tons are falling per year.⁽¹¹⁾ Professor Habibullayev, President of the Uzbek Academy

of Science believes that between fifteen and seventy five million tons of salt are being carried and deposited on cotton fields and cities in Turkistan.⁽¹²⁾

Because water resources are so heavily committed to irrigating Turkistan's principal crop, cotton, portions of the population are facing serious water shortage problems. The inadequate supply of drinking water was touched upon with some interesting imagery by Rauf Suphan in the 8 January 1988 issue of "Ozbekistan Adabiyati Va San'ati":

As cotton plantations have been spreading so widely people find that they are unable to locate drinking water. Under these circumstances, people are withdrawing from cotton plantations like people retreating from any enemy.⁽¹³⁾

Related to the drinking water problem is the prevalence of pollutants in the existing water supply. During a speech at a plenum of the USSR's Writer's Union the well known Karakalpak writer Tulebergen Kaipbergenov said:

Drinking water contains enormous doses of pesticides, the residue of fertilizers, and all possible types of salt. According to scientists' data, if the average norm of fertilizers amounts to 30 kilograms per hectare throughout the country, which contains 1-2 kilograms of toxic chemicals, in Central Asia 480-600 kilograms of fertilizers are employed which contains some 3.4 kilograms of toxic chemicals.⁽¹⁴⁾

This situation on the ground has resulted in soaring rates of hepatitis, jaundice and typhoid, particularly among the population in close proximity to the Aral Sea. In an article entitled "The Fate of the Aral-The Fate of Man" which focused on Kyzl-Orda Oblast in Kazakhstan, the author noted that 215 people per thousand were experiencing cancer or intestinal illness in parts of the Oblast in 1985

and that there were 261 such cases per thousand in 1986.⁽¹⁵⁾

Considering the severity of the health problems erupting, as well as the fact that water shortage and climatic changes are growing worse, not better, some authors are beginning to fear for Central Asia's future. This sentiment is reflected in the following paragraph by Hashimov:

Over many years land was shoppily reclaimed and carelessly poisoned with fertilizer. The Aral's situation also became catastrophic. And now, who can guarantee that a gigantic tragedy will not come to pass in Central Asia and that the land will not become uninhabitable?⁽¹⁶⁾

Seemingly, the engine which drives this train of abuse is materialism. The constant focus on material gain has blinded Soviet decision makers to the spiritual and physical impoverishment which stems from the overzealous exploitation of mother nature's resources. In his article "All Our Grief", the reknown Kirgiz writer Chingiz Aytmatov puts it this way:

Each man who expects gifts and mercy from nature must comprehend his own as others' value. He must appreciate their thinking and feelings. Here I would like to mention what some refer to "spiritual impeccability". It must not be forgotten that by dealing with nature in a purely materialistic way, and by putting such materialism over moral considerations, the moral standard itself loses its value.⁽¹⁷⁾

In sum, the Aral problem is a tragedy of epic proportions. Placed on the canvas of history by the President of the Uzbek Academy of Science, Habibullayev, he wrote:

Until now, human history has not witnessed in the span of a single generation the disappearance from the earth's surface of a Sea which once had

an area of 6 million hectares and its transformation into a barren land upon which no vegetation or form of life can be sustained.⁽¹⁸⁾

HISTORICAL AND LABOR CONSIDERATIONS

From the outset it must be acknowledged that cotton farming has not been a source of happiness nor prosperity for the people of Turkistan. The seizure and occupation of Turkistan by the Russian Empire had an important economic dimension: The Empire sought access to the region's cotton producing capability. Soviet historiography even acknowledges this fact. Moreover, during the Soviet period State investment in and demand for cotton has perhaps been the most elementary force guiding Moscow's treatment of Central Asia.

This inordinate demand for cotton led to the enactment of various absurd and painful initiatives. The early years of the Soviet regime are now being discussed and some of the extreme measures then taken to accumulate cotton are being fitfully denounced. The steps taken to meet short cotton quotas was recalled by the Uzbek writer Ramz Babajan in the 18 September edition of "Ozbekistan Adabiyati Va Saan'ati". Babajan, who in the past hewed to the official line and often praised it, has of late, been showing increasing nationalist nerve.

I still remember those days when we tore out the seams of our quilted blankets and gathered up the cotton inside. Armload upon armload we piled the cotton high. At that time newspapers admonished us with slogans about our patronic duty to help fulfill the plan.

I too turned out the cotton of two of my mother's quilted blankets. I carried the cotton to my school, which was once the home of a rich man, and

unloaded it on the veranda. Was this all necessary?! For whom and for what was the cotton needed? It was just such "initiatives" that broke peoples' hearts, brought turmoil to the home, and left people agitated and indignant.⁽¹⁹⁾

Babajan's reproaches, which might be said to employ history as a foil, are not singular.

Increasingly, in the nexus between the region's water shortage, the Soviet State's commitment to expanding cotton production, and the ensuing labor patterns associated with a virtual cotton monoculture, strong voices can be heard declaiming the resulting scars left on Turkistan's workforce. The pressure to produce is being decied.

It must be acknowledged that cotton, in comparison to other large-scale crops in the Soviet Union, is very labor intensive. Except for a few Korean settlers, almost all of the labor engaged in Turkistan's cotton plantations is drawn from the local population. Russian settlers, though important to the system by their role in running tractor repair stations, for example, almost never labor in the fields. There has been talk of reforming the cotton growing and harvesting regime. Of late such talk focused on ending the use of student labor during the long harvest season, but last year, as in the past, students were removed from school in order to harvest the cotton.

During the Soviet era, the question of women has long held special significance in Turkistan. Women have been held-up by the State as the group most victimized by the demands of life in the region. That issue today, which carries perhaps the most ideological baggage and is used as a whipping-boy for advancing government views, is the painful matter of female suicide by self-information in Turkistan. Allegedly, the atavistic behavior of men, the tentacle of Islam, the traditional respect for virginity, and of late, the high birth rates among

Central Asian women drive them to take the most extreme measure of protest - suicide. But, as we shall see below, for Turkistanian writers it is not only the competing demands of local society and family that are causing these women to commit suicide, but significantly, they see the pressures and responsibilities these women have to the State as a cause for suicide.

The present Chairman of the Uzbek Writer's Union published an important exploration of this subject in the 19 August 1987 edition of "Literaturnaya Gazeta". After Adil Yaqubov's article "Tragedy in the Village" appeared in that paper, it was immediately picked-up and run in many native language publications in Turkistan. Based on his observations of local conditions and the daily life of women working in the cotton fields he suggests that such an extreme protest measure as self-immolation is not embraced by these women due to feudalistic vestiges in Turkistan, but because of oppressive working conditions, heavy physical labor and a grave sense of entrapment. A typical day for these young and married women with children are exceptionally long and brutal, especially during the harvest months.

Yaqubov records how a young mother tearfully asks a kolkhoz supervisor for permission to leave early to tend to her children and do laundry. Her requests are summarily rejected. The kolkhoz chairman defended this decision to Yaqubov when the latter raised this matter, by saying: "There is no other way. We have a quota to fill and we must fulfill it."⁽²⁰⁾

For Turkistan intellectuals, a tie is increasingly being made between that demands of the State for cotton, the Aral's shrinkage and the impoverishment and hardship facing common agricultural labor in the region. Chingiz Aytmatov, the internationally reknown Kirgiz writer applies the expression "sverch exploytatsia" to the case of agricultural labor in Turkistan. In his recent article in

"Pravda", Aytmatov carries over this theme of female oppression and hopelessness in the following way:

It is intolerable not to share the fury and tears of this Uzbek woman, a real toiler, whose sun-dried face resembles the visages on monumental canvases of the great Siqueros, and when looking into their eyes you feel how your heart swells with pride and tears roll down your face.⁽²¹⁾

It is evident that the over-seeding of cotton and the constant large-scale land reclamation in Soviet Turkistan is the culprit behind the Aral's diminishment. The writer Hashimov not only disputes the results of this cotton mono-mania, but in a veiled way he offers recommendations which hark back to the agricultural conditions that Turkistan enjoyed in the pre-Soviet period. Hashimov writes:

Until the cotton is planted right up to the patio outside your window, what must be done? If we continue to drill too many wells and leave our pastures parched, where are we going to get milk, meat, and butter? But, if we were given the opportunity to diversify our crops, Uzbekistan and Central Asia would not only be self-sufficient in wheat, meat products, fruits and vegetables, but Central Asia could produce enough fruit and vegetables to provide Siberia and the Far East with these products on a year long basis.⁽²²⁾

It is evident from the foregoing that Turkistanian writers and poets, as well as other establishment intellectuals have expressed their fear and indignation over the Aral's condition and that many of these authors have used more than mere gossamer to tie the Sea's desiccation with other critical socio-political questions facing Turkistan.

At this point I would like to turn away from the topical literature we have been examining, which like publicity or propagan-

da was written mainly to mobilize public opinion, and instead focus on the Aral theme in 'pure' literature.

THE ARAL THEME IN 'PURE' LITERATURE

As we know, the national literature of a people reflects the aspirations, triumphs and tragedies experienced by them. Consequently, it is no surprise that we find the Aral theme, water shortage and desertification commonly incorporated into Turkmenistan fictional writing as well as poetry. Due to the limitation of time available I shall restrict my focus to an examination of one novel, a hybrid prose-poetry composition, and several poems. Before doing so however, I would like to briefly outline the history of the Aral theme in literature over the last couple of decades.

As earlier mentioned, the Aral theme was effectively prohibited from appearing in print for many years. Despite this taboo, several authors took up the region's water shortage and the Aral problem in their work. We know, for example, from the literary critic Umarali Normatov that the fictional work *Chinar* by Askad Mukhtar directly touched on the Aral problem as early as 1969. Several other works discussed the economic and moral dimensions of the changes underway in Turkistan during the years 1960-70.⁽²³⁾

Perhaps the most important of these works to appear toward the end of the prohibition period was Sagdulla Karamatov's *Songi Barkhan*, which appeared in the literary magazine "Shark Yulduzi" in three installments in 1983.⁽²⁴⁾ *Songi Barkhan*, or *The Last Sand Dune* was translated into Russian and appeared in "Zvesda Vostoka" fifteen months after being published in "Shark Yulduzi".

planning and priorities. His immediate target is the careless and exploitative economic development of Turkistan, and more specifically, he takes the USSR Ministry of Land Reclamation and Water Resources to task.

In order to level his criticisms and argue in favor of diverting the waters of the Ob and Irtysh to save Turkistan, Karamatov sets his novel in 'Shakhristan' a fictitious region in Uzbekistan which he describes as the republic's "hottest and driest". While this fictitious element may give the author some extra latitude or perhaps cover for his criticism, he makes it clear in the first chapter that although the characters in the novel are not real, the narrated events are based on real people and events.

The principle literary devices Karamatov employs in *Songi Barkhan* to make his case against the USSR Ministry of Land Reclamation and Water Resources is satire and juxtaposition of the region's historical greatness with its present condition. In order to stress this latter point in particular, permit me to read a couple of paragraphs to you:

The villages and towns of Shakhristan attracted attention from the illustrious countries of both East and West such as Rome, Byzantium, India, Iran, and China. Over the centuries they all traded with Shakhristan. No countries could be compared with the beauty of this land. The sky above was like a blue dome over the green carpet, and numerous fortresses, castles, palaces, high minarets, spacious temples, whose wondrous decorations reflected iridescent rays of the sun, all shined like the stars. There as a great number of gardens in Shakhristan. They spread under the sky like emeralds...⁽²⁵⁾

The author contrasts the beautiful if romantic past with the present.

Who had ravaged this land?

Karamatov's novel constitutes a lightly concealed attack on Soviet

Who had destroyed this fairy tale loveliness created by man? Perhaps internicine battles, a passion for easy money, man's cruelty? Perhaps a foreign invasion? In any case the people had to bear the calamity. Even lakes dry up if there is no streams to feed them. The plunders devastated the land and plunged the country into abject poverty. The decadent state kept taking everything from the fertile soil and gardens without giving anything in return. Then nature began responding according to its own laws. It invited the help of the desert wind. Sand storms came down hard on towns and villages like Naymanche and moving sand dunes buried well and irrigation ditches running in different directions like the braids of a girl.⁽²⁶⁾

One after the other Karamatov lists the consequences of Turkistan's water shortage. He tells how in summer villagers come to blows, even committing murder over access to water. He tells how a lack of water has turned orchards to parched wilderness and how stream beds never fill. And of course, he tells his reader that the destiny of the Aral Sea is at risk. To this desperate situation the author asks with evident sarcasm: "There is no water for the people, where are we to find water for the trees?"⁽²⁷⁾

Karamatov's novel also gives us useful insight into the debate about the diversion of Siberian waters to Turkistan. When his novel appeared there were many voices supporting such a plan. Evidently however, there were already some rather strong opposing voices emanating from some Moscow circles and the northwest part of Russia. This can be gleaned from the author's rejoinder to their arguments. Karamatov writes:

Twelve major Siberian rivers empty into the Arctic ocean. Would nature object if we take

two percent of water from only two of them? Would it lead to a change of climate of such a huge landmass as Siberia with well developed water resources? I cannot believe that the whole ocean would become colder for this reason and freeze over the adjacent landmass.⁽²⁸⁾

Perhaps realizing the difficulties associated with the river diversion scheme, Karamatov examines various solutions for relieving Turkistan's water problems. He suggests, through the mouth of one of his characters, that the water deep below the Kara Kum Desert could perhaps be exploited if the Siberian waters cannot be diverted. Such a solution might be seen as ideal considering the volume of water said to exist there. In his novel, Karamatov suggests that such sub-terranean water below Uzbekistan alone equals all of the waters of the Syr-Darya.

Rather obviously, **Songi Barkhan** serves to educate and alert the Turkistan masses to the severity of the general water shortage and the Aral problem. Perhaps for this reason the novel was viewed as offensive and heretical to the Party line. During the Twenty First Congress of the CP, Uzbek SSR, Inamdzhon Usmankhodzhayev, then serving as the First Secretary of the CC CP Uzbek SSR, sharply criticized the Karamatov novel. According to Usmankhodzhayev, **Songi Barkhan** and other similar works devoted to the Aral Sea and the water shortage in Central Asia were deeply flawed. More specifically, he characterized these works as being artistically, immature, a distortion of both historical fact as well as reality, and a manifestation of ideological retreat.⁽²⁹⁾ Prior to Usmankhodzhayev's denunciation of the novel, the Chairman of the Uzbek Writer's Union, then Olmas Umarbekov, also criticized **Songi Barkhan** very severely during a Writer's Union conference.

A more recent work which goes to the heart of the Aral problem and rather fearlessly

recognizes the relationship between the Aral's condition, State agricultural priorities, and the exploitation of labor in Turkistan, is Mamadali Makhmudov's "Bugün Va Erta" (Today and Tomorrow), which appeared in two installments in "Shark Yulduzi" in 1987.⁽³⁰⁾

Makhmudov's work first became known in the West thanks to Bill Fierman, who wrote an essay examining the political dimensions of Makhmudov's earlier novel, **Immortal Cliffs**, which described the Russian expansion into Turkistan during the 1850's and 1860's. I should like to add parenthetically, that to my knowledge Makhmudov's "Bugün Va Erta" is the author's first appearance in print since he was so severely criticized over the contents of **Immortal Cliffs**.

In "Bugün Va Erta" Makhmudov describes his visit to a sovkhos in Turkistan where he finds real impoverishment. He ties this low standard of living to the water shortage in Turkistan and the on-going Aral tragedy. Regarding the Aral he writes:

Yes, we are losing the Aral. Indeed, we have already lost it. The waters of the Amu are no longer reaching the Sea.⁽³¹⁾

When Makhmudov explained the reason for this ensuing catastrophe he uses three words: "mi'yarsizlik, adalatsizlik, and insof-sizlik", which means limitless demands, injustice and unfairness. He goes on to say that: "Society's managers never take into account existing possibilities. Instead, they demand fulfillment of absurd plans."⁽³²⁾ This results in effectively placing a mill-stone on the heads of the people and fosters a mentality which says, in his words, "Sell your mother, sell your father, but fulfill the plan."⁽³³⁾

Against this background of water shortage and poverty, Makhmudov notes that the Soviet government intends to extend the present 6.5 million hectares of irrigated land in Turkistan to 13.7 million

hectares. He calculates that 208 cubic kilometers of water are necessary to irrigate such a land mass. Not without sarcasm and disbelief he asks: "From where are we going to get this water from?"⁽³⁴⁾

Makhmudov concludes his work with a poem which rekindles images from his earlier *Immortal Cliffs*. The poem roughly translated, reads as follows:

At the heart of a desert
without borders,
lies a firmly rooted tree which
grows alone like a window,
The tree gazes out on its
surroundings, yellow, yellow,
sand, sand,
The tree gazes out on its
surroundings dry and hot,
So hot, the grasses are burnt
and dead,
Oh, he desires of this tree
reach much deeper than its
roots,
This tree lives in wait,
For rain, water, blood-relatives,
and soul-mates--trees.⁽³⁵⁾

Of late, many Turkistanian poets have been incorporating the Aral into their work. Since there are many such poems and and it is impossible to survey all of them, I shall limit myself to an examination of only a few of them. Considering the inherent difficulty in translating poetry I shall read some selected verses first in Uzbek and then in English.

The poet Mahkam Rahman informs his reader that what is at stake in the Aral case is not the water per se, but rather the homeland itself.

Орол ўлиб бораётир
бирор
кимса "ув" демас
уилаётган ватан бу,
улаётган
сув эмас³⁶

In English the meaning is:
The Aral is dying,
Yet, no one sighs "Aagh"
Worried thoughts about the
homeland,
But, the water dies not
The well known Uzbek poet

Abdulla Oripov wrote a short poem entitled "For the Aral". One stanza of the poem reads:

"Орол уцун"
• отанг кетса агар, ота
бўлурсан,
Очанинг ўрини босгай
киз, сингил.
Денгизини куриса не
хам қилурсан,
Кайга бош урусан зй,
Мунглуф кунгил?!³⁷

Essentially, the poet says:
A departed father may be
found,
Mother's place can be taken
by a girl, sister,
But, what can you do if your
sea dries up,
To whom shall you turn
o'grieving soul?!

A significant and powerful poem was published by the young Uzbek poetess Zülfiya Mominova under the title "Saboghindan Aylanay", or "I am Grateful for Your Lessons". Considering the length of the poem I shall content myself with citing only a particularly interesting stanza. In the beginning of the poem Mominova plays with the meaning of the word Aral. She suggests that the etymology of the word Aral is based on the conjunction of the Word "Ar" meaning dignity and the word "al" meaning to take. Thus "Aral" means to take dignity. In another stanza she writes:

"Куллари оциғим,
Балиғини уғирлаган
тул-кечани кецирдинг,
узи пушайман бўлар деб,
ким-нечани кецирдинг,
Бола - дединг, катта
бўлса ташлар
одатин, дединг,
Фозларингни ташлар
қочган
тулкичани кецирди-
нг"³⁸

Roughly translated this means:

Oh, my generous--
You forgive the dark night
which stole your fish,
You forgive those whom you
know shall come to regret it
themselves
You believed that the child
would grow out of its bad
habits,
You forgive the young fox
which ran away after biting
your goose,

Other poems devoted to the Aral tragedy have been penned by Barot Bayqabilov, Muhammed Yusuf, Ramz Babajan, Ismail Mahmud and many others.⁽³⁹⁾

I should also like to acknowledge an interesting prose-poetry composition written by Ergash Muhammed, which appeared in "Gulistan" in 1987. The work was entitled "Oral Nalosi" or "The Cry of the Aral". Some of the many poems published in this work were tellingly titled: "Qulaq Sal Oral" (Listen Aral); "Oyilgan Koz" (Gouged Eye); "Kollering Qani" (Where's Your Arms?); "Yarada Yurek" (Wounded Heart); "Ana Sutadagi Dagh" (Stain in the Mother's Milk) etc...

It would seem that few Turkistanian writers have failed to write about the Aral Sea. This is understandable because the destiny of Centra Asia is inextricably tied to the Aral's fate. Consequently, it is not surprising to find that Turkistanians are increasingly viewing themselves as responsible, or the prime force seeking a resolution of the Aral problem. As the novelist Primqul Qadirov put it:

The sun, often described in poetry as master and educator, seems to ask today about the condition of the Aral, Amu and Syr-Darya because we are responsible to future generations for the rare richness and beauties of mother nature.⁽⁴⁰⁾

More pragmatically, this desire to take steps to resolve the Aral problem has been manifest in the establishment with the Uzbek

Writer's Union of a Committee to Save the Aral. Since this Committee came into being the campaign to mobilize public opinion, not only in Turkistan but throughout the USSR, has greatly expanded. However, there are some indications that these undertakings have met with some notable opposition. As Otkir Hashimov explains:

If a writer pens worried articles about Lake Baykal he demonstrates his patriotism. We consider his efforts to be good and we rightly value his contribution and stand. If another author writes an article and says "The Aral is dying, our land is becoming un-productive and what shall we do tomorrow?" a chorus of advisors appears which says "Stop. You are putting too much emphasis on local interests."⁽⁴¹⁾

Despite such damp rags being placed on these efforts, the writers of Turkistan have taken the practical step of establishing a fund at a bank in Tashkent to accept donations to save the Aral. Large donations were deposited in this fund by writers like Chingiz Aytmatov People's Writer of the Kazakh SSR, Abduljamil Nurpeyisov and the Karakalpak writer Kaipbergenov. Since then, reports have indicated that students and common workers are also contributing to this fund. Whether this fund will help solve the Aral problem is of course unknown, but perhaps it will make some valuable contribution in the fight to save the Sea.

The Aral campaign waged by Turkistanian writers mobilized public sentiments to enough of a degree that the Soviet government, specially the USSR Ministers of Council ordered the establishment of a special Commission to examine the Aral problem on 11 April, 1987. This Commission is attempting to find a feasible solution to the Aral crisis. With this aim the Commission has held hearings and scholarly discussions in Nukus, Tashkent and Moscow.

Meetings of specialists concerned with the Aral problem have taken place in the past as well. In fact, more than thirty symposia and conferences took place before the establishment of the Commission.

In order to stem the Aral's continued diminishment various proposals are being discussed. At a round-table talk on the Aral organized by "Shark Yulduzi", participants outlined several such proposals. One recommendation concentrated on building a water collection and drainage system around the Amu-Darya. Another idea sought to divert Caspian Sea water to the Aral. A third, raised by the President of the Uzbek Academy of Science, Habibullaev, suggested that rain and the earth's moisture be collected and directed to the Amu-Darya. Although the Siberian river diversion project has been declared a dead letter by state and Party officials, discussion about re-instating the project continues.

Another proposition, which was roundly condemned by the vast majority of Turkistanian writers, was to simply permit the travails of the Sea go unchecked. As Otkir Hashimov wrote:

Some so-called scholars are convinced of certain dangerous ideas. They say the Aral should be permitted to die. For them, the 3 million people living around the Aral is a small problem that can be solved by moving the population to Eastern Siberia.⁽⁴²⁾

According to Professor M. Muhammadzhanov, who is a water resource and irrigation specialist, all of the foregoing propositions are inadequate to really solve the Aral problem. In his estimation, to save the Aral is necessary to return to the situation planners found in 1960. To truly turn things around he suggests that the Amu-Darya Delta be transformed into a green zone and that the further reclamation and irrigation of new lands be forbidden. He goes on to suggest that all reclaimed land that is not productive should be permit-

ted to return to its former wild status.⁽⁴³⁾ Muhammadzhanov's thoughts on this problem are perhaps the most realistic offered to date. Whether Moscow would find this solution acceptable is uncertain. However, early indications suggest that it would not be.

This seems to be the message behind the words of P. Shermuhamedov, Chairman of the Committee to Save the Aral. Despite the serious impact of the Aral's condition on Karakalpakia in particular, the Autonomous Republic is not being accorded special consideration. Shermuhamedov informs his readers that he learned from the local Gosplan chairman in Nukus, Karakalpak ASSR, that 14,000 hectares of land are targeted for reclamation in the Twelfth Five Year Plan. When Shermuhamedov argued that these plans were detrimental to the Aral and unwarranted, the Gosplan official replied, "I don't know. Those are the instructions I have received from above."⁽⁴⁴⁾

Before concluding I should like to note that according to Kaipbergenov, Hashimov and others, there exists a group of unnamed people who are attempting to propagate the view that Turkistan's high birth rate is behind the region's water shortage. As the geneticist.

A. Ergashov explained:

At present various voices can be heard. Some influential individuals are using the Aral problem as an excuse by saying that the water shortage will continue and the Food Program will decrease. Because of this, it is necessary to bring down birth rates according to them.⁽⁴⁵⁾

Limiting Turkistanians' rate of reproduction is high on Moscow's agenda as can be seen from the way Soviet propagandists are treating birth rates and birth control in the region. High birth rates are being directly tied to regional poverty, poor health, female suicide and now, to Turkistan's water shortage. From this it is apparent that Moscow is attempting

to graft its own agenda for action in Turkistan to the emergent agenda embraced by Central Asians themselves.

CONCLUSIONS

The emergence of the Aral issue and the treatment this subject has elicited from Turkistanian intellectuals, particularly writers, is of substantial significance. A sensitivity, born of levity of the problem and the ties between the Aral and fundamental questions about the way society is organized, is clearly apparent in the literary output of Turkistanian writers.

The reproach of Turkistanian writers is targeted mainly against public agencies like the USSR Ministry of Land Reclamation and Water Resources and blame is placed at the feet of local representatives of the government who unthinkingly bowed to unreasonable and over ambitious external demands. This culpability for the Aral's condition can spread father a field if the problem is not resolved.

At the moment, Turkistanian intellectuals are mobilizing public opinion to force the Soviet political leadership to save the Aral before it is too late. They are also using the Aral problem as a blind from which even more sensitive issues can be shot at, like the management of local economic development, various social problems, and most discreetly, political control.

It must be stressed that the debate about the Aral has not veered out of an "acceptable" orbit. While addressing in a clear voice the Aral's condition and even placing blame on the appropriate authorities, these Turkistanian establishment intellectuals continue to skirt the issue of how and why local water and land resources have been over exploited. In my opinion, they have failed to call a spade a spade. No writer has publicly acknowledged that Turkistan's problem, symbolized by the water shortage

and Aral problem, is fundamentally, a colonial one. It is the unlimited demands of a distant metropole which organizes and directs local economic development according to a Union-wide agenda rather than with any special regard or understanding of local circumstances and limitations, that is at fault. Unless systemic changes are undertaken to break the traditional colonial relationship between Moscow and Turkistan, I cannot see how the core problems, including the Aral's disposition, can be solved.

While witnessing an erosion of traditionally effective policy tools in Turkistanian development, as is manifest in the conflict between local men of letters and such state instruments as the USSR Ministry of Land Reclamation and Water Resources, a solution is being demanded, not a revolution.

However, if the Soviet government maintains a 'business as usual' outlook, or worse, seeks to increase local cotton production in the face of the Aral problem, a flashpoint of temper could be reached. The Aral issue is a hot one in which the local intelligentsia have shown that for them, a great deal is at stake. Almost everyone has jumped on this bandwagon. Although there is no clear destination in sight, it is clear that disembarking is harder than boarding this wagon.

Should the Soviet government fail to mount the Aral ecological hobby-horse it may find that the issue, once coyly called a "local interest" has grown into a Trojan horse. The regional foundations on which ecological problems rest as well as the regional insiration inherent in national consciousness intermingle in the Aral case. The sense of indignation and "us versus them", always fertile fields for nationalist sentiments, have already been planted.

Of course it cannot be foreseen if the Aral ecological problem will serve as a stepping stone on the road to

building a local national identity, or if the mechanisms established for mobilizing and fighting for the Aral today, will be used tomorrow for other national purposes. But, it is apparent that sensitivity over the loss of national resources that are viewed as a portion of Turkistanian's national patrimony, as in the Aral case, has spurred on nationalistic expressions.

FOOTNOTES

1. See discussion between Pirmat Shermuhamedov and Tulepbergen Qayipbergenov with Valentin Rasputin in *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, in Uzbek, 25 September 1987
2. Orazboy Abdurahmanov, "Ashkarlikden Taraqyatga" (From Openness to Progress), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, in Uzbek, 29 January 1988
- 2a. A. Alzhanov, "The Fate of the Aral-The Fate of Man", *Sotsialistik Qazakistan*, in Kazakh, 19 June 1987
3. The Aral is referred to as a sea only because of its size. Technically speaking, it is a lake. In fact, the Aral is the fourth largest lake in the world. Together with its several small islands, the Aral covers a surface area of 64,500 square kilometers. The Aral basin extends over 690,000 square kilometers. The Sea's length is 428 kilometers and at its widest point it is said to be 235 kilometers. The estimated water volume of the Aral is 1,000 cubic kilometers and its depth, averaging 16.5 meters, reaches 57 meters at its deepest point in the western portion of the Sea. *Ozbek Sovet Enciklopediyasi*, V.8, p. 286, 1976
4. Ibid
5. Professor R. Berdibayev, "The Interests of Today and Tomorrow", *Sotsialistik Qazaqstan*, in Kazakh, 10 July 1987
6. A. Alzhanov, op. cit.
7. R. Berdibayev, op. cit.
8. Otkir Hashimov, "Avladiarga Nima Deymiz?" (What Shall We Say to Future Generations?), *Shark Yulduzi*, in Uzbek, No. 2, p. 153, 1988
9. Professor Ziyavuddin Akramov and Dr. Assam Raliqov, "Oral Madad Soraydi" (The Aral Asks for Help), *Shark Yulduzi*, in Uzbek, No. 6, p. 167, 1986
10. A. Alzhanov, op. cit.
11. Erkin Yusupov, "Dengiz Dardiga Shifa Bar" (There is a Cure for the Sea's Sickness), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, in Uzbek, 10 April 1987
12. Professor Polat Habibullayev, "Suvga Tashna Dengiz" (The Sea is Thirsty For Water), *Fan va Turumush*, in Uzbek, No. 6, p. 2, 1987
13. Rauf Suphan, "Yash Konguning Izhani" (Voices of a Young Heart), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, in Uzbek, 8 January 1988
14. *Literaturnaya Gazeta*, in Russian, 6 May 1987
15. Rakhymzhon Otarbayev, "The Fate of the Aral-The Fate of Man", *Qazaq Adabiyati*, in Kazakh, 10 July 1987
16. Hashimov, op. cit.
17. Chingiz Aytmatov, "Hamamizning Dardimiz" (All Our Grief), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, in Uzbek, 10 April 1987
18. Habibullayev, op. cit.
19. Ramz Babajan, "Vatan Shani" (Glory of the Homeland), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, in Uzbek, 18 September 1988
20. Adil Yaqubov, "Tragedy in the Village", *Literaturnaya Gazeta*, 19 August 1987, see also *Sovet Ozbekistani*, 22 March 1987, and *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, 28 August 1987
21. Chingiz Aytmatov, "Perestroyka, Glasnost-Drevo Bizhivaniya", *Pravda*, 13 February 1988, see also *Pravda Vostoka and Sovet Ozbekistani*, 14 February 1987
22. Hashimov, op. cit.
23. Umarali Normatov, "Akl va Zakovat Ishi" (A Work of the Bright Mind), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, in Uzbek, 25 September 1987
24. Sagdulla Karamatov, *Songi Barkhan* (The Last Sand Dune), *Shark Yulduzi* No. 3485, 1983; see also *Posledny Barkhan in Zvezda Vostoka*, No. 7889 1984
25. Ibid 26. Ibid 27. Ibid 28. Ibid
29. *Ozbekistan Kommunisti*, No. 2, p.36, 1986
30. Mammadali Makhmudov, "Bugun va Erti" (Today and Tomorrow), *Shark Yulduzi*, in Uzbek, No.485, 1987
31. Ibid 32. Ibid 33. Ibid 34. Ibid 35. Ibid
36. *Yash Leninchi*, 11 February 1988
37. Abdulla Oripov, "Oral Uchun" (For the Aral), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, 10 April 1987
38. Zulfiya Mominova, "Saboghindan Aylanay" (I Am Grateful for Your Lessons), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, 25 December 1987
39. See Barot Baqabilov, "Oral Qismati" (The Fate of the Aral), *Shark Yulduzi* No. 2, p.151-152, 1987; Muhammed Yusuf, "Oral" (Aral), *Shark Yulduzi*, No. 11, p.76, 1987; Ramz Babajan, "Oralim Ardaqligim" (My Aral, My Dearest), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, 25 December 1987; Ismail Mahmud, "Quziyalgan Oral Qabingdir" (The Drying Aral is Your Heart), *Ozbekistan Adabiyati va Saan'ati*, 22 January 1988
40. *Sovet Ozbekistani*, in Uzbek, 31 December 1987
41. Hashimov, op. cit., p.156
42. Ibid, p.158
43. M. Muhamedjanov, "Aral Yashamagi Kerek" (The Aral Must Live), "Davra Suhbati" (Round-Table Talk), *Shark Yulduzi*, in Uzbek, No. 10, p.5, 1987
44. P. Shermuhamedov, Ibid
45. A. Ergashov, Ibid, p.11